

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ОГІЄНКА**

На правах рукопису

БУГЕРА ЮЛІЯ ЮРІЇВНА

УДК 376-056.36:159.952 (043.5)

**ФОРМУВАННЯ УВАГИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ
ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ В
ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ**

13.00.03. – Корекційна педагогіка

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник

Вержиковська Олена Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЦІ	
1.1. Роль уваги у навчальній діяльності молодших школярів із порушеннями розумового розвитку	12
1.2. Особливості уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку	28
1.3. Проблема розвитку уваги у процесі формування природничої компетентності молодших школярів із розумовою відсталістю	34
Висновки до першого розділу	42
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УВАГИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ	
2.1. Організаційно-методичні основи вивчення особливостей формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку	45
2.2. Рівень сформованості властивостей уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку	64
Висновки до другого розділу	88
РОЗДІЛ 3. ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ УВАГИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	
3.1. Теоретичне обґрунтування педагогічної технології формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку	90
3.2. Результати апробації педагогічної технології	150
Висновки до третього розділу	160
ВИСНОВКИ	163
СПИСОК БІБЛЮГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ	166
ДОДАТКИ	

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ПРР – порушення розумового розвитку

ТР – типовий розвиток

ВСТУП

Актуальність теми. Відповідно до вимог Державного стандарту загальної та спеціальної початкової освіти, закону України «Про освіту», «Концепції спеціальної освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку в Україні на найближчі роки та перспективу», «Концепції державного стандарту спеціальної освіти», Закону України «Про спеціальну освіту», найважливішою метою сучасної школи є якісна освіта підростаючого покоління. Досягнення цієї мети уможливорюється завдяки інтенсифікації педагогічного процесу – його змісту, методів, організаційних форм, які забезпечують отримання як навчальних, так і розвивальних ефектів. Успішність організації навчально-виховного процесу, що є складним і багатогранним, залежить від стану сформованості психічних явищ, стартова роль серед яких належить довільній формі уваги, завдяки якій видається можливим зосередження свідомості на певному об'єкті, без чого втрачають сенс всі наступні складові навчальної діяльності. Особливо проблематичним виявляється використання уваги у зазначеній ролі під час навчання і виховання дітей з порушеннями розумового розвитку.

Теоретичні аспекти проблеми розвитку уваги у загальній психології та педагогіці розкривалися у працях Б. Ананьєва, Ю. Бабанського, М. Добриніна, Ю. Рождественського, І. Страхова та ін. Науковцями було досліджено питання сутності уваги (Л. Виготський, П. Гальперін, М. Добринін, М. Ланге, Т. Рібо, С. Спічак, В. Сухомлинського, Д. Узнадзе, К. Ушинський, та ін.); фізіологічних та нейрофізіологічних механізмів функціонування уваги (П. Анохін, О. Лурія, І. Павлов, І. Сеченов, О. Ухтомський); вікової динаміки розвитку уваги (І. Баскакова, Н. Дієва, Я. Коломинський, В. Крутецький, М. Лила, А. Люблінська, В. Чяпас та ін.); властивостей уваги (Ф. Гоноболін, М. Добринін, Т. Єгоров, О. Запорожець, Ф. Корольов, С. Рубінштейн, І. Страхов, В. Романов та ін.); роль окремих властивостей уваги у навчальному процесі (Ю. Бабанський, І. Баскакова, І. Бартишнікова, В. Бодрова, Р. Лаптієва, М. Лила, Ю. Рождественський, Н. Пахомова, М. Фіцула та ін.); вплив уваги на

якість сприймання та швидкість, точність, міцність, тривалість запам'ятовування навчального матеріалу (Б. Ананьєв, Л. Баскакова, М. Болдарєв, С. Бочарова, М. Гончаров, Є. Григоренко, Ф. Корольов, С. Лукомська, Г. Понорядова, Е. Рутман, О. Солодухова та ін.).

У спеціальній психолого-педагогічній літературі проблема уваги та її формування у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку розкрита у працях І. Баскакової, Л. Виготського, П. Гальперіна, О. Граборова, С. Лієпінь, О. Лурії, М. Матвєєвої, М. Певзнер, Л. Переслені, С. Рубінштейн, В. Синьова, О. Фрейєрова, зокрема, ними розглядаються закономірності та особливості розвитку уваги, які вказують на своєрідність прояву довільної уваги у дітей з порушеннями розумового розвитку; С. Лієпінь, Л. Переслені, В. Липи, С. Миронової, О. Хохліної та ін., що розкривають особливості прояву властивостей уваги у навчальному процесі школярів з порушеннями розумового розвитку. Однак, незважаючи на актуальність та проведені дослідження, проблема формування уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку залишається недостатньо дослідженою саме у контексті організації навчально-виховного процесу, що вимагає розробки спеціальної педагогічної технології формування властивостей уваги, яку б видалося можливим реалізувати у процесі навчання дітей зазначеної категорії. Це й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження **«Формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку в процесі навчання»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до комплексної теми кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка і відповідає науково-дослідній темі «Психолого-педагогічне забезпечення корекційної роботи з дітьми, що мають вади психофізичного розвитку» (Державний реєстраційний номер 0111U006288).

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол №1 від 05.02.2009 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №2 від 31.03.2009 р.).

Мета дослідження – розроблення теоретично обґрунтованої та експериментально апробованої педагогічної технології формування уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у процесі навчання.

Відповідно до мети дослідження було визначено **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз загальної та спеціальної наукової літератури й визначити стан розробленості проблеми дослідження, сутності її основних положень та ключових понять.

2. Визначити стан педагогічної практики щодо забезпечення формування уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку в процесі навчання.

3. Розробити діагностичний комплекс для виявлення рівня сформованості та особливостей прояву уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у процесі навчання.

4. Визначити показники та рівні сформованості властивостей уваги в навчальному процесі молодших школярів з порушеннями розумового розвитку.

5. Теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити ефективність педагогічної технології з формування властивостей уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у навчальному процесі.

Об'єкт дослідження – навчальна діяльність молодших школярів з порушеннями розумового розвитку.

Предмет дослідження – педагогічна технологія формування уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у процесі навчання.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: положення про закономірності розвитку дитини у контексті культурно-історичної теорії

Л. Виготського; положення діяльнісного підходу в навчанні (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, та ін.); основні положення теорії корекційно-спрямованого навчально-виховного процесу та його вплив на внутрішні процеси розвитку (І. Бех, О. Глоба, В. Бондар, Л. Вавіна, В. Засенко, М. Земцова, І. Єременко, В. Кобильченко, І. Колесник, А. Колупаєва, С. Кульбіда, С. Максименко, С. Миронова, Н. Пахомова, Т. Сак, В. Синьов, О. Таранченко, М. Тарасевич, В. Тарасун, С. Трикоз, О. Хохліна, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.); теоретичні основи оптимального застосування засобів педагогічного впливу, використання індивідуального та диференційованого підходів у навчанні (Ю. Бабанський, О. Бударний, І. Єременко, С. Шацький); принцип єдності психіки й діяльності (Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, О. Ткаченко та ін.); положення про провідну роль навчання й виховання у розвитку (Л. Виготський, В. Крутецький та ін.); теоретичні положення про принципову можливість розвитку розумово відсталої дитини, про необхідність врахування у процесі навчання зони найближчого розвитку (Л. Виготський); положення щодо сутності уваги та її розвитку (Л. Виготський, М. Добринін, М. Ланге, С. Рубінштейн та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс взаємодоповнюючих методів:

теоретичні: аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури, методичних матеріалів; узагальнення поглядів учених на досліджувану проблему; вивчення досвіду роботи спеціальних закладів для з'ясування стану розробленості проблеми у практиці освіти молодших школярів з порушеннями розумового розвитку;

емпіричні: спостереження за навчальною діяльністю учнів на уроках, бесіда з педагогами, педагогічний експеримент з метою вивчення особливостей формування уваги та апробація розробленого педагогічного забезпечення формування уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку;

математико-статистичні: процедури кількісного, якісного та статистичного опрацювання даних експерименту для встановлення значущості кореляційного зв'язку за t-критерієм Ст'юдента.

Вірогідність здобутих результатів забезпечується: науково-теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів, адекватних меті, предмету та завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричного матеріалу.

Експериментальна база: Заліська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Хмельницької області, Солобковецька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Хмельницької області, Хотинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №1 Чернівецької області, Чернівецька спеціальна загальноосвітня школа № 3, Тернопільська спеціальна загальноосвітня школа, Красноставська загальноосвітня школа I-III ступенів Хмельницької області, Приворотська загальноосвітня школа I-III ступенів Хмельницької області, Кам'янець-Подільська спеціалізована загальноосвітня школа I-III ступенів №1 з поглибленим вивченням німецької мови Хмельницької області, Кам'янець-Подільська загальноосвітня школа I-III ступенів №7 Хмельницької області.

Дослідженням було охоплено 420 учнів 1-4 класів, з них – 210 молодших школярів (6-11 років) з легкою розумовою відсталістю, також було залучено 32 вчителів спеціальних загальноосвітніх шкіл.

Наукова новизна здобутих результатів дослідження виявляється у тому, що:

уперше:

- обґрунтовано показники та критерії розвитку властивостей уваги у навчальній діяльності молодших школярів з порушеннями розумового розвитку;
- визначено рівні розвитку властивостей уваги у навчальній діяльності молодших школярів з порушеннями розумового розвитку;

- теоретично обґрунтовано та описано модель формування уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку у навчальному процесі;
- науково обґрунтовано педагогічну технологію формування уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку;

уточнено та доповнено:

- наукові дані про особливості розвитку уваги та вплив рівня сформованості її властивостей на навчальну діяльність молодших школярів з порушеннями розумового розвитку;
- наукові дані про можливості використання дидактичних вправ у навчанні для розвитку дитини молодшого шкільного віку з порушеннями розумового розвитку;

подальшого розвитку набули:

- психолого-педагогічні умови забезпечення формування уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку.

Практичне значення здобутих результатів:

- розроблено діагностичний комплекс, що дає змогу виявити стан педагогічної практики щодо формування уваги у навчальному процесі, особливості уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у процесі навчання, рівень розвитку властивостей уваги. Розроблений діагностичний комплекс може бути використаний педагогами спеціальних шкіл, працівниками навчально-реабілітаційних центрів в системі корекційної роботи з молодшими школярами з порушеннями розумового розвитку;
- розроблено, апробовано і впроваджено у практику роботи спеціальних навчальних закладів педагогічну технологію формування уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку, яка може використовуватися вчителями спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей з порушеннями розумового розвитку в навчальній роботі; спеціальними педагогами та асистентами вчителів загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним

та інтегрованим навчанням, викладачами вищих навчальних закладів при підготовці фахівців спеціальності 016 «Спеціальна освіта».

Результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчально-виховний процес: Заліської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Хмельницької області (довідка про впровадження № 108 від 24.05.2013 р.); Солобковецької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Хмельницької області (довідка про впровадження № 5 від 22.03.2015 р.); Хотинської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату №1 Чернівецької області (довідка про впровадження № 448 від 20.11.2014 р.); Чернівецької спеціальної загальноосвітньої школи № 3 (довідка про впровадження № 203 від 08.04.2015 р.); Тернопільської спеціальної загальноосвітньої школи (довідка про впровадження № 176 від 19.11.2014 р.); Красноставської загальноосвітньої школи I-III ступенів Хмельницької області (довідка про впровадження № 6 від 15.04.2014 р.); Приворотської загальноосвітньої школи I-III ступенів Хмельницької області; (довідка про впровадження № 10 від 07.11. 2014 р.); Кам'янець-Подільської спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів №1 з поглибленим вивченням німецької мови Хмельницької області (довідка про впровадження № 01-14/55 від 09.03.2015 р.); Кам'янець-Подільської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7 Хмельницької області (довідка про впровадження № 60 від 05.06.2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження було оприлюднено на: *міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Педагогіка: традиції та інновації» (Одеса, 2014); «Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України» (Херсон, 2014); «Специальное образование. Традиции и инновации» (Мінськ, 2010); «Наука. Студентство. Сучасність: Формування компетенцій майбутнього фахівця як умова його професійної успішності та особистісного розвитку» (Миколаїв, 2015); «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017); «Соціально-педагогічні основи

розвитку особистості в загальнолюдському, національному та соціокультурному контексті» (Кам'янець-Подільський, 2010), *звітних наукових конференцій* викладачів, докторантів і аспірантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2009-2016 рр. (Кам'янець-Подільський); *наукових конференцій молодих вчених* Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2011-2017 (Кам'янець-Подільський).

Публікації. Основний зміст та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 13 одноосібних наукових працях, із них: 7 статей у наукових фахових виданнях України, у тому числі 1 стаття у виданні, яке включено до міжнародних наукометричних баз; 2 публікації апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (272 найменувань, з них 9 – іноземною мовою), 12 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 164 сторінках, повний обсяг роботи складає 188 сторінок. Робота містить 21 таблицю та 18 рисунків на 15 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

1.1. Роль уваги у навчальній діяльності молодших школярів із порушеннями розумового розвитку

На сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки та педагогічної практики набуває актуальності проблема гуманізації освіти, яка передбачає активізацію ролі особистості в суспільному житті. Це можливо за умови науково обґрунтованого спеціального педагогічного забезпечення навчально-виховного процесу. При цьому досягненню педагогічних цілей сприятиме формування у дітей довільних, регульованих, форм внутрішньої (психічної) та зовнішньої діяльності та поведінки. Особлива роль у цьому процесі відводиться увазі школяра.

Проблема уваги є достатньо актуальною як для загальної, так і спеціальної педагогічної науки. Трамбування сутності уваги здійснюється у контексті двох альтернативних напрямків. Так, з одного боку, увага розглядається з точки зору її інтенційної функції, яка виявляється в спрямованості психічної діяльності та є нерозривно пов'язаною з пізнавальною й емоційно-вольовою сферами як динамічна характеристика будь-якого психічного процесу (Б. Ананьєв, О. Ведєнов, Ю. Гіппенрейтер, Ф. Гоноболін, М. Добринін, Ю. Дормашев, І. Страхов, М. Шардаков та ін.). З іншого боку, увага розглядається з позиції регулюючої функції щодо діяльності, забезпечення її ефективності (П. Анохін, М. Бехтерєв, П. Гальперін, П. Кобильницька, О. Лурія, Н. Осіпова та ін.) [3; 12; 32; 34; 54; 61; 65; 82; 83; 84; 99; 102; 108; 131; 138; 164; 172; 191; 193; 213; 230; 233; 257; 267; 268].

Теоретичне вивчення наукових праць низки дослідників (Л. Виготський, В. Вундт, П. Гальперін, М. Добринін, М. Ланге, Т. Рібо, С. Спічак, Е. Тітченер, Д. Узнадзе та ін.) щодо історичного аспекту проблеми сутності та природи уваги показало, що термін «увага» вживався для позначення різних її сторін.

Так, П. Гальперін увагу відносить до форм самоконтролю; М. Добринін, К. Платонов розуміють її як спрямованість і зосередженість психічної діяльності на певному об'єкті; В. Вундт – як процес усвідомлення та включення змісту сприйнятого в цілісну структуру досвіду; К. Ушинський називає увагу «дверима, через які проходить із зовнішнього світу все, що входить в душу людини» [248, с. 81]; П. Блонський увагу відносить до умов розумового розвитку дитини та ін. [54; 83; 84; 107; 110; 118; 125; 128; 186; 189, 194; 195; 201; 204; 228; 230; 245; 258; 265].

Таким чином, увага полягає в зосередженні свідомості на певному об'єкті, що виступає необхідною складовою навчальної діяльності. Увагою забезпечується чіткість та аналіз об'єктів сприймання, що сприяє можливості виділяти різноманітні властивості та характеристики цих об'єктів; прослідковувати зміни, що відбуваються з ними. Водночас, увагою забезпечується швидкість оперування матеріалом, що запам'ятовується та активізація мисленнєвої діяльності, що уможлиблює виділення сутнісних аспектів навчального матеріалу.

Стартовою умовою формування складових психіки дитини є розвиток уваги, що найефективніше відбувається у педагогічному процесі, і зокрема у процесі навчання, спрямованого на засвоєння учнями знань, умінь і навичок.

Л. Виготський, який є основоположником культурно-історичної теорії розвитку психіки, концепції формування вищих психічних функцій, доводив, що саме навчання «веде за собою розвиток» [46] і навчання, як цілеспрямований на засвоєння суспільного досвіду людства процес, є умовою розвитку дитини [227; 252; 253] та формування вищих психічних функцій, які є психічними функціями вищих рівнів організації – усвідомлених, довільних, регульованих [254]. Саме становлення таких функцій має найбільше значення для корекції пізнавальної діяльності дитини із порушеннями розумового розвитку [254]. Саме до таких функцій вищого рівня організації відноситься і довільна увага як цілеспрямована скерованість і зосередженість на об'єкті.

Увага визначається співвідношенням об'єктивних (подразники) і суб'єктивних (потреби організму, наявні у людини системи тимчасових нервових зв'язків) умов. Уміння бути уважним є властивістю особистості, що тісно пов'язана зі здатністю володіти своєю поведінкою, що є необхідною складовою успішного засвоєння знань, умінь та навичок учнями [205, с. 371].

Основною умовою успішного засвоєння знань є активність уваги, що сприяє організації психічної діяльності школярів та обумовлюється спрямованістю і зосередженістю на певному об'єкті. З фізіологічної точки зору це означає, що увага забезпечується осередком оптимального збудження (І. Павлов), домінантою (О. Ухтомський) в корі головного мозку: нервові імпульси, які потрапляють до осередку оптимального збудження, чітко відображаються дитиною, а інші не помічаються, що визначає спрямованість і вибірковість уваги. Проблема фізіологічної основи уваги була об'єктом вивчення багатьох фізіологів та нейрофізіологів (П. Анохіна, О. Лурії, І. Павлова, І. Сеченова, О. Ухтомського, Н. Jasper, R. Walter та ін.). На їх думку, увага має рефлекторний характер, а саме: зовнішній або внутрішній подразник викликає рефлекс, що супроводжується м'язовим рухом, а уміння управляти цими рухами забезпечує стійкість і концентрацію уваги (І. Сеченов). Увагу забезпечують різні анатомічні зони, що створюють мережеву структуру, визначаючи орієнтування, сприймання сигналів для їх свідомого опрацювання, та забезпечують стан бадьорості (М. Суворов, О. Таїров, Є. Хомська, Н. Jasper, M. Posner, R. Walter) [5; 90; 138; 162; 237].

Вивчення праць з проблеми уваги показує, що вона є динамічною характеристикою протікання пізнавальних процесів та вагомою складовою діяльності особистості. Зокрема, окрім сутності уваги, дослідженнями охоплено питання етапів розвитку та відповідних видів уваги, її властивостей, конкретних характеристик, які відображаються у показниках прояву та критеріях оцінки сформованості, вікових особливостей її розвитку та ін. Так, аналіз літературних джерел з проблеми дослідження [4; 18; 32; 43; 60; 75; 83; 89; 99; 106; 110; 118; 120; 124; 137; 140; 190; 193; 204; 211; 213; 215; 244; 262 та

ін.] свідчить, що становлення уваги проходить конкретні етапи розвитку, яким відповідають певні види уваги. Перший етап – становлення передувати, який забезпечує несвідомий автоматичний процес опрацювання сенсорної інформації в аналізаторних системах, що виконує функції виділення фігури із фону та спостереження за подіями різної модальності. Цей вид уваги є основою для формування зорових образів, що забезпечують цілісність об'єктів сприймання та формування ієрархії їх ознак, що в подальшому впливає на успішність засвоєння знань учнями.

Наступним етапом розглядається становлення первинної або мимовільної уваги (Б. Ананьєв, П. Гальперін, М. Добринін, Н. Лаврова, С. Рубінштейн, І. Страхів та ін.). Така увага виникає і підтримується поза свідомими намірами суб'єкта, проявляється як орієнтувальний рефлекс, тобто виникає в процесі взаємодії людини з довкіллям без її свідомого задуму і вольових зусиль. Вона викликана подразниками, які мають певні властивості, а саме: новизну, раптовість дій, силу, контраст об'єкта з фоном тощо. Таким чином, основною функцією мимовільної уваги є швидка і правильна орієнтація дитини в умовах, що постійно змінюються, та виділення тих об'єктів, які найбільш важливі на даний момент [3; 53; 83; 109; 124; 141; 211; 226; 233; та ін.]. З огляду на вищезазначене, узагальнюємо, що мимовільна увага характеризується наступними особливостями: а) відсутністю готовності до сприймання об'єкта чи дії; б) залежністю інтенсивності від особливостей подразників; в) короткочасністю перебігу (триває до того часу, поки діють подразники) [4; 43; 60; 75; 83; 89; 99; 106; 110; 118; 120; 124; 137; 140; 189; 193; 201; 204; 213; 244; 262 та ін.].

Третім етапом становлення уваги дослідники (Б. Ананьєв, П. Гальперін, М. Добринін, Ю. Дормашев, А. Запорожець, Н. Лаврова, Г. Петухова, В. Романов, С. Рубінштейн, І. Страхів та ін.) розглядають виникнення вторинної, або довільної уваги, яка свідомо викликається, спрямовується та регулюється суб'єктом, характеризується зосередженістю на одному об'єкті за

наявності інших. З її допомогою відбувається особистісна регуляція активності, її прогнозування та контроль [3; 9; 54; 83; 102; 120; 191; 201; 211; 233 та ін.].

Залежно від характеру умов та діяльності, в яку включена довільна увага, дослідники (Н. Ансімова, І. Ахтамьянова, Г. Бурменська, М. Добринін, Ю. Дормашев, Є. Нікіреєв, Г. Петухова та ін.) виділяють наступні її різновиди: власне довільна увага та очікувана увага [4; 6; 32; 83; 164; 191; 201]. М. Добринін зазначає, що власне довільна увага характеризує наявність вольового зусилля, яке необхідне в ситуації конфлікту між спрямованою діяльністю та об'єктами мимовільної уваги [83]. При дослідженні рівня прояву очікуваної уваги у дітей науковці (У. Гамільтон, У. Джеймс, Ю. Домаршев, П. Каптерєв, М. Ланге, В. Романов, Т. Рібо) зазначали, що вона виявляється в ситуаціях розв'язання цілеспрямованих завдань, зокрема, навчальних [109; 125; 201; 203].

Теоретичний аналіз літературних джерел з проблеми дослідження [2; 3; 18; 39; 43; 39; 50; 55; 56; 73; 75; 82; 87; 99; 117; 118; 120; 125; 132; 144; 168; 180; 190; 233; 258] дає підстави стверджувати, що основними характеристиками довільної уваги є: свідоме регулювання перебігу психічної діяльності, спрямованість на контроль поведінки, підтримка стійкості вибіркової активності, цілеспрямованість активності, що що є невід'ємними складовими навчально-виховного процесу.

Наступним етапом становлення уваги є поява післядовільної уваги, яка, на думку вчених (М. Добринін, Ю. Домаршев, Т. Рібо, В. Романов та ін.), виникає на основі довільної і визначається зосередженістю на об'єкті через його цінність, значущість, інтерес для суб'єкта. При цьому зберігається свідомо цілеспрямованість і відповідність спрямованості діяльності прийнятим цілям, але знімається психічне напруження. Це можливе при автоматизації операційно-технічної сторони діяльності, за умови, коли мотив стає метою. Характеризуючи цей вид уваги, науковці зазначають, що післядовільній увазі притаманні наступні якісні характеристики: довільність (активність, цілеспрямованість, урегульованість, підпорядкованість наміру зосереджуватись

на вибраному об'єкті чи діяльності) і мимовільність (відсутність зусилля, автоматичність та емоційний супровід). Виникнення післядовільної уваги збільшує тривалість зосередження дитини на діяльності, сприяє зменшенню втоми і підвищенню продуктивності праці [83; 86; 87; 199; 201; 203; 256; 263]

Аналіз ряду наукових праць показав, що дослідники (Б. Ананьєв, С. Бочарова, В. Вудвортс, В. Вундт, та ін.), вивчаючи увагу, виявили її вплив на сприймання та запам'ятовування навчального матеріалу та його відтворення (швидкість, точність, міцність, тривалість) [3; 73; 117; 201]. Зокрема, було з'ясовано, що успішність засвоєння учнями знань залежить від рівня сформованості різних видів уваги та її властивостей (Л. Баскакова, Н. Гавриш, Е. Григоренко, С. Калиннікова, С. Лукомська, Г. Понарядова, Е. Рутман, О. Солодухова та ін.). Про необхідність використання виявлених даних з метою підвищення ефективності процесу навчання школярів говориться і в працях таких вчених, як Б. Ананьєв, М. Горбач, Є. Мілерян, В. Страхов, та ін. [3; 13; 67; 94; 116; 141; 213; 233].

Роль властивостей уваги у процесі навчання та засвоєнні навчального матеріалу досліджували І. Баскакова, В. Бодрова, Н. Дієва, А. Кличов, Р. Лаптієва, М. Лиля, Є. Мілерян, О. Рещук, Ю. Рождественський, В. Страхов та ін. Вони звертали увагу на те, що важливими для засвоєння навчального матеріалу є як окремі властивості уваги, так і їх сукупність. Вчені зазначають, що розвиток та організація властивостей уваги є факторами, які визначають успішність навчання, особливо в молодшому шкільному віці [12; 127; 135; 73; 94; 116; 141; 233; 236].

І. Баскакова, М. Гоноболін, М. Добринін, Ю. Дормашев, С. Кравков, А. Лазурський, Н. Мещерякова, В. Романов, С. Рубінштейн, І. Страхов та ін., вивчаючи сутнісну характеристику та основні механізми уваги як особливої форми психічної діяльності, зазначили, що вона складається із системи її основних властивостей, які визначаються як атенційні здібності. Такі здібності, на їх думку, можна розглядати у якості «показника, критерія або індикатора розвитку уваги школярів» [156, с. 6]. Атенційні здібності складають первинні

властивості уваги, до яких відносять стійкість, обсяг, розподіл, концентрацію, вибірковість [13; 83; 89; 156; 163; 201; 211; 233; 235 та ін.] та вторинні – переключення і коливання [83; 194; 197; 204; 212]. Відповідно, розвиток уваги, або атенційних здібностей, передбачає не лише становлення у людини її видів, а й повноти характеристик – визначених властивостей.

Першочерговою властивістю уваги у навчальному процесі науковці (М. Аксенова, М. Добринін, Т. Мазур, Є. Нікіреєв, С. Рубінштейн та ін.) називають стійкість уваги. На їх думку, стійкість уваги – це часова характеристика, яка визначається тривалістю збереження зосередженості на певному об’єкті або виді діяльності, показником якої є висока продуктивність різних видів діяльності дитини, зокрема, навчальної, протягом тривалого часу [2; 84; 141; 164; 201; 211].

Серед властивостей уваги науковці (М. Добринін, А. Макогонова, К. Платонов, А. Рещук, С. Рубінштейн та ін.) вагоме місце відводять розподілу, який передбачає здатність людини одночасно утримувати в центрі уваги декілька об’єктів (видів діяльності), тобто це – одночасне спрямування уваги на два або більше об’єктів (видів діяльності). Продуктивний розподіл неможливий тоді, коли два різних об’єкти, види діяльності, потребують зайнятості одних і тих самих аналізаторних систем або одночасного високого рівня сприймання об’єктів. Розподіл уваги між різними діями можливий за умови автоматизації виконання однієї з них. Розподіл є необхідною умовою успішного виконання декількох видів діяльності, що потребують одночасного використання різноманітних операцій [1; 2; 3; 17; 34; 43; 50; 53; 55; 61; 65; 68; 75; 83; 84; 89; 100; 102; 108; 110; 117; 118; 119; 120; 145; 168; 180; 193; 201; 203; 211; 226; 227; 233; 239; 244; 258].

Розглядаючи первинні властивості уваги, психологи (Р. Вудвортс, М. Добринін, Ю. Домаршев, А. Лазурський, Є. Пирогова, В. Романов, С. Рубінштейн та ін.) також виділяють її обсяг, який визначається кількістю об’єктів, що дитина може охопити увагою одночасно. Обсяг уваги залежить від особливостей об’єктів, а також від правильного, змістовного та системного їх

групування [1; 3; 17; 34; 43; 50; 53; 55; 61; 65; 68; 75; 83; 84; 89; 100; 102; 108; 110; 117; 118; 119; 120; 144; 168; 180; 201; 203; 211; 226; 227; 233; 239; 258].

М. Добринін, аналізуючи первинні властивості уваги, вказує на таку її характеристику, як вибірковість, яка розуміється як виділення особистістю певних об'єктів, що знаходяться в сенсорно-перцептивній зоні, при цьому, не виділені об'єкти використовуються як фон. Це пояснюється більш вираженою гальмівною дією вагомих для особистості предметів щодо менш значущих подразників [83; 205; 206]. Вибірковість уваги проявляється в різних формах, зокрема, мимовільна вибірковість, яка пов'язана з орієнтовно - дослідницькою діяльністю і характеризується станом очікування; довільна вибірковість – виявляється в свідомому виділенні певних об'єктів, які пов'язані з цілеспрямованою пізнавальною діяльністю. При цьому, вибірковість уваги визначається зовнішніми (інтенсивність, складність, новизна, частота появи інформації, яскравість тощо) та внутрішніми (потреби) факторами.

До менш досліджених властивостей уваги можна віднести її концентрацію (М. Добринін, С. Рубінштейн та ін.), яка визначається ступенем зосередженості, що є необхідною умовою чіткого осмислення та усвідомлення інформації [87; 119; 201; 203; 204; 211; 226; 227; 233; 239; 244; 249; 253].

Окрім первинних властивостей уваги дослідники (С. Рубінштейн, М. Добринін, Н. Лаврова та ін.) вказують на вторинні, а саме: переключення і коливання [84; 123; 126; 205].

Відповідно до поглядів вчених (І. Баскакова, М. Добринін, Т. Захарова, М. Лаврова, К. Платонов, І. Полякова, С. Спічак, І. Страхов), переключення уваги характеризується довільним її переносом з одного об'єкта (або виду діяльності) на інший. Переключення уваги може відбуватись 3–4 рази за секунду за умови існування зв'язку між попереднім і наступним видами діяльності, якщо наступний вид діяльності більш цікавий за попередній, або якщо попередній вид діяльності повністю завершено. За інших умов переключення уваги відбувається повільно і з певними труднощами [87; 105; 119; 126; 180; 199; 201; 203; 204; 211; 226; 227; 229; 230; 233; 239; 244].

Вивчення ряду наукових праць [105; 180; 201; 203; 204; 211; 229; 230] дозволяє стверджувати про особливу роль переключення уваги, в процесі здійснення пізнавальної діяльності дітей, виконання ними навчальних завдань та орієнтування у різних умовах.

До вторинних властивостей уваги науковці (М. Добринін, М. Ланге, С. Рубінштейн та ін.) відносять також коливання, що виявляється в періодичній зміні об'єктів, на які спрямовується та зосереджується увага. На їхню думку, коливання, як вторинна властивість уваги, достатньо подібна до первинної її властивості – стійкості. Різниця між ними полягає у тому, що коливання уваги найбільше виникає за умов її зосередженості та стійкості, хоча остання не є обов'язковою. Так, при візуальному сприйнятті подвійних зображень можна прослідкувати поетапну зміну об'єктів, на противагу стійкості, яка характеризується періодичним підвищенням і зниженням інтенсивності уваги [105; 180; 201; 203; 204; 211].

У психолого-педагогічній літературі [3; 11; 54; 65; 67; 83; 126; 130; 135; 260] сутність та особливості розвитку окремих властивостей уваги учнів як з типовим розвитком, так і з порушеннями розумового розвитку, у процесі навчання досліджували Б. Ананьєв, І. Баскакова, І. Бартишнікова, В. Бодрова, П. Гальперін, Ф. Гоноболін, М. Горбач, М. Добринін, М. Карпенко, Р. Лаптієва, С. Левітіна, М. Лила, І. Страхов, М. Шардаков та ін. На їхню думку, успішність засвоєння знань молодшими школярами значною мірою залежить від розвитку основних властивостей уваги у їх єдності, уваги за повнотою її характеристик, а саме кожна властивість уваги має певне значення для успішного засвоєння учнями знань, при цьому провідна властивість завжди пов'язана з іншими. Аналіз досліджень [58; 59; 72; 96; 99; 103; 106; 116; 120; 190; 205] показав залежність між концентрацією та стійкістю уваги, де остання визначає збереження концентрації у навчальній діяльності (С. Рубінштейн); стійкістю та переключенням (М. Добринін); обсягом і стійкістю уваги у дітей під час діяльності, що залежить від внутрішніх її факторів, а саме: потреб, інтересів,

установок (О. Лурія); стійкістю та ступенем зосередженості уваги дитини на виконанні завдання (З. Калмикова).

Отже, успішність у навчальній діяльності дітей залежить від рівня сформованості у них уваги; знань педагога про сутність її розвитку; можливості керувати процесом учіння, завдяки спеціальній організації навчання та діяльності школярів.

Дослідження доводять і зворотній вплив організації навчання учнів на розвиток у них уваги. Так, аналіз наукових праць [91; 96; 116; 124] з проблеми організації навчання молодших школярів, розвитку та активізації у них уваги обумовлений низкою факторів, а саме:

- змістом уроку, який визначає залежність стійкості уваги від ступеня складності матеріалу, від ставлення до нього дитини та попереднього з ним ознайомлення (М. Добринін, Ф. Гоноболін та ін.) [65; 83; 211];

- засобами і методами навчання, за допомогою яких відбувається розвиток уваги (за умови правильного темпу подачі матеріалу, використання різноманітних методів, подачі навчального матеріалу у всій різноманітності його якостей, властивостей, урахування його значущості для школярів тощо) (М. Шардаков, М. Лиля та ін.);

- рівнем сформованості уваги дітей, її вікових та індивідуальних особливостей становлення (зокрема, різні властивості уваги піддаються розвитку не однаковою мірою, оскільки обсяг уваги є індивідуальний і найменше піддається впливу, в той час, як стійкість та розподіл, який виступає важливим показником широти зосередження, уміння поєднувати дітьми декількох напрямків уваги при сприйнятті предмета, його аналізу, синтезу, систематизації та узагальнення у процесі діяльності, можна тренувати. Наприклад, найбільша легкість розподілу уваги досягається у процесі слухання учнями розповіді вчителя при одночасному виконанні нескладної роботи, «складнішим є розподіл уваги при виконанні двох видів розумової діяльності однакового ступеня складності» [135]; чи виконанні двох відносно нових видів діяльності, дій) [73; 94; 116; 141; 233];

- індивідуальними особливостями дитини, зокрема: загальним розумовим розвитком; пізнавальною активністю; наявністю інтересів; самостійністю; організованістю; дисциплінованістю; розвитком вольових якостей; виконанням режимних моментів (Ф. Гоноболін, Я. Грудньов, Н. Дієва, М. Добринін, І. Страхов, С. Рубінштейн та ін.) [65; 73; 94; 116; 141; 233].

Характеризуючи умови розвитку властивостей уваги у молодших школярів, науковці у своїх працях [1; 6; 45; 58; 59; 72; 99; 103; 106; 116; 205; 206] вказують на те, що вона залежить від можливостей усвідомлення та засвоєння учнями відповідного матеріалу, наявності інтересу до його змісту [56; 57], мотивації [73; 74], динамічності, активності нервових процесів [102; 116] та ін.

У дослідженнях наведено дані щодо зв'язку уваги з психічними процесами, зокрема:

- уваги і сприймання, а саме, вплив процесу уваги на сприймання дитиною довкілля (Б. Ананьєв, С. Бочаров та ін.) [2; 73; 94; 116; 141];

- уваги і пам'яті: рівень сформованості у дитини уваги впливає на швидкість, міцність та тривалість запам'ятовування нею навчального матеріалу[99; 103; 106; 116; 205; 206];

- уваги і мислення, взаємозалежність цих процесів, а саме «з одного боку, увага є основною умовою активізації мисленнєвої діяльності, а з **іншого** – мислення відіграє важливу роль в розвитку довільної уваги» (Б. Ананьєв, Л. Виготський та ін.) [116, с. 57].

Отже, формуючи увагу, різні її властивості (стійкість, розподіл, обсяг та ін.) у процесі навчальної діяльності, можна розвивати не лише психічні процеси, але й підвищити рівень успішності навчання молодших школярів.

Саме тому, найбільш усталеною є думка про те, що, увага – це стан, який є умовою протікання психічної діяльності, зокрема пізнавальних процесів (Ф. Гоноболін та ін.); увага є формою психічної діяльності людини, яка виявляється в її спрямованості та зосередженості (М. Добринін та ін.) [65; 83].

Теоретичний аналіз літературних джерел з проблеми дослідження показав, що є низка досліджень, які присвячені проблемі розвитку уваги, виділенню її складових, показників (параметрів) прояву та відповідних критеріїв оцінки. Так, Ю. Гіпенрейтер, І. Страхов та ін. серед показників розвитку уваги виділяють: об'єктивні та суб'єктивні, які виявляються у свідомості, поведінці та у продуктивній діяльності (Ю. Гіпенрейтер); зовнішні та внутрішні, які визначаються як спрямованість свідомості та її зосередження на визначених об'єктах (І. Страхов); інтелектуальні (змістові, пізнавальні, когнітивні), емоційно-мотиваційні (афективні, емоційно-ціннісні, емотивні, емоційно-вольові) та поведінкові (дійові, психомоторні, психомоторно-регулятивні, поведінково-результативні), які вказують на процес розвитку усіх складових уваги та її результативність (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.); операційні, мотиваційні та функціональні, які визначають структуру пізнавальних функцій (Б. Ананьєв, В. Шадріков та ін.); змістові, результативні, процесуальні та інтегративні, які характеризують рівень розвитку пізнавальних процесів та здібностей дітей (О. Попрядухіна, Т. Улькіна та ін.) [3; 17; 49; 61; 131; 135; 156; 163; 201; 203; 233; 211; 257].

Вивчення досліджень [4; 61; 120; 141; 156; 163; 164; 172; 201; 203; 205; 206; 230] щодо показників та критеріїв розвитку властивостей уваги дозволило нам виділити найважливіші параметри її вивчення, а саме: концентрація (інтенсивність) (М. Добринін, С. Кравков, С. Рубінштейн), яка характеризується ступенем зосередженості на об'єкті при виконанні суб'єктом діяльності; широта (Р. Вудвортс, М. Добринін, Ю. Домаршев, С. Кравков, А. Лазурський, А. Макогонова, Є. Пирогова, К. Платонов, В. Романов, С. Рубінштейн, А. Решук, Е. Тітченер), яка визначається обсягом та розподілом уваги; продуктивність (М. Аксенова, М. Добринін, Т. Мазур, Є. Нікіреєв, С. Рубінштейн), яка характеризується стійкістю (тривалістю) збереження уваги на певному об'єкті або виді діяльності; динаміка (С. Спічак, Т. Захарова, К. Платонов, І. Полякова, І. Баскакова, М. Добриніна, М. Лаврова, І. Страхов),

яка забезпечується переключенням та зміною спрямованості свідомості з одного об'єкта або виду діяльності на інший.

Розглядаючи сутність уваги та її характеристику, не варто оминати питання щодо її вікових особливостей розвитку. Ця проблема була предметом вивчення у низці досліджень (І. Баскакова, С. Вахрушев, А. Венгер, Ф. Гоноболін, Н. Дієва, С. Кобильницька, М. Лила, А. Люблінська, Б. Прейер, В. Штерн та ін.). Зокрема, Б. Прейер, В. Штерн зазначають, що вже у період новонародженої дитини (від народження до 1 міс.) з'являється слухове та зорове зосередження, які є первинними проявами уваги. Слуховий орієнтувальний рефлекс (слухове зосередження) з'являється на 2-4 тижні життя. Зорове зосередження виникає на 3-4 тижні життя дитини у формі стійкої фіксації зором предмета. Наприклад, яскравий предмет, який потрапив у поле зору дитини, новий, не дуже різкий звук викликає у неї зацікавленість кольором та звуком, а не захисне стискання кулачків чи плач [39; 49; 75; 84; 89; 99; 109; 118; 137, 140; 161, 201, 205; 206; 213; 219; 221; 227; 239; 249; 253].

Аналіз праць [39; 49; 75; 84; 89; 99; 109; 118; 137, 140; 161, 201, 213; 219; 221; 227; 239] показує, що на другій фазі розвитку немовляти, яка триває до кінця 1-го року життя, відбувається інтенсивний розвиток нервової системи дитини, вдосконалення усіх аналізаторних систем; зокрема, цікавим є те, що протягом першого півріччя дитина починає виділяти серед інших об'єктів людину, з трьох місяців вона впізнає свою матір, зосереджує увагу на інших людях, фіксує їх зором і слухом, а вже у чотири – п'ять місяців розрізняє близьких і чужих людей

Науковці (І. Баскакова, С. Вахрушев, А. Венгер, С. Кобильницька, Я. Коломинський, В. Крутецький, А. Люблінська, Г. Угарова, В. Штерн), розглядаючи період раннього дитинства (1-3 роки), вказують на те, що він характеризується розвитком активності та пізнавальної діяльності дитини, яка дозволяє розширити коло об'єктів сприймання, що цікаві для дитини і привертають її увагу. При цьому увага є мимовільною короткочасною і має низький рівень зосередженості, дитина легко відволікається на кожний новий

яскравий об'єкт, що призводить до постійного коливання уваги, неможливості довільно змінювати її напрям [13; 108; 120; 140; 201; 213].

Вивчаючи механізми розвитку уваги, дослідники (М. Суворов, О. Таїров, Н. Тализіна, Г. Угарова, Л. Фоменко) вказують на те, що увага в ранньому дошкільному віці розвивається від безумовно-рефлекторного її зосередження до умовно-рефлекторного, від мимовільної її форми до перших проявів довільної (дія за вказівкою, подолання труднощів). Зокрема, обсяг уваги у дітей раннього дошкільного віку ще дуже вузький, при цьому дорослий може легко відвертати увагу дитини від недозволеного та небажаного для неї об'єкту або дії. Наприкінці 3-го року життя дитини йде інтенсивний розвиток регулюючої функції уваги, при цьому, подразником, який викликає і спрямовує увагу, є слово [89; 90; 237; 239; 249].

Вивчення праць [39; 49; 75; 84; 89; 99; 109; 118; 137, 140; 161, 201, 213; 219; 221; 227; 239] показало, що характерною особливістю уваги дітей дошкільного віку, на відміну від раннього, є початок розвитку її довільності. Діти вже можуть диференціювати та виділяти об'єкти, які пов'язані з їх діяльністю, зосереджуватися на них та виконувати прості завдання. Однак це не означає, що мимовільна увага зникає, поступаючись місцем довільній, вона паралельно розвивається, набираючи більшої стійкості та обсягу завдяки урізноманітненню діяльності, інтенсивному розвитку мовлення, становленню самостійності. Об'єктом пізнання для дитини стає не лише предмет, але і його функціональний взаємозв'язок з іншими.

Дослідники З. Борисова, Д. Годовікова, В. Горбачова та ін. відзначають, що дошкільники все більше орієнтуються на слово як назву предмета, мотивацію, оцінку, як власної поведінки, так і однолітків. У процесі цього підсилюється роль мовлення як об'єкта уваги, особливо, коли дорослий висуває відповідні правила та вимоги, підкріплюючи їх оцінкою, у результаті чого вони набувають сигнального значення, виділяються і стають домінантними; тобто, словесний подразник може виявитись сильнішим, ніж зоровий [99; 140; 144; 201].

Характеризуючи динаміку розвитку старших дошкільників, слід відмітити, що при сприйманні дитиною об'єктів спостерігається розширення обсягу уваги. При цьому, дошкільник може досить чітко сприймати вже групу з двох або більше предметів, особливо якщо використовується прийом порівняння, який дає змогу дитині виділити спільні та відмінні ознаки об'єктів.

Проблемою динаміки розвитку стійкості уваги дітей дошкільного віку займалися Н. Агеносова, Г. Бурменська, Г. Гетцер, Н. Дубровинська та інші, які, спостерігаючи за тривалістю дитячих ігор в різному віці, відмітили, що стійкість уваги визначається часом збереження однієї домінанти; а це сприяє її зростанню, особливо після трьох років життя дитини, досягаючи високого рівня у шість років [1; 32; 75; 90; 243].

Дослідження доводять, що показником стійкості уваги є не лише частота відволікань, а й довжина кожної паузи. З цього приводу науковці (Т. Петухова, В. Ночевкіна та ін.) зазначають, що з віком діти стають спроможними до більш довготривалого зосередження на діяльності, а відволікання поступово стають коротшими. Завдяки цьому підвищується темп і якість роботи дитини з об'єктами, а кількість помилок зменшується [149; 191].

Відзначається, що у розвитку довільної уваги дошкільника важливу роль відіграє правильна організація дорослими його діяльності, зокрема, чітка постановка завдання, визначення способів його виконання, певних правил поведінки тощо. Довільна увага не тільки виявляється, але й формується в різних видах діяльності дошкільників, хоча серед них провідною виступає ігрова діяльність, яка невдовзі, зі вступом дитини до школи, поступиться навчальній.

Отже, провідним видом діяльності дітей молодшого шкільного віку є навчальна, яка найбільшою мірою позначається на психічному розвитку дитини (О. Леонтьєв), включаючи й увагу, до якої навчальна діяльність висуває нові, більш складні вимоги. А, за Л. Виготським, «пізнавальні процеси з натуральних на кінець молодшого шкільного віку повинні стати «культурними», тобто перетворитися у вищі психічні функції» [42, с. 65].

Вивченням уваги молодших школярів займалась велика кількість науковців (Б. Ананьєв, Ф. Гоноболін, М. Добринін, А. Люблінська, І. Страхов, М. Шардаков та ін.). Вони відмічають, що конкурентною щодо довільної уваги ще досить довго, особливо у 1-2 класах, залишається мимовільна. Це явище пояснюється недостатністю регулюючої функції другої сигнальної системи, оскільки увага молодшого школяра ще значною мірою залежить від емоційних вражень, наочності тощо. Саме тому на початку навчання молодшого школяра приваблює лише зовнішня сторона предмета, що заважає дитині побачити його сутнісну характеристику, а це ускладнює самоконтроль за його діяльністю. Окрім того, у першокласників спостерігається звужений обсяг уваги, вони не вміють ще спрямовувати власну увагу на головні та важливі якісні властивості об'єкта, хоча даний віковий етап є сензитивним періодом для розвитку довільної уваги [39; 49; 75; 84; 89; 99; 109; 118; 137, 140; 161, 201, 213; 219; 221; 227; 239].

Аналіз праць дослідників (І. Баскакової, С. Вахрушева, А. Венгера, Ф. Гоноболіна, Н. Дієвої, М. Лили, А. Люблінської, С. Кобильницької, Я. Коломинського, В. Крутецького та ін.) показав, що у молодших школярів спостерігається низький рівень розвитку уваги, а саме: її нестійкість, що призводить до швидкого відволікання дитини на інші подразники і є основною з причин труднощів у навчанні; вузький обсяг, який характеризується тим, що увага зосереджується на більш значущому для дитини об'єкті; низький розподіл, який, за Н. Дієвою, підвищується у дитини лише до третього класу [13; 39; 49; 65; 75; 84; 89; 99; 109; 118; 135; 137, 140; 161, 201, 213; 219; 221; 227; 239].

Не зважаючи на те, що психічний розвиток дітей з різними порушеннями відбувається за закономірностями, спільними й для типового розвитку, розумово відсталі школярі мають особливі, специфічні для них закономірності. Це стосується й розвитку у них уваги. Висвітленню результатів наявних у науці досліджень щодо особливостей уваги дітей із порушеннями розумового розвитку школярів присвячено наступний параграф розділу.

1.2. Особливості уваги у дітей з порушеннями розумового розвитку

У психічному розвитку дітей із порушеннями розумового розвитку вагоме місце посідає увага, яка є умовою успішної психічної та навчально-практичної діяльності.

Вивчення низки праць (Б. Ананьєв, І. Баскакова, В. Бодрова, С. Бочарова, Є. Григоренко, М. Добринін, Г. Костюк, Р. Лаптієва, М. Ли́ла, Н. Мещерякова, Г. Понорядова, Ю. Рождественський та ін.) доводить, що увага, забезпечує організацію всієї психічної діяльності та щонайперше пізнавальної – сприяє цілеспрямованому та організованому відбору інформації, яка поступає, вибіркового і тривалого зосередженні психічної активності на об'єкті чи діяльності, спрямованості та вибіркової пізнавальних процесів. Увагою визначається точність і деталізація сприймання, вибірковість пам'яті, спрямованість і продуктивність мислення та уяви. Таким чином, від уваги залежать якість і результативність функціонування всієї пізнавальної сфери [3; 13; 127; 135; 137; 136; 201; 203; 205; 206; 213; 229].

Оскільки, на ранніх етапах онтогенезу, розвиток уваги обумовлюється структурно-функціональним дозріванням центральної нервової системи, то при її захворюваннях спостерігаються різні розлади уваги. Розлади уваги – це стійкі патологічні зміни у зосередженості, спрямованості та вибіркової психічної діяльності людини, зумовлені психічними захворюваннями або органічними ураженнями кори головного мозку, зокрема, його лобних ділянок [77; 182].

О. Лурія і Є. Хомська виділили дві основні форми порушень уваги:

1. Модально-неспецифічна форма порушень, яка виникає при ураженні патологічним процесом лобної ділянки і неспецифічних серединних структур мозку. Ці порушення проявляються одночасно в багатьох видах психічної діяльності при сприйманні подразників різної модальності.

2. Модально-специфічна – виникає при ураженні однієї сенсорної системи (зорової, слухової, нюхової, дотикової) і обмежується тільки відповідною модальністю. Такі розлади проявляються як неуважність до

подразників лише певного виду. Так, наприклад, при ураженні потиличної ділянки кори головного мозку спостерігається порушення лише зорової уваги [77; 119].

Науковці (Д. Азбукіна, В. Банщикова, І. Баскакова, І. Белякова, Л. Виготський, О. Вержиховська, О. Граборов, Г. Дульнєв, І. Єременко, С. Забрамна, Л. Занков, С. Лієпін, О. Лурія, Є. Мандрусова, М. Матвєєва, С. Миронова, А. Обухівська, М. Певзнер, В. Петрова, Г. Сухарєва, Л. Переслені, С. Рубінштейн, В. Синьов, Н. Стадненко, О. Фрейєрова, Є. Хомська, О. Хохліна, Ж. Шиф та ін.) зазначають, що психічний розвиток дітей охоплює становлення пізнавальної, емоційно-вольової, особистісної, рухової сфер та впливає на формування діяльності, спілкування і поведінку. Психічний розвиток дітей із порушеннями розумового розвитку, як і дітей з типовим розвитком, відбувається за однаковими закономірностями, проходячи при цьому усі стадії онтогенезу (немовлячий, ранній, дошкільний, молодший шкільний, юнацький вік); сензитивні періоди (найсприятливіші для становлення певних психічних функцій), провідні види діяльності та їх послідовність (емоційне спілкування з дорослим, предметно-практична, ігрова, навчальна, трудова). Поряд із цим, розвиток дітей із порушеннями розумового розвитку має певні особливості, які визначаються у зміні темпу розвитку, його термінів (зниження обсягу та швидкості сприймання і переробки інформації); якісних та кількісних характеристиках (порушення розумової та фізичної працездатності) (В. Лубовський та ін.) [11; 35; 42; 46; 49; 50; 70; 91; 93; 98; 101; 134; 139; 150; 162; 165; 181; 187; 225; 231; 246].

Дослідники (О. Граборов, Л. Занков, О. Лурія, С. Рубінштейн, Г. Трошін та ін.) зводять порушення уваги до симптомів розумової відсталості, а, на думку Сольє, недорозвиток довільної уваги є складовою частиною специфічної картини розумової відсталості [69; 101; 139; 212; 246].

У дослідженнях Д. Азбукіна, В. Банщикова, М. Певзнер, Г. Сухарєвої, О. Фрейєрова, пов'язаних з проблемами розумової відсталості, вказується на серйозні патологічні відхилення у функціонуванні уваги у дітей даної категорії,

що є важливим показником їхньої психологічної характеристики та має вагоме значення для формування у них навчальних умінь і навичок [11; 35; 42; 46; 49; 50; 70; 91; 93; 98; 101; 134; 139; 150; 162; 165; 181; 187; 225; 231; 246].

Вивченням закономірностей та особливостей розвитку уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку займалися такі дослідники, як І. Баскакова, О. Граборов, С. Лієпінь, Л. Переслені, Г. Трошін та ін. Зокрема, ними було виявлено, що у дітей цієї категорії спостерігаються суттєві відхилення у розвитку уваги та її властивостей [11; 35; 42; 46; 49; 50; 70; 91; 93; 98; 101; 134; 139; 150; 162; 165; 181; 187; 225]. Так, виявлено, що діти із порушеннями розумового розвитку не можуть концентрувати свою увагу на будь-якому предметі тому, що вони відволікаються, переключаючись на інші об'єкти [35; 42; 46; 49; 50; 70; 91 та ін.].

Серед причин, які впливають на низький рівень розвитку уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку, виділяють коливання психічної активності, яке є проявом тимчасових, короточасних фазових станів в корі головного мозку, а саме, швидка виснаженість психічної активності. Ця виснаженість спостерігається не тільки до кінця дня, вона може настати на першому уроці після деякого розумового напруження. Падіння і коливання тону психічної активності може бути у кожного школяра з ослабленою нервовою системою, однак у багатьох учнів із порушеннями розумового розвитку вони виникають дуже часто.

Є. Мандрусова, М. Певзнер, Є. Хомська, Ж. Шиф та ін., на основі клінічних та патофізіологічних даних вказують, що провідним порушенням вищої нервової діяльності у дітей із порушеннями розумового розвитку є патологічна інертність нервових процесів, порушення їх рухливості, що призводить до виникнення тимчасових, короточасних фазових станів, які під час діяльності проявляються як коливання уваги [77; 162; 181; 246].

Вивчення праць багатьох науковців (П. Гальперін, Н. Карпенко, С. Кобильницька, Т. Мельничук Н. Осіпова та інші) показало, що однією з причин недорозвитку уваги є неповноцінність кіркової нейродинаміки, але

разом з тим увага, на їх думку, розглядається як дія самоконтролю та навичка, яка може формуватися у дитини [53; 134; 177].

Досліджуючи особливості уваги дітей із порушеннями розумового розвитку, О. Граборов, виділяє в них п'ять основних типів нестійкості уваги, а саме:

- нестійкість уваги дітей, що не можуть самостійно зосереджувати свою увагу;
- тимчасова нестійкість уваги дітей як етап вікового розвитку;
- тимчасова нестійкість уваги дітей внаслідок різноманітних захворювань;
- нестійкість уваги дітей, яка пов'язана з патологічним процесом в нервовій системі;
- нестійкість уваги дітей внаслідок їх підвищеної емоційності [69; 70].

Б. Айзенберг, І. Ахтамянова та інші, зазначають, що для школярів з порушеннями розумового розвитку характерна знижена здатність до розподілу уваги, яка наявна при одночасному виконанні двох або більше видів діяльності. Коли їм пропонується виконати будь-яку діяльність одночасно з розв'язанням іншого завдання, то учні частіше не справляються з поставленою задачею. Отже, у процесі спеціального корекційного навчання у дітей із порушеннями розумового розвитку підвищується здатність до розподілу уваги, але при виконанні різних завдань знижується рівень її стійкості [6; 134; 172; 187].

Розглядаючи переключення уваги, науковці [11; 35; 42; 46; 49; 50; 70; 91; 93; 98; 101; 134; 139; 150; 162; 165; 181; 187; 225; 231; 246] вказують на те, що молодші школярі із порушеннями розумового розвитку мають значні труднощі її переключення з одного об'єкта на інший, що пов'язано із патологічною інертністю процесів збудження та гальмування. Саме тому значна кількість різних видів діяльності, які вчитель використовує на уроці, викликає швидку стомлюваність учнів, наслідком якої є несвідоме переключення уваги з одного завдання на інше.

Теоретичне вивчення ряду наукових джерел [11; 35; 42; 46; 49; 50; 70; 91; 93; 98; 101; 134; 139; 150; 162; 165; 181; 187; 225; 231] дає нам змогу зробити висновок, що рівень розвитку уваги в учнів із порушеннями розумового розвитку достатньо низький. Такі діти не виділяють основні суттєві для об'єктів та їх зображень ознаки, вказуючи на вторинні їх характеристики. У молодших школярів із порушеннями розумового розвитку порушена як мимовільна, так і довільна увага. Для них характерною є пасивна мимовільна увага, яка супроводжується надмірним відволіканням, низьким обсягом, який обмежується 2-3 об'єктами, тоді як у нормі становить 5-7 одиниць.

На низький рівень розвитку довільної уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку вказували Л. Виготський, О. Граборов, С. Лієпінь, Г. Трошін та ін. [42; 46; 49; 50; 70; 91; 93; 98; 101; 134; 139; 150; 162; 165; 181; 187; 225; 231; 246], які зазначали, що для даної категорії дітей характерним є відсутність цільової спрямовуючої ознаки уваги, що виражається в прагненні обійти труднощі та перешкоди, не намагаючись їх подолати, яка виявляється в зміні об'єктів уваги, перенесенні уваги з цілого предмета на його частину, зі змісту об'єкта на форму або на його окрему ознаку.

У дослідженнях І. Баскакової, О. Граборова, О. Лурії, М. Певзнер, О. Фрейєрова та ін. [11; 70; 139; 181; 134; 225; 228] вказується на порушення довільної уваги дітей із порушеннями розумового розвитку, що перешкоджає формуванню у них цілеспрямованості в поведінці та діяльності, різко знижує їх працездатність і тим самим перешкоджає успішній організації навчально-виховної роботи з ними. Так, для деяких дітей із порушеннями розумового розвитку характерним є те, що вони не можуть активно концентрувати увагу, швидко відволікаються, надмірно непосидючі, реагують на кожен випадковий шум або слово; для інших, навпаки, характерною є зовнішня зосередженість, вони не реагують на те, що відбувається навколо, виконують найпростіші дії, проте продуктивність виконуваної роботи залишається вкрай низькою, оскільки увага зовнішньо виражена, в той час, коли психічні процеси у них не

цілеспрямовані та не концентруються у відповідному напрямку, що свідчить про переважання мимовільної уваги.

Згідно з теорією опосередкованого характеру вищих психічних функцій, Л. Виготський розглядав слабкість довільної уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку як одну з причин, що перешкоджає формуванню в них понять. Як наслідок, недоліки розвитку має й мовлення [46; 49].

У дослідженнях С. Лієпінь виявлені особливості властивостей уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку залежно від структури дефекту. Найменше відхилень, порівняно з типовим розвитком, за показниками обсягу, стійкості, розподілу та динаміки уваги спостерігається у дітей з неускладненою формою олігофренії. На її думку, обсяг уваги у даної категорії дітей змінюється залежно від установки сприймання, попереднього знайомства з об'єктами та якості інформації, що їм надається. До третього класу у дітей цієї категорії значно розширюється обсяг та підвищується показник стійкості уваги, але в будь-якому випадку у них спостерігається відставання від норми [134; 187].

Аналізуючи особливості уваги у дітей з переважанням процесів збудження над гальмуванням, С. Лієпінь вказує на те, що показники якості, стійкості та розподілу уваги у них характеризуються значним відставанням. Вона виявила відносно швидкий темп роботи дітей зазначеної категорії, що супроводжується значною кількістю помилок, які свідчать про низький рівень розвитку стійкості та розподілу уваги. При цьому дітям з переважанням процесу гальмування над збудженням притаманний найнижчий показник стійкості та обсягу уваги, який виявляється в низькій працездатності, внаслідок чого дитина при виконанні завдання припускається великої кількості помилок, що вказує на низький рівень розподілу їхньої уваги. У дітей із порушеннями розумового розвитку хоча і спостерігається значна динаміка розвитку властивостей уваги, але і в третьому класі рівень її розвитку у них, порівнюючи з даними інших категорій дітей із порушеннями розумового розвитку, залишається найнижчим [134].

Отже, увага молодших школярів із порушеннями розумового розвитку має свої особливі, суттєві, поряд з віковими особливостями недоліки, які стосуються її довільного виду та властивостей. Однак, як доводять дослідження, увага у дітей зазначеної категорії, за умови спеціально організованої педагогічної роботи, може розвиватися. На вивчення цього питання спрямовується наш подальший теоретичний пошук.

1.3. Проблема розвитку уваги у процесі формування природничої компетентності молодших школярів із порушеннями розумового розвитку

Вивчення формування у молодших школярів уваги, її видів та властивостей здійснюється переважно у зв'язку з ефективністю процесу навчання, що обумовлює застосування особистісно орієнтованого, діяльнісного, технологічного і компетентнісного підходів щодо формування уваги дітей із порушеннями розумового розвитку у процесі навчання.

Сучасні методологічні підходи орієнтують на встановлення загальних педагогічних закономірностей щодо реалізації основних завдань у галузі спеціальної освіти. Особистісно орієнтований підхід передбачає орієнтацію навчально-виховного процесу на особистість як на мету, суб'єкт і результат і ґрунтується на визнанні самоцінності і унікальності кожного учня. А його реалізація вимагає дотримання законів особистісно орієнтованого навчання, зокрема, законів: навчання, виховання і розвитку; взаємозв'язку освітнього середовища та самореалізації школяра; взаємообумовленості навчання освітньою діяльністю школяра. Таким чином, активне застосування в навчально-виховному процесі різноманітних моделей співпраці дітей та завдань різної складності, спрямованих на розвиток пізнавальних процесів, серед яких визначальне місце належить увазі, є базовими для впровадження ідей особистісно орієнтованого навчання.

Не менш важливе значення для розуміння проблеми дослідження та визначення шляхів її розв'язання має використання діяльнісного підходу

(О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.). О. Леонтьєвим зазначається, що процес навчання – це передусім навчання діяльності – або предметно-практичним діям, або розумовим діям [131]. Однією з теоретичних позицій цього підходу є те, що формується (розвивається, коригується) в діяльності [252].

На основі аналізу літературних джерел з проблеми діяльнісного підходу в психології та педагогіці О. Хохліна [252] розкриває суть цієї позиції, яка ґрунтується на твердженні О. Леонтьєва, зокрема: «для того щоб зрозуміти зміни психічного відображення при переході до людини є те, у чому полягають умови й необхідність цих змін, необхідно виходити з аналізу тих змін, які відбуваються в діяльності» [132]. В онтогенетичному плані психіка формується в процесі інтеріоризації зовнішньої діяльності у внутрішню, психічну: щоб навчити розумовим діям, потрібно йти «ззовні», від зовнішніх практичних, матеріальних дій, «усередину», до дій внутрішніх, теоретичних, ідеальних [131]. Однак, найефективніше цей процес відбувається за умови спеціальної побудови зовнішньої діяльності (Л. Виготський, О. Леонтьєв, П. Гальперін, Г. Дульнев та ін.). Доцільне формування в особи потрібних складових розвитку уможливорюється на основі спеціальної організації та засвоєння діяльності із заданими вимогами до прояву психіки. Виконання таким чином побудованої діяльності сприяє очікуваним змінам психічного. Психічне виникає там, де є у цьому необхідність: конкретна діяльність потребує наявності у людини певних психічних функцій. За відсутності потреби діяльності (життєдіяльності) у психічних процесах та властивостях людини ці утворення не виникають та не закріплюються [252].

Саме це положення, на думку О. Хохліної, є вихідним для забезпечення формуючих впливів у психології та педагогіці. Воно покладається в основу теорії формування розумових дій П. Гальперіна. Тобто, становлення в особи конкретного предмета психологічного впливу має здійснюватись за спеціальної організації діяльності, в якій закладаються усі необхідні умови для формування психічного явища [252].

При цьому доцільно навести думку С. Рубінштейн про те, що психічні властивості – це не первісна даність; вони формуються і розвиваються в діяльності. Важливо враховувати, що подібно тому як організм не розвивається спочатку, а розвивається функціонуючи, так і особистість не формується спочатку, а потім починає діяти: вона формується, діючи, в процесі своєї діяльності [212]. Діяльність, яка наділена певною пластичністю, підкоряється своєму предметові, на який вона спрямована, модифікується ним, що призводить до виправлення вихідного образу за рахунок зворотніх зв'язків. Цей циклічний процес є джерелом не лише нових образів, але й нових здібностей, інтересів, потреб та інших елементів людської суб'єктивності. Впливаючи на зовнішній світ та змінюючи його, людина тим самим змінює себе (Т. Корнілова) [252].

Виходячи з діяльнісного підходу та значення діяльності для психічного розвитку людини в онтогенетичному плані, необхідно, на думку О. Хохліної, сказати й про поняття провідного виду діяльності, яке введено в психологію О. Леонтьєвим [132; 133]. Діяльність конкретизується відповідно до певних вікових періодів онтогенетичного розвитку людини у формі провідних її видів: ігрової, навчальної, трудової. Саме гра для дошкільника, учіння для школяра та праця в подальшому є тією діяльністю, яка найбільшою мірою визначає психічний розвиток особи. Найхарактернішим для провідної діяльності є те, що з її становленням відбуваються найголовніші зміни в психіці людини й формуються психічні процеси, які готують її перехід до нової, вищої сходинки розвитку. Саме через таку діяльність навколишня дійсність найбільшою мірою впливає на дитину, включаючи й доцільний педагогічний вплив з метою її розвитку [252].

Наведені теоретичні положення щодо важливості навчання, виконання та засвоєння школярем спеціально організованої навчальної (чи учбово-практичної) діяльності для його психічного розвитку, є провідним і для розв'язання конкретної проблеми розвитку уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку учнів.

Отже, психічний розвиток дитини відбувається за умови її навчання. При цьому дослідження у галузі корекційної педагогіки та спеціальної психології, результати яких знаходять відображення у сучасних теоретичних працях, підручниках для студентів-дефектологів, навчально-методичній літературі для педагогів-практиків, доводять, що найбільш ефективний корекційно-розвивальний вплив на дитину відбувається за умови спеціальної організації навчально-виховного процесу, спрямованого на становлення визначеної складової розвитку [227, 253 та ін.]. Таким чином, вимоги до організації навчально-виховного процесу передбачають застосування технологічного підходу та впровадження технологій навчання, які пов'язані з метою і визначеним результатом та вимагають застосування комплексу засобів і прийомів організації навчально-виховного процесу.

Застосування компетентнісного підходу передбачає формування життєвої та предметних компетентностей. Саме тому, проблема оптимального розвитку можливостей та формування життєвої компетентності дітей з порушеннями розумового розвитку є вагомою для сучасної педагогічної теорії та практики.

Аналізуючи дослідження з питань забезпечення життєвої компетентності дітей з порушеннями розумового розвитку (Л. Артемова, В. Ляшенко, Л. Сохань, І. Тараненко, Т. Титаренко, В. Циба та ін.) та її сутність, складові та характерні ознаки, слід зазначити, що це поняття є складним і багатоаспектним явищем у системі соціалізації дитини, її навчання і виховання. Зокрема, життєва компетентність включає знання, вміння, навички, способи діяльності, розвинені можливості сприймання, розуміння та творчого використання матеріальних та духовних цінностей суспільства[121; 241].

На основі аналізу наукових джерел (П. Наторп, Л. Виготський, В. Барулін, А. Мудрик, В. Бондар, П. Горностай, І. Ящук та ін.) з метою успішного розв'язання проблеми формування життєвої компетентності дітей з порушеннями розумового розвитку, визначаються основні напрямки забезпечення цього процесу. Поряд з питаннями соціально-правового та медико-психологічного забезпечення особливого значення набувають питання

організаційно-педагогічного змісту. У зв'язку з цим, слід зазначити, що якість освіти пов'язується з формуванням в учнів ключових, загальнопредметних і предметних компетентностей. Згідно із проведеними дослідженнями Т. Байбари, М. Вашуленка, О. Вашуленко, І. Гудзик, Н. Коваль, В. Мартиненко, О. Онопрієнко, К. Пономарьової та ін. оволодіння ключовими компетентностями здійснюється шляхом формування предметних компетентностей і реалізується в освітніх галузях і навчальних предметах. Таким чином, предметні компетенції передбачені змістом конкретного предмета і набуваються упродовж навчання, кожний предмет забезпечує реалізацію складових змісту відповідних компетентностей[8; 50; 121; 241;].

Сутність і структура компетентностей, що формуються в учнів; закономірні взаємозв'язки між їх ієрархічно підпорядкованими рівнями в межах навчального предмета, освітньої галузі та ланки освіти; динаміка розвитку у школярів компетентностей різних рівнів визначають загальні теоретичні засади розроблення дидактико-методичного забезпечення формування в учнів ключових і предметних компетентностей у процесі навчання предметів освітніх галузей, зокрема «Мови і літератури», «Математики», «Природознавства», «Здоров'я і фізичної культури».

Серед предметних компетентностей, якими має оволодіти молодший школяр, виокремлено і природознавчу компетентність, яка визначається як особистісне утворення, що характеризує здатність учня розв'язувати доступні соціально та особистісно значущі для нього практичні й пізнавальні проблемні завдання, пов'язані з реальними об'єктами природи у сфері відносин «людина – природа». Теоретичні засади природознавчої компетентності як складової життєвої компетентності розкрито у дослідженнях С. Головіна, І. Єрмакова, К. Корсака, А. Маркової, Дж. Равена, В. Стрельнікова, В. Подоляка [121; 216; 219; 243; 245].

Формування природознавчої компетентності у молодших школярів є результатом вивчення курсу «Я і Україна». Основою формування цього виду компетентності виступає новий досвід діяльності, який одержаний у життєвих і

навчальних ситуаціях, актуалізований у навчально-виховному процесі. Засобами формування природознавчих компетентностей виступають діяльнісні форми і методи навчання (обговорення, аналіз ситуацій, дискусія, рольові ігри; дослідницька діяльність, пошукова діяльність, метод проектів, розв'язування проблемних задач, практичні роботи, дидактичні вправи тощо), об'єктами – знання, вміння і навички, якими повинні оволодіти учні. При цьому, діяльність учня – первинна, а знання, уміння, навички – вторинні, оскільки набуваються в ході навчальної діяльності (М. Алексєєв).

Отже, на думку Л Кузнецової, Л. Савлучинської, Т. Сак, С. Трикоз основною метою навчального предмета «Я і Україна» є формування природознавчої компетентності учнів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу і людину, основ екологічних знань, опанування способів навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності, розвиток ціннісних орієнтацій у ставленні до природи [121; 216; 219; 245]. Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань: виховання соціально активної особистості, яка усвідомлює свою належність до різних елементів природного середовища, здатна мислити, бережливо ставиться до природи, людей і самого себе; формування на доступному рівні цілісної природничо-наукової картини світу, що охоплює систему знань, яка відображає закони і закономірності природи та місце в ній людини; розвиток розумових здібностей учнів, їх емоційно-вольової сфери, пізнавальної активності та самостійності, здатності до творчості, самовираження і спілкування; забезпечення єдності інтелектуального та емоційного сприйняття природи з практичною природоохоронною діяльністю; засвоєння традицій українського народу у відносинах людини з природою; оволодіння доступними способами пізнання предметів і явищ природи та суспільства [121; 216].

Специфікою предмета «Я і Україна» є його комплексність, узагальненість, і разом з тим конкретність, основною метою – формування природознавчої компетентності учнів шляхом формування цілісності знань, створення чітких уявлення та осмислення закономірностей зв'язків між

явищами, які відображено в загальних закономірностях природи (збереження; спрямованості процесів до найбільш стану рівноваги; повторюваності, періодичності процесів у природі). Через таке послідовне застосування уявлень про ці закономірності діти набувають особистісно значущих знань і водночас відбувається соціалізація свідомості дитини.

Крім того, на уроках з предмета «Я і Україна» є можливість застосовування різноманітних прийомів і підходів. Оскільки, найважливішою умовою успішного засвоєння знань учнями є організація навчальної діяльності через активізацію рівня уваги, з одного боку, і яка б сприяла успішному розвитку уваги учнів з іншого. Зв'язок природничого матеріалу з реальними фактами, конкретними предметами навколишньої природи, дає можливість застосувати різноманітні методи навчання (спостереження над роздатковим матеріалом, відтворення природніх явищ, екскурсії на природу тощо) та презентувати різні якості та сторони того чи іншого явища чи предмета, задіюючи різні аналізаторні системи дитини. За таких умов увага учнів розгортається динамічно і є змістовою для розумової діяльності [135].

Одним із значущих завдань виокремлено – розвиток розумових здібностей молодших школярів, їх пізнавальної активності, що ґрунтується на становленні пізнавальної діяльності, яка залежить від відповідного рівня сформованості психічних і пізнавальних процесів, серед яких першочерговим та провідним виступає увага. Саме від неї залежить повнота і чіткість сприймання активної розумової діяльності, яка виявляється в аналізі, синтезі, порівнянні, конкретизації, узагальненні, систематизації навчального матеріалу.

Вивчаючи рівень розвитку уваги у навчальному процесі, науковці (І. Баскакова, І. Беякова, Л. Виготський, С. Забрамна, Б. Зейгарник, О. Леонтьєв, О. Лурія, В. Петрова та ін.) зазначають на тому, що у молодшому шкільному віці усі психічні процеси, зокрема, увага набувають довільності. Але, у цьому віці спостерігається значна нестійкість уваги, яка пов'язана з недорозвитком та слабкістю нервових процесів. У дітей із порушеннями розумового розвитку молодшого шкільного віку домінантною залишається

пасивна мимовільна увага, яка супроводжується значним відволіканням, невмінням зосереджуватись на навчальній діяльності. Недоліки у розвитку довільної уваги призводять до збільшення часу включення в урок, незацікавленості навчальним матеріалом, порушення дисципліни на уроці, невмінні долати труднощі тощо [11; 12; 46; 49; 96; 101; 134; 135; 187; 229; 230; 239; 246; 252; 257].

Досліджуючи увагу молодших школярів із порушеннями розумового розвитку, вчені (І. Ахтам'янова, І. Баскакова, Л. Виготський, Т. Захарова, С. Лієпінь, М. Матвєєва, Л. Переслені) зазначають, що стан її сформованості позначається на когнітивній сфері, що впливає на успішність засвоєння розумово відсталими учнями знань. Так, І. Ахтам'янова, І. Бгажнокова, Л. Набатнікова, С. Рибальченко вказують на те, що успішність навчання молодших дітей із порушеннями розумового розвитку школярів залежить від здатності до розподілу та концентрації уваги, достатнього рівня розвитку її довільності та стійкості. На їхню думку, увага молодших школярів із порушеннями розумового розвитку характеризується зниженим рівнем розвитку, а саме: малим обсягом, зниженою здатністю до розподілу та мимовільністю, низькою стійкістю та концентрацією (коливання уваги). Останнє, за даними Е. Мандрусової, виникає на базі церебрастенічних станів, які «спостерігаються у дітей із порушеннями розумового розвитку, призводять до значних труднощів засвоєння ними знань, заважають їм засвоювати програму спеціальної школи» [68; 182, с. 246].

Проблемою власне розвитку уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку школярів займалася низка науковців (І. Баскакова, Л. Виготський, О. Граборов, Є. Єресь, С. Кабільницька, Н. Лаврова, Т. Мазур С. Рубінштейн та ін.). На їх думку, формування уваги в учнів має здійснюватись у контексті їхнього особистісного зростання. Так, дослідники відмічали, що розвиток уваги супроводжується формуванням наступних особистісно-вольових якостей: цілеспрямованості, самостійності, дисциплінованості, наполегливості тощо. Вони також зазначали на тому, що притаманні учням із розумовою відсталістю

порушення довільної уваги перешкоджають формуванню у них цілеспрямованої поведінки і діяльності, різко знижують рівень їх працездатності.

Таким чином, вищерозглянуті положення показали, що порушення розвитку будь-яких властивостей уваги призводять до виникнення труднощів в процесі навчання молодших школярів із порушеннями розумового розвитку. Саме тому, науковці зазначають про необхідність проведення не лише систематичної та цілеспрямованої корекційної роботи з становлення уваги та її властивостей, але й про її розвиток під час навчального процесу, що сприятиме формуванню природознавчої компетентності у них.

Висновки до першого розділу

На основі теоретичного аналізу проблеми дослідження розвитку уваги молодших школярів можемо зробити наступні висновки.

1. Завдяки аналізу загальної та спеціальної наукової літератури з'ясовано, що увага є необхідною умовою не лише внутрішньої психічної діяльності, але й її наявність визначає ефективність здійснення будь-якої зовнішньої практичної діяльності. Поняття «увага» визначається як форма психічної діяльності людини, що виявляється в спрямованості та зосередженості свідомості на певних об'єктах.

2. Відмічається особливе місце уваги у пізнавальній діяльності та її регуляції; вона є стрижнем засвоєння дитиною суспільного досвіду у процесі навчання та виховання. В онтогенетичному плані увага дитини проходить етапи свого становлення від мимовільної до довільної та післядовільної, набуває повноти характеристик – її властивостей. Визначено, що сформованість уваги вивчається як у плані актуальної психічної та практичної діяльності, так і у віковому аспекті, оскільки на кожному етапі розвитку вона має свої особливості.

3. Дослідження показало, що продуктивним для розв'язання проблеми формування у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку

виявилось використання положень теорії культурно-історичного розвитку психіки Л. Виготського, його концепції формування вищих психічних функцій – довільних, регульованих свідомістю і які є засобом корекції первинних порушень у структурі дефекту зазначеної категорії дітей. Необхідним для розв’язання проблеми є й використання діяльнісного підходу, положення про те, що психічне формується в діяльності і передусім – у провідній (О. Леонтьєв). Через таку спеціально організовану діяльність здійснюється й розвиток уваги.

4. У контексті поглядів сучасної науки на загальну теорію діяльності та її зв’язку з різними видами діяльності дитини, встановлено зв’язок сформованості уваги молодших школярів з ефективністю їх пізнавальної діяльності, учіння та процесу навчання, що обумовлює необхідність застосування діяльнісного, особистісно орієнтованого і компетентнісного підходів щодо формування уваги дітей із порушеннями розумового розвитку у процесі навчання.

5. Узагальнено базові психолого-педагогічні засади розгляду проблеми формування уваги у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями розумового розвитку, що дозволило зробити висновок, що за умови спеціальної педагогічної роботи з ними можливо розвивати увагу. Визначено, що увага у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку характеризується специфічними особливостями, а саме: коливанням стійкості та концентрації, що позначається на змінах працездатності; зниженою здатністю до розподілу та переключення, що є причинами труднощів у формуванні довільної, цілеспрямованої діяльності та поведінки і труднощів навчання дітей цієї категорії.

6. З’ясовано, що ефективність навчальної діяльності залежить від активізації та дотримання ряду психолого-педагогічних умов, які сприяють організації та розвитку уваги на уроці. Визначено й певні умови розвитку та активізації уваги на уроці, зокрема, добір змісту навчання, використання

різноманітних методів, врахування рівня сформованості у дитини уваги, її властивостей; індивідуальних властивостей учня тощо.

7. Узагальнений аналіз літературних джерел показав недостатність досліджень, спрямованих на розроблення ефективних шляхів формування у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку уваги у навчальному процесі, відповідно до повноти її характеристик з урахуванням особливостей розвитку дітей та рівня сформованості у них досліджуваного явища.

Грунтовний теоретичний аналіз став передумовою організації та проведення експериментального дослідження в його констатувальній та формувальній частинах.

Матеріали першого розділу висвітлені у статтях автора [20; 21; 23; 24; 27; 28].

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УВАГИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

2.1. Організаційно-методичні основи вивчення особливостей формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку

Розв'язання проблеми формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку передбачає вивчення її особливостей у дітей. Це й зумовило визначення основних завдань констатувального етапу дослідження, зокрема:

1. Вивчити практику роботи спеціальної школи щодо формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку у процесі навчання.
2. Емпірично вивчити та з'ясувати особливості рівня сформованості властивостей уваги та динаміку її розвитку у молодших школярів із порушеннями інтелекту.

У процесі організації дослідження було враховано, що специфікою предмета «Я і Україна» є комплексність, узагальненість та конкретність, а основною метою – формування природознавчої компетентності учнів, що полягає в розвитку розумових здібностей молодших школярів, їх пізнавальної активності, яка залежить від відповідного рівня сформованості пізнавальних процесів, серед яких провідним виступає увага. Саме від неї залежить повнота і чіткість сприймання, що позначається на конкретизації, узагальненні, систематизації навчального матеріалу. Відтак, метою першого етапу нашого дослідження було вивчення стану педагогічної практики щодо забезпечення формування уваги у процесі навчання молодших школярів із порушеннями розумового розвитку на матеріалі навчального предмета «Я і Україна», що передбачало анкетування педагогів (Анкета для педагогів, щодо стану

методичного забезпечення для формування уваги в навчальному процесі (дод.І)) та аналіз документації (протокол аналізу програми предмету «Я і Україна»(дод.І), Протокол аналізу поурочних планів (дод. ІІ)).

З вчителями проводилось анкетування, що стосувалось стану педагогічної практики щодо формування уваги у молодших школярів у навчальному процесі, а саме:

1) Які методи, засоби та методичні прийоми Ви застосовуєте для активізації уваги учнів на уроці?

2) Дотримання яких психолого-педагогічних умов (правильна організація учнів на уроці; правильна та чітка організація уроку; використання додаткових вправ з розвитку різних властивостей уваги) та принципів сприяє більш ефективному розвитку уваги у молодших школярів?

3) Чи передбачає програма з навчального предмету «Я і Україна» розвиток властивостей уваги? Яких саме (стійкості, розподілу, переключення)?

4) Чи даються в програмі з навчального предмета «Я і Україна» конкретні рекомендації щодо використання педагогічних засобів (змісту, методів, організаційних форм) для розвитку уваги у школярів?

5) Чи спрямоване навчально-методичне забезпечення (підручники та посібники), яке ви використовуєте з навчального предмета «Я і Україна», на розвиток властивостей уваги у молодших школярів?

6) Як відбувається розвиток властивостей уваги під час уроків (систематично, епізодично)?

7) Як використовуються педагогічні засоби (змісту, методи, організаційні форми) для розвитку властивостей уваги на уроках «Я і Україна» (використовуються у взаємозв'язку, використовуються лише окремі складові педагогічного процесу)?

8) Які педагогічні прийоми використовуються для формування властивостей уваги на уроках «Я і Україна»?

9) Чи використовуєте Ви спеціальну психолого-педагогічну літературу щодо розвитку властивостей уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку на уроках «Я і Україна»?

Відповіді вчителів підлягали якісному і кількісному аналізу.

Вивчення документації було спрямоване на аналіз програми та поурочних планів з навчального предмета «Я і Україна» та передбачало аналіз стану та напрямків навчальної та корекційно-розвивальної роботи щодо формування уваги з навчального предмета «Я і Україна» за відповідними навчальними програмами, підручниками, посібниками.

В основу розробки діагностичного комплексу покладено розуміння суті уваги, її видів, властивостей та їх проявів у навчанні та відомості про стан педагогічної практики щодо формування уваги з навчального предмета «Я і Україна».

Діагностичний комплекс передбачав:

- виявлення особливостей уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку в процесі навчальної діяльності;
- визначення стану сформованості властивостей уваги.

Вивченню особливостей уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку передувало визначення найважливіших її властивостей та показників їх прояву у навчальній діяльності, що покладалося в основу розробки рівнів сформованості як властивостей, так і загальних рівнів сформованості уваги в учнів.

Ми виходили з того, що увага, яка виявляється у спрямованості та зосередженості на об'єкті, позначається на процесі та результатах навчання – засвоєнні учнями знань, умінь, навичок [59; 71; 95]. Найважливішими властивостями уваги, сформованість яких позначається на її рівні та на ефективності навчання дітей із порушеннями розумового розвитку учнів є стійкість, розподіл та переключення. Саме комплекс цих властивостей ми взяли за основу розробки методики вивчення уваги у молодших школярів.

Під стійкістю уваги ми розуміємо часову характеристику, що визначається тривалістю збереження зосередженості на певному об'єкті або виді діяльності, показником якої є висока продуктивність навчальної діяльності дитини протягом тривалого часу [2; 84; 141; 164; 201; 211].

Розподіл уваги ми визначаємо як процес, який передбачає здатність утримувати в центрі уваги декілька об'єктів (видів діяльності) одночасно. Розподіл є необхідною умовою успішного виконання навчальної діяльності, що потребує паралельного використання різноманітних операцій. [1; 2; 3; 17; 34; 43; 50; 53; 55; 61; 65; 68; 75; 83; 84; 89; 100; 102; 108; 110; 117; 118; 119; 120; 145; 168; 180; 193; 201; 203; 211; 226; 227; 233; 239; 244; 258].

Під переключенням розуміється довільне перенесення уваги з одного об'єкта (або виду діяльності) на інший. Переключення уваги може відбуватись 3–4 рази за секунду за умови існування зв'язку між попереднім і наступним видами діяльності, якщо наступний вид діяльності більш цікавий за попередній, або якщо попередній вид діяльності повністю завершено. За інших умов переключення уваги відбувається повільно і з певними труднощами [87; 105; 119; 126; 180; 199; 201; 203; 204; 211; 226; 227; 229; 230; 233; 239; 244].

Прояви властивостей уваги у навчальній діяльності розглядаються нами як показники їх вивчення. Відповідно до показників прояву кожної властивості були визначенні належні рівні її сформованості. З урахуванням проявів усіх досліджуваних властивостей (стійкості, розподілу, переключення) визначалися загальні рівні сформованості уваги (високий, достатній, середній, низький).

Для визначення рівнів сформованості окремих властивостей уваги та уваги в цілому, були розроблені рівневі прояви кожного показника, які подані у табл.2.1.

Відповідно до проявів кожного показника властивостей уваги було визначено зміст та подано характеристику рівнів її сформованості.

Характеристика рівнів сформованості стійкості уваги:

Високий рівень. Учень доволіно (цілеспрямовано) утримує увагу на об'єкті від початку до кінця виконання завдання, не відволікається під час його виконання і доводить його до завершення.

Табл. 2.1

**Характеристика рівнів сформованості властивостей уваги у
навчальній діяльності**

Властивості та їх показники	Рівневі прояви			
	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
Стійкість				
1. Довільне (цілеспрямоване) утримання уваги на об'єкті.	Довільне (цілеспрямоване) утримання уваги на об'єкті від початку до кінця виконання завдання.	В основному доволіно утримання уваги на виконання нескладного завдання	Спрямовання уваги з допомогою вчителя	Увага потребує постійної активізації з боку вчителя.
2. Здатність не відволікатися під час виконання навчального завдання і доводити його до завершення.	Здатність не відволікатися під час виконання навчального завдання і доведення його до завершення.	Відволікання в поодиноких випадках під час виконання навчального завдання і доведення його до завершення.	Відволікання під час виконання навчального завдання і доведення його до завершення за допомогою вчителя.	Відволікання під час виконання будь-якого навчального завдання, в більшості випадків виконання завдання не завершено.
Переключення				
1. Довільне перенесення уваги на інший об'єкт, на іншу діяльність.	Довільне перенесення уваги на інший об'єкт, діяльність.	Незначні труднощі у доволіному перенесенні уваги на інший об'єкт, діяльність, якщо вони є відомими і не складними.	Перенесення уваги на інший об'єкт, діяльність за допомогою вчителя.	Значні труднощі при перенесенні уваги на інший об'єкт, діяльність, навіть за допомогою вчителя.

2.Швидке включення в роботу.	Швидке включення у нову роботу.	Незначні труднощі при включенні в нову роботу.	Включення у нову роботу за допомогою вчителя.	Значні труднощі при включенні у нову нескладну роботу.
Розподіл				
1 Здатність утримувати в полі зору декілька об'єктів.	Довільне одночасне утримання в полі зору двох (і більше) об'єктів не пов'язаних за змістом.	Довільне одночасне утримання в полі зору двох (і більше) об'єктів, пов'язаних за змістом.	За допомогою вчителя утримання в полі зору двох (і більше) об'єктів, пов'язаних за змістом.	Неможливість навіть за допомогою вчителя, утримати в полі зору два (і більше) об'єкти, пов'язаних за змістом.
2. Одночасне виконання декількох завдань.	Успішне виконання одночасно декількох завдань.	Виконання одночасно декількох завдань з незначними труднощами.	Виконання одночасно декількох нескладних завдань за допомогою вчителя.	Неможливість, виконання одночасно декількох нескладних завдань, навіть за допомогою вчителя.

Достатній рівень. Учень в основному довільно утримує увагу на виконанні завдання, відволікається в поодиноких випадках і доводить його до завершення.

Середній рівень. Увага учня на виконанні завдання спрямовується переважно вчителем, але завдання розв'язується.

Низький рівень. Увага учня потребує постійної активізації з боку вчителя, але у більшості випадків виконання завдання не завершується.

Характеристика рівнів сформованості переключення уваги

Високий рівень. Учень успішно переносить увагу на інший об'єкт, на інше завдання, швидко включається у нову роботу.

Достатній рівень. Учень має незначні труднощі у перенесенні уваги на інший об'єкт, інше завдання, при включенні у новий вид роботи.

Середній рівень. Учень здійснює перенесення уваги на інший об'єкт, завдання та включається у новий вид роботи за допомогою вчителя.

Низький рівень. Перенесення уваги, навіть з допомогою вчителя, на інший об'єкт, інше завдання, включення у новий вид роботи викликає в учня значні труднощі.

Характеристика рівнів сформованості розподілу уваги

Високий рівень. Учень довільно утримує в полі зору два (і більше) об'єкта, які не пов'язані за змістом, успішно виконує одночасно декілька завдань.

Достатній рівень. Учень довільно утримує в полі зору два об'єкти, які пов'язані за змістом, виконує одночасно декілька нескладних завдань з незначними труднощами.

Середній рівень. Учень за допомогою вчителя утримує в полі зору два (і більше) об'єкти, які пов'язані за змістом, виконує одночасно декілька нескладних завдань.

Низький рівень. Учень не може, навіть за допомогою педагога, утримати в полі зору два (і більше) об'єкти, які пов'язані за змістом, виконувати одночасно декілька нескладних завдань.

Виходячи з вищесформованих рівнів властивостей уваги (стійкість, переключення, розподіл) ми розробили **загальні рівні прояву уваги у молодших школярів.**

Характеристика загальних рівнів сформованості уваги у молодших школярів.

Високий рівень. Учень довільно (цілеспрямовано) утримує увагу на об'єкті від початку до кінця виконання завдання, не відволікається під час його виконання і доводить його до завершення; успішно переносить увагу на інший об'єкт, на інше завдання, швидко включається у новий вид роботи; довільно утримує в полі зору два (і більше) об'єкти, які не пов'язані за змістом, успішно виконує одночасно декілька завдань.

Достатній рівень. Учень, в основному, довільно утримує увагу на виконанні завдання, відволікається в поодиноких випадках і доводить його до завершення; має незначні труднощі у перенесенні уваги на інший об'єкт, інше завдання, включенні у новий вид роботи; довільно утримує в полі зору два об'єкти, які пов'язані за змістом, виконує одночасно декілька нескладних завдань з незначними труднощами.

Середній рівень. Увага учня на виконанні завдання спрямовується переважно вчителем, але завдання розв'язується; учень здійснює перенесення уваги на інший об'єкт, завдання та включається у новий вид роботи, утримує в полі зору два (і більше) об'єкти, які пов'язані за змістом, виконує одночасно декілька нескладних завдань за допомогою вчителя.

Низький рівень. Увага учня потребує постійної активізації з боку вчителя; в більшості випадків виконання завдання не завершено; перенесення уваги на інший об'єкт, інше завдання, включення у новий вид роботи, навіть з допомогою вчителя, викликає в учня значні труднощі; учень не може утримати в полі зору два (і більше) об'єкти, які пов'язані за змістом, виконувати одночасно декілька нескладних завдань.

Таким чином, при обґрунтуванні методики дослідження, вивченню підлягала сформованість уваги з урахуванням визначених властивостей та рівневих проявів їх показників у навчанні молодших школярів.

Вивчення особливостей уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку.

Для визначення рівня сформованості основних властивостей уваги нами було використано такий діагностичний комплекс:

1). Методики, спрямовані на вивчення стійкості уваги молодших школярів:

- методика «Коректурна проба» (1 варіант);
- методика дослідження уваги за кільцями Ландольта (1 варіант).

2). Методики, спрямовані на вивчення переключення уваги молодших школярів:

- методика дослідження уваги за кільцями Ландольта (2 варіант);
- методика «Таблиці Шульте».

3). Методики, спрямовані на вивчення розподілу уваги молодших школярів:

- методика «Коректурна проба» (2 варіант);
- методика П'єрона-Рузера.

Вивчення стійкості уваги у молодших школярів

Методика «Коректурна проба»(1варіант)

Мета: вивчення стійкості уваги. Роботі з дитиною за коректурною пробою передувало: 1) виявлення у дитини знання букв у бланку коректурної проби (додаток А.); 2) орієнтування дитини на послідовність перегляду у бланку рядків букв зліва направо; 3) навчання дитини виконувати дію за мовленнєвою інструкцією; 4) навчання дитини виконувати даний вид роботи у відповідній послідовності з регламентацією часу.

На основному етапі роботи дитині надавалась словесна та наочна інструкція виконання завдання. Їй пропонувалось уважно продивлятися рядки букв та викреслювати дві необхідні літери (наприклад, «а» та «м»). При цьому фіксувався час роботи дитини, а кількість букв, переглянутих під час хвилини, відмічалася за допомогою вертикальної лінії.

Робота розпочиналася за сигналом експериментатора (одночасно включався секундомір), дитина починала викреслювати дані літери, а після закінчення кожної хвилини і словесної інструкції «стоп» дослідник або дитина ставить вертикальну лінію у тому місці бланку, де вона зупинилась (відлік хвилин необхідний для встановлення динаміки стійкості уваги). Час для виконання завдання – чотири хвилини. Приклад інструкції виконання завдання поданий у додатку А.

Після завершення роботи підраховувались кількість помилок (коректур) у кожному рядку та витрачений час, дані заносились у протокол (див. табл. 2.2.).

Стійкість уваги визначалася за формулою:

$Q = 2S / m$, де:

Q - показник стійкості;
 S - кількість переглянутих рядків;
 m - загальна кількість помилок.

Таблиця 2.2

Протокол обстеження стійкості уваги за методикою «Коректурна проба» (варіант 1)

N хвилини	Кількість Рядків	Кількість Помилки	Примітки
1			
2			

0 – 6 – низький рівень;
 7 – 12 – середній рівень;
 13 – 19 – високий рівень.

Методика визначення стійкості уваги за кільцями Ландольта (1 варіант)

Мета дослідження полягала у виявленні стійкості уваги.

Роботі з дитиною за методикою передувало: 1) виявлення у дитини знань про форми предметів, зокрема, коло, що подаються у бланку методики (див. додаток Б); 2) уточнення уявлень дитини про вигляд замкнутого кола (кільця), розірваних кілець в одному напрямку, розірваних кілець у різних напрямках (наприклад: зліва, справа, знизу, зверху); 3) орієнтування дитини на послідовний перегляд рядків кілець зліва направо у бланку кілець Ландольта; 4) формування у дітей навички виконувати дію за мовленнєвою інструкцією педагога; 5) закріплення у дитини навички виконання роботи з регламентацією часу у відповідній послідовності.

Основний етап роботи передбачав виконання дитиною завдання за відповідною словесною та наочною інструкцією, а саме: послідовний перегляд рядків розірваних у різних напрямках кілець (зліва, справа, знизу, зверху) та викреслювання тільки тих кілець, які розірвані в одному напрямку (наприклад,

зверху). При цьому фіксувався час роботи дитини, а кількість кілець, переглянутих протягом хвилини, відмічалася за допомогою вертикальної лінії.

Робота починалася за сигналом експериментатора (одночасно включався секундомір), дитина викреслювала кільця, а після закінчення кожної хвилини і словесної інструкції «Лінія» ставилась вертикальна лінія у тому місці бланку, де вона зупинилась (відлік хвилин необхідний для встановлення динаміки стійкості уваги). Час для виконання завдання – п'ять хвилини. Приклад інструкції виконання завдання поданий у додатку Б.

Після виконання завдання підраховувалась кількість помилок у кожному рядку та витрачений час на його виконання. Дані заносились до протоколу (табл. 2.3).

Табл. 2.3

Протокол дослідження переключення уваги за методикою «Кільця Ландольта» (1 варіант)

Хвилини	Кількість Кілець	Кількість Помилек	Примітки
1			
2			

Стійкість уваги під час однієї хвилини визначалася за формулою:

$S = 0,5N - 2,8n / 60$, де S – показник продуктивності і стійкості уваги; N – кількість кілець, що продивилась дитина за хвилину, n – кількість помилок, які дитина допустила за цей час.

Вивчення переключення уваги у молодших школярів

Методика вивчення переключення уваги за кільцями Ландольта (2 варіант)

Мета: вивчення переключення уваги.

Роботі з дитиною за методикою передувало: 1) з'ясування у дітей рівня сформованості навичок роботи з різними формами предметів, зокрема, колом, яке подається у бланку методики (додаток В); 2) виявлення уявлень дітей про вигляд замкнутого кола (кільця), розірваних кілець у різних напрямках

(наприклад: зліва, справа, знизу, зверху); 3) уточнення у дитини уміння орієнтуватись на аркуші паперу та послідовного перегляду рядків кілець зліва направо у бланку; 4) виявлення уміння дітей виконувати дії за мовленнєвою інструкцією педагога; 5) закріплення навичок дитини виконання завдання у відповідній послідовності з регламентацією часу.

Основний етап роботи передбачав виконання дитиною завдання за відповідною словесною та наочною інструкцією, а саме, послідовний перегляд рядків кілець розірваних у різних напрямках (зліва, справа, знизу, зверху), що періодично повторюються, та викреслювання кілець двох різних видів, які розірвані справа і знизу (наприклад: зліва, справа).

Робота починалася за сигналом (одночасно включався секундомір), дитина викреслювала кільця різного типу, а після закінчення кожної хвилини і словесної інструкції «Лінія», ставилася вертикальна лінія у тому місці бланку, де вона зупинилась. Час для виконання завдання п'ять хвилин. Приклад інструкції виконання завдання поданий у додатку В.

Результати дослідження заносились до протоколу (див табл.2.4).

Табл. 2.4

Протокол вивчення переключення уваги за методикою «Кільця Ландольта»

N хвилини	Кількість кілець	Кількість помилوک	Примітки
1			
2			

Переключення уваги під час однієї хвилини визначається за формулою:

$$S = 0,5N - 2,8n / 60$$

де S – показник продуктивності і стійкості уваги;

N – кількість кілець, що продивилась дитина за хвилину

Методика «Таблиці Шульте»

Мета: вивчення переключення уваги дітей.

Роботі з дитиною за методикою передувало: 1) виявлення уміння дітей працювати на аркуші паперу, послідовного пошуку необхідних цифр у бланку методики; 2) встановлення рівня знань про цифри, послідовність їх розташування в прямому порядку від 1 до 25; 3) з'ясування рівня сформованості уміння працювати з цифрами, які розташовані у квадраті та подаються у бланку методики (додаток Г); 4) виявлення уміння дітей виконувати задані дії за мовленнєвою інструкцією педагога; 5) закріплення навичок дитини виконувати завдання у відповідній послідовності з регламентацією часу.

На основному етапі дитиною виконувалось завдання за поданою словесною та наочною інструкцією, а саме – послідовний перегляд цифр у квадраті, які розташовані в хаотичному порядку та упорядковане називання їх вголос.

Робота починалася за сигналом (одночасно включався секундомір), дитина шукала цифри, називаючи їх вголос. Окремо фіксувався час, затрачений на перегляд та послідовне називання цифр у кожному квадраті. Приклад інструкції виконання завдання поданий у додатку Г.

Після проведення методики визначався час, витрачений дитиною для послідовного пошуку цифр від 1 до 25 спочатку в першому, а потім у 2, 3, 4 і 5 квадратах; обчислювався середній часовий показник для виконання завдання в одному квадраті. Дані заносились у протокол (табл. 2.5).

Табл. 2.5

Протокол вивчення переключення уваги за методикою «Таблиці Шульте»

№	Вік	Затрачений час				
		Табл.1	Табл.2	Табл.3	Табл.4	Табл.5
1						
2						

Вивчення розподілу уваги

Методика «Коректурна проба» (2 варіант)

Мета: вивчення розподілу уваги.

Роботі з дитиною за методикою передувало: 1) виявлення у дитини знання букв у бланку коректурної проби (див. додаток Г); 2) орієнтування дитини на послідовність перегляду у бланку рядків букв зліва направо; 3) навчання дитини виконувати дію за мовленнєвою інструкцією; 4) навчання дитини виконувати даний вид роботи у відповідній послідовності з регламентацією часу.

На основному етапі роботи дитині надавалась словесна та наочна інструкція. Учні пропонувалась уважно передивлятися рядки букв та викреслювати дві необхідні літери (наприклад «а» та «м») двома різними способами (наприклад, а – підкреслити, а м – закреслити). При цьому фіксувався час роботи дитини, а кількість букв, переглянутих під час хвилини, відмічався за допомогою вертикальної лінії.

Робота починалася за сигналом (одночасно включався секундомір), дитина починала виконувати завдання, а після закінчення кожної хвилини і словесної інструкції «Лінія», ставила вертикальну лінію у тому місці бланку, де вона зупинилась. Час для виконання завдання – чотири хвилини. Приклад інструкції виконання завдання поданий у додатку Г.

Після виконання методики підраховувалась кількість помилок (коректур) у кожному рядку та витрачений час.

При цьому, розподіл уваги визначається за формулою:

$R = S / m$, де S - кількість рядків; R - показник розподілу; m - кількість помилок

Результати виконання дитиною завдання заносять у протокол (табл.2.6).

Табл.2.6

Результати виконання дітьми завдань за методикою «Коректурна проба» (варіант 2)

N хвилини	Кількість рядків	Кількість помилок	Примітки
1			
2			

Методика П'єрона-Рузера.

Мета: вивчення розподілу уваги.

Роботі з дитиною за методикою передувало: 1) виявлення у дитини знання геометричних форм предметів (коло, трикутник, ромб, квадрат) та символи «+» (плюс), «.» (крапку), «—» (рису) у бланку методики (див. додаток Д); 2) орієнтування дитини на послідовність перегляду у бланку рядків букв зліва направо; 3) навчання дитини виконувати дію за мовленнєвою інструкцією; 4) навчання дитини виконувати даний вид роботи у відповідній послідовності з регламентацією часу.

На основному етапі дитині надавалась відповідна словесна та наочна інструкція. Робота починалася за сигналом (одночасно включався секундомір), і дитина проставляла у квадратах знак «+» (плюс), у трикутниках «.» (крапку), у ромбах «—» (рису), при цьому коло залишалося пустим. Час для виконання завдання – дві хвилини. Приклад інструкції виконання завдання поданий у додатку Д.

Після проведення методики підраховувалась кількість помилок у кожному рядку та витрачений обсяг часу. Обробка результатів здійснювалась за формулою:

$$S = 0,5 N - 2,8 n / 120,$$

де S – показник розподілу; N – кількість фігур, які переглянула дитина; n – кількість помилок.

Вивчення уваги у молодших школярів здійснювалось з використанням порівняльного принципу – досліджувались діти із порушеннями розумового розвитку та діти з типовим розвитком.

На першому етапі використовувалися опитування педагогів, метод вивчення документації та навчально-методичної літератури (навчальних програм, підручників, посібників тощо) з навчального предмета «Я і Україна».

На другому етапі використовувалися методи: бесіди з педагогами, спостереження за процесом навчання, тестування з використанням конкретних методик, а саме: методики «Коректурна проба» (варіант 1 та 2); методики

дослідження уваги за кільцями Ландольта (варіант 1 та 2); методики «Таблиці Шульте»; методики П'єрона-Рузера.

Для виявлення **особливостей уваги в процесі навчальної діяльності** нами було застосовано такі методи, як анкетування (Анкета для педагогів №1 щодо особливостей розвитку властивостей уваги) (дод. Ж) та спостереження (Карта спостереження №1.) (дод. З):

Анкета розроблялася для виявлених особливостей та рівня сформованості уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку, а саме:

- 1) Як Ви оцінюєте рівень сформованості стійкості уваги у молодших школярів (за умовною шкалою: високий, достатній, середній, низький)?
- 2) Як Ви оцінюєте рівень сформованості розподілу уваги у молодших школярів (за умовною шкалою: високий, достатній, середній, низький)?
- 3) Як Ви оцінюєте рівень сформованості переключення уваги у молодших школярів (за умовною шкалою: високий, достатній, середній, низький)?
- 4) При формуванні яких властивостей уваги (стійкості, розподілу, переключення) у дітей спостерігається найбільше труднощів?
Охарактеризуйте стійкість уваги учнів під час уроку:

а) учні доволіно (цілеспрямовано) утримують увагу від початку до кінця виконання будь-якого завдання;

б) учні в основному доволіно утримують увагу на виконанні нескладного завдання;

в) учні спрямовують увагу на завдання з допомогою вчителя;

г) учні потребують постійної активізації уваги з боку вчителя.

- 5) Охарактеризуйте здатність утримувати увагу під час навчального завдання і доводити його до завершення:

а) учні не відволікаються під час виконання навчального завдання, доводять його до завершення;

б) учні рідко відволікаються під час виконання навчального завдання і доводять його до завершення;

в) учні відволікаються під час виконання навчального завдання, доводять його до завершення з допомогою вчителя;

г) учні часто відволікаються, в більшості випадків не завершують завдання.

б) Охарактеризуйте процес переключення уваги учнів під час уроку:

а) учні успішно переносять увагу на інший об'єкт, іншу діяльність;

б) учні мають незначні труднощі при довільному перенесенні уваги з одного виду діяльності на інший об'єкт, іншу діяльність, якщо вони є відомими і не складними;

в) учні переносять увагу на інший об'єкт, іншу діяльність за допомогою вчителя;

г) учні мають значні труднощі при перенесенні уваги на інший об'єкт, іншу діяльність навіть з допомогою педагога.

7) Як відбувається процес включення учнів в новий вид роботи?

а) учні швидко включаються в новий вид роботи;

б) учні мають незначні труднощі при включенні в новий вид роботи;

в) учні включаються в новий вид роботи за допомогою вчителя;

г) учні мають значні труднощі при включенні в нескладний, новий вид роботи.

8) Чи утримують учні в полі зору декілька об'єктів одночасно?

а) учні утримують в полі зору одночасно два (і більше) об'єкти не пов'язаних за змістом;

б) учні утримують в полі зору одночасно два (і більше) об'єкти пов'язаних за змістом;

в) учні утримують в полі зору, за допомогою педагога, одночасно два (і більше) об'єкти пов'язаних за змістом;

г) учні не можуть, навіть за допомогою вчителя, утримати в полі зору два (і більше) об'єкта пов'язаних за змістом.

9) Чи виконують учні одночасно декілька завдань?

а) учні успішно виконують одночасно декілька завдань;

б) учні виконують одночасно декілька завдань з незначними труднощами;

в) учні виконують одночасно декілька завдань з допомогою вчителя;

г) учні не можуть виконувати одночасно декілька нескладних завдань, навіть з допомогою вчителя.

При виборі запитань враховувались властивості уваги та їх показники прояву у навчальній діяльності. Результати анкетування фіксувались у відповідному протоколі. Відповіді вчителів підлягали якісному і кількісному аналізу відповідно до рівнів сформованості властивостей уваги.

Спостереження за увагою молодших школярів у процесі навчальної діяльності (див. додаток 3, карта спостереження) використовувалось з метою вивчення особливостей прояву властивостей уваги у дітей під час уроку та встановлення залежності між особливостями прояву властивостей уваги у них та використанням вчителем відповідного методичного забезпечення (форм, методів, змісту).

Особливості прояву властивостей уваги у дітей під час уроку вивчалися за такими показниками, як: довільне (цілеспрямоване) утримання уваги на об'єкті; здатність не відволікатися під час виконання навчального завдання і доводити його до завершення; довільне перенесення уваги на інший об'єкт, на іншу діяльність; швидке включення в роботу; здатність утримувати в полі зору декілька об'єктів; одночасне виконання декількох завдань.

Спостереження як метод передбачає цілеспрямоване і систематичне фіксування фактів прояву уваги та умов їх виникнення за попередньо розробленим планом. Спостереження проводилося на уроках, процедура спостереження була відкрита, спостерігач не був учасником групи. Для спостереження було обрано навчальні предмети, які вивчаються з 1 по 4 клас - «Математика», «Українська мова» й «Я і Україна». Всього було відвідано 36 уроків (9 уроків у 1 класах; 9 уроків у 2 класах; 9 уроків у 3 класах; 9 уроків у 4 класах). Процедура спостереження відбувалась за наступним планом:

1). Встановлення факторів, які сприяють (заважають) мобілізації уваги учнів під час уроку:

- оформлення кабінету;
- підготовка обладнання;
- підготовка технічних засобів навчання;
- підготовка наочних посібників;
- організація вчителя до роботи в класі (зовнішній вигляд педагога, стиль його спілкування).

2) Спостереження за способами організації та використання педагогом педагогічного забезпечення на різних етапах уроку:

- змісту (тема, мета, завдання уроку, постановка завдання перед класом, встановлення зв'язку з раніше пройденим матеріалом, підкреслення значущості теми для життя і практики);
- методів (словесних, наочних, практичних);
- організаційних форм (фронтальні, групові, індивідуальні).

3. Виявлення залежності між особливостями прояву властивостей уваги дітей і використанням вчителем відповідного педагогічного забезпечення (форм, методів, змісту) та особливості прояву властивостей уваги у дітей під час уроку за відповідними показниками.

Дослідницькою роботою були охоплені молодші школярі Хмельницької, Тернопільської, Чернівецької областей, зокрема: Заліської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату (Хмельницька область); Солобковецької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату (Хмельницька область); Хотинської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату №1 (Чернівецька область); Чернівецької спеціальної загальноосвітньої школи № 3 (Чернівецька область); Тернопільської спеціальної загальноосвітньої школи (Тернопільська область); Красноставської загальноосвітньої школи I-III ступенів (Хмельницька область); Приворотської загальноосвітньої школи I-III ступенів (Хмельницька область); Кам'янець-Подільської спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів №1 з поглибленим вивченням німецької мови (Хмельницька область);

Кам'янець-Подільської загальноосвітньої школи I-III ступенів №7 (Хмельницька область). Всього – 420 учнів 1-4 класів, з них 210 молодших школярів (6-11 років) з легкою розумовою відсталістю, задіяно 32 вчителів спеціальних загальноосвітніх шкіл.

2.2. Аналіз результатів вивчення розвитку уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку

Основними завданнями на констатувальному етапі дослідження було вивчити практику роботи спеціальної школи щодо формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку та емпірично дослідити рівень сформованості, особливості та динаміку розвитку уваги у них.

Вивчення стану педагогічної практики щодо формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку в процесі навчання здійснювалось за допомогою анкетування педагогів щодо використання педагогічного забезпечення з навчального предмета «Я і Україна» з питання формування уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку показало, що навчально-методичне забезпечення не виключає розвитку властивостей уваги, але в більшості випадків це відбувається не системно, а епізодично, вчителі застосовують лише окремі складові педагогічного процесу, без взаємозв'язку педагогічних засобів.

Більшість педагогів при відповіді на запитання «Які види допомоги найбільше потребують молодші школярі із порушеннями розумового розвитку при виконанні різних навчальних завдань?» сказали, що це повторення інструкції та демонстрація зразка виконання завдання (53,13%); 18,75% - використання різних рівнів диференційованої допомоги; 28,12% - показ конкретного етапу робити і лише після цього самостійне його відтворення учнями.

На запитання «Дотримання яких психолого-педагогічних умов сприяє більш ефективному розвитку уваги у молодших дітей із порушеннями

розумового розвитку школярів?» 25% педагогів відповідали, що це використання наочності; 34,38% - правильна організація учнів на уроці; 9,37% - правильна та чітка організація процесу уроку; 31,25% сказали, що необхідне використання додаткових тренувальних вправ з розвитку різних властивостей уваги у цієї категорії дітей.

Відповіді на запитання «Чи передбачає програма з навчального предмета «Я і Україна» розвиток властивостей уваги? Яких саме (стійкості, розподілу, переключення)?» 43,75% вчителів відповіли, що передбачається розвиток уваги без конкретної вказівки на її властивості; 25% - зазначали на тому, що зміст програми з навчального предмета «Я і Україна» передбачає розвиток лише стійкості уваги; 18,75% - розвиток переключення; 12,5% - розвиток розподілу та переключення.

Відповіді педагогів на запитання «Чи передбачає програма навчального предмета «Я і Україна» конкретні рекомендації щодо використання навчально-методичного забезпечення для розвитку уваги молодших школярів», розподілились наступним чином: 21,87% відповіли, що передбачає; 34,38% - певною мірою; 31,25%, що передбачає лише окремих його елементів; 12,5% - не передбачає.

На запитання: «Чи спрямоване навчально-методичне забезпечення (підручники та посібники), яке ви використовуєте з навчального предмета «Я і Україна», на розвиток властивостей уваги у молодших школярів?» 37,5% вчителів відповідали, що спрямоване, 31,25% зауважили, що передбачається розвиток уваги шляхом спостереження; 31,25% вважають, що навчально-методичне забезпечення передбачає розвиток тих чи інших властивостей уваги.

65,63% педагогів на запитання «Як відбувається розвиток властивостей уваги під час уроків «Я і Україна»(систематично, епізодично)?» відповіли, що епізодично; 21,88 - систематично; 12,5% вважають, що це залежить від типу та теми уроку.

Відповіді на запитання «Як використовуються педагогічні засоби для розвитку властивостей уваги на уроках «Я і Україна» (використовуються у

взаємозв'язку, використовуються лише окремі складові педагогічного процесу)?» розподілились наступним чином: 65,63% вважають, що використовуються лише окремі складові педагогічного процесу; 34,37% вважають, що у взаємозв'язку.

На запитання «Які педагогічні прийоми використовуються для формування властивостей уваги на уроках «Я і Україна»?» 37,5% педагогів відповідали, що найчастіше використовують спеціальні вправи, 34,38% - активне і пасивне спостереження за явищами природи; 28,12% - вступну бесіду, яка спрямована на активізацію уваги дітей із порушеннями розумового розвитку школярів.

Відповідаючи на запитання «Чи використовуєте Ви спеціальну психолого-педагогічну літературу щодо розвитку властивостей уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку на уроках «Я і Україна»?» вчителі говорили, що використовують різноманітні дидактичні матеріали щодо розвитку тих чи інших властивостей уваги (71,88%); решта (28,12%) зазначали на тому, що вони використовують спеціальну психолого-педагогічну літературу з метою правильної організації роботи з цією категорією дітей.

Отже, дані, отримані за допомогою опитування, виявили, що для активізації уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку на уроці педагоги використовують цікавий наочний матеріал і словесне підкріплення. При виконанні різних навчальних завдань учні найбільше потребують таких видів допомоги, як повторення інструкції та демонстрація зразка виконання завдання. Більш ефективному розвитку уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку сприяє дотримання таких психолого-педагогічних умов, як: використання наочності, правильна організація учнів на уроці, використання додаткових тренувальних вправ з розвитку різних властивостей уваги. Програма з навчального предмета «Я і Україна», на думку вчителів, передбачає розвиток уваги без конкретної вказівки на її властивості, при цьому для розвитку уваги молодших школярів

враховуються лише окремі елементи педагогічного забезпечення, а навчально-методичне забезпечення лише частково спрямоване на розвиток властивостей уваги у молодших школярів. Розвиток властивостей уваги під час уроків відбувається не систематично, швидше епізодично при цьому педагогічні засоби використовуються не у взаємозв'язку, а лише застосовуються окремі складові педагогічного процесу. Для формування властивостей уваги педагоги використовують різноманітні прийоми, зокрема, словесне підкріплення, різні види вправ, вступна бесіда, спостереження. Педагоги рідко використовують спеціальну психолого-педагогічну літературу у повному обсязі, при цьому, найбільше застосовують дидактичні матеріали щодо розвитку тих чи інших властивостей уваги дітей.

Вивчення стану педагогічної практики щодо розвитку уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку на основі використання методу аналізу документації – навчальних поурочних планів та навчальних програм, підручників, посібників з навчального предмета «Я і Україна» показало наступне.

Програма спеціальної загальноосвітньої школи складена з урахуванням принципу концентричності, а саме: вивчення матеріалу в середині кожного концентра відбувається досить повно і закінчено. При такому розташуванні матеріалу оволодіння знаннями відбувається поступово, причому складність матеріалу в кожному концентрі розширюється. У програмі визначено необхідний мінімум знань і вмінь, якими повинні оволодіти учні в кожному класі і на основі яких вони переводяться в наступний. Передбачене програмою розширення концентрів та зміст матеріалу може сприяти розвитку властивостей уваги, зокрема, стійкості та обсягу, оскільки дає змогу утримувати увагу протягом певного часу на об'єкті, що вивчається. Таким чином, за умови правильного використання педагогічного забезпечення, є можливість формувати й інші властивості уваги, а саме – розвитку переключення уваги сприяє перенесення набутих знань у практичну діяльність, розвитку розподілу

уваги – одночасне виконання декількох завдань та утримання у полі зору декількох властивостей об'єкта.

Зазначимо на тому, що програма з навчального предмета «Я і Україна» будується на предметно-практичній основі, з широким використанням наочності, що обумовлено конкретністю мислення дітей із порушеннями розумового розвитку, а саме – наочність виступає тим джерелом, яке забезпечує створення конкретних образів та певних узагальнень. Враховуючи це, програма орієнтує педагога на широке використання наочності та дидактичного матеріалу на уроках.

Програма визначає конкретні напрямки корекційно-розвивальної роботи, які передбачають розвиток уваги, але не достатньо висвітлюються способи використання навчально-методичного забезпечення з цією метою.

У процесі констатувального етапу дослідження, вивчаючи стан педагогічної практики спеціальної загальноосвітньої школи, зокрема рівня розробленості педагогічного забезпечення з навчального предмета «Я і Україна» з проблеми розвитку уваги у навчальному процесі молодшої школи та рівня сформованості уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку, ми з'ясували, що увага учнів у навчальному процесі потребує постійної активізації та дотримання ряду психолого-педагогічних умов, які сприяють організації та розвитку уваги на уроці. При цьому аналізуючи педагогічне забезпечення на прикладі навчального предмета «Я і Україна» та враховуючи думку вчителів було помічено, що програма навчального предмету передбачає розвиток уваги, зокрема це висвітлюється у конкретних напрямках корекційно-розвивальної роботи, але не достатньо характеризується можливістю використання педагогічного забезпечення щодо цієї проблеми без конкретної вказівки на властивості уваги. Таким чином, навчально-методичне забезпечення лише частково спрямоване на розвиток властивостей уваги молодших школярів. Все це вказує на те, що використання педагогічних засобів відбувається не систематично і не взаємопов'язано, а лише застосовуються

окремі складові педагогічного процесу щодо розвитку властивостей уваги під час уроків.

У результаті проведеного дослідження на основі використання методу анкетування педагогів спеціальних шкіл для дітей із порушеннями розумового розвитку; методу вивчення документації та навчально-методичної літератури (навчальних програм, підручників, посібників тощо) було з'ясовано стан педагогічної практики школи, педагогічне забезпечення з навчального предмета «Я і Україна» щодо формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку. Отримані дані стали основою для визначення рівня розвитку та сформованості кожної властивості уваги та її загального рівня у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку.

Для виявлення особливостей прояву уваги та її властивостей у дітей із порушеннями розумового розвитку в процесі навчальної діяльності нами застосовувалось анкетування педагогів щодо суті цих явищ і їх проявів у навчанні та спостереження за дітьми у процесі виконання навчальних завдань.

Аналіз результатів проведеного анкетування з вчителями спеціальних загальноосвітніх шкіл дозволив виявити, що на запитання «Як ви оцінюєте рівень сформованості властивостей уваги (стійкості, розподілу, переключення) у молодших школярів (за умовною шкалою: високий, достатній, середній, низький)?» 65,63% опитуваних відповідали, що в учнів спостерігається низький та середній рівень стійкості уваги, вони швидко відволікаються або, навпаки, застрягають на певному виді діяльності, низький рівень переключення уваги, а саме – діти із порушеннями розумового розвитку практично не виконують одночасно два види діяльності, особливо в 1-2 класах; 34,38% оцінили рівень розвитку властивостей уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку як достатній і ніхто не оцінив рівень розвитку властивостей уваги як високий.

Відповідаючи на запитання «При формуванні яких властивостей уваги (стійкості, розподілу, переключення) у дітей із порушеннями розумового розвитку спостерігається найбільше труднощів?», у 40,63% вчителів

переважала відповідь, що всі властивості уваги; 21,87% вказували лише на переключення уваги; 18,75% сказали, що розподіл та 18,75% - стійкість.

Характеризуючи процес виконання різних за складністю завдань учнями під час уроку 12,5% педагогів зазначили, що розумово відсталі молодші школярі можуть утримувати активність уваги від початку до кінця виконання нескладного завдання; 56,25% відповіли, що учні частіше мимовільно втримують активність уваги за допомогою вчителя; 43,75% педагогів вважають, що учні проявляють мимовільну активність за допомогою вчителя та постійно потребують допомоги з боку педагога.

Характеристика процесу переключення уваги показала, що при переході від одного виду діяльності до іншого 28,13% педагогів відповіли, що учні достатньо довільно та швидко переключають увагу з одного виду діяльності на інший, якщо вони є відомими і нескладними; 46,87% відповідали, що школярі частіше мимовільно та повільно, переключають увагу з одного нескладного виду діяльності на інший, за допомогою вчителя; 25% педагогів зазначили, що учні самостійно не переключають увагу з простого виду діяльності на інший, при будь-яких зовнішніх подразниках швидко відволікаються.

На запитання «Як відбувається процес включення в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого?» 21,88% відповіли, що розумово відсталі учні достатньо швидко включаються в роботу при переході від одного нескладного виду діяльності до іншого; 68,75% зазначили, що учні тривалий період часу включаються в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого; 12,5 % відповіли, що учні не можуть самостійно включатися в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого.

Відповідаючи на запитання «Чи спрямовують розумово відсталі учні увагу на декілька об'єктів одночасно?» 34,37% педагогів зазначали на тому, що діти можуть утримувати в полі зору два об'єкти пов'язаних за змістом; 65,63% відповідали, що учням важко утримувати в полі зору два об'єкти, навіть якщо вони є пов'язані за змістом.

На запитання «Чи виконують розумово відсталі учні одночасно декілька завдань?» 18,75% педагогів говорили про те, що учні можуть одночасно виконувати два нескладних види діяльності; 56,25% - можуть виконувати два нескладних види діяльності за допомогою педагога; 25% відповідали, що діти не можуть одночасно виконувати два нескладних види діяльності.

Отже, дані, отримані за допомогою анкетування з педагогами, дали нам змогу побачити, що більшість вчителів оцінюють рівень сформованості властивостей уваги (стійкості, розподілу, переключення) у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку як низький та середній. Зокрема, педагоги зазначають, що рівень стійкості уваги проявляється у швидкому відволіканні або, навпаки, застряганні на певному виді діяльності, що також свідчить про низький рівень переключення уваги, діти практично не виконують одночасно два види діяльності, особливо в 1-2 класах.

У дітей із порушеннями розумового розвитку учнів спостерігаються труднощі при формуванні всіх властивостей уваги (стійкості, розподілу, переключення). Вони найчастіше мимовільно утримують активність уваги за допомогою вчителя, а деякі постійно потребують допомоги з його боку. При переході від одного виду діяльності до іншого, учні частіше мимовільно та повільно, переключають увагу з одного нескладного виду діяльності на інший та постійно потребують допомоги з боку педагога. Педагоги зазначають на тому, що молодші школярі з порушеннями розумового розвитку тривалий період часу включаються в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого, їм важко утримувати в полі зору два об'єкти, навіть якщо вони пов'язані за змістом, але діти можуть виконувати два нескладних види діяльності за допомогою педагога.

Під час спостереження, спрямованого на вивчення уваги та її властивостей у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку на різних етапах уроку, було виявлено такі особливості їх прояву. Так, ми побачили, що у цієї категорії дітей спостерігаються типові поведінкові прояви, а саме: довготривале включення з перерви на урок, високий рівень збудження

або гальмування, невміння керувати своєю увагою, підвищений рівень пасивності чи надмірна активність, швидка втомлюваність, надмірна рухливість, неорганізованість.

Визначаючи властивості уваги учнів на різних етапах уроку ми помітили, що діти спрямовують увагу за допомогою вчителя, швидко відволікаються, що часто призводить до труднощів щодо доведення до завершення навчальних завдань, тривалий час включаються в новий вид діяльності, потребують допомоги з боку вчителя при перенесенні уваги на інший об'єкт, чи діяльність, одночасно декілька завдань виконують з допомогою вчителя, за умови, що дані завдання є простими.

Спостереження за увагою молодших школярів із порушеннями розумового розвитку під час уроків показало, що на рівень її прояву впливають зовнішні (новизна, інтенсивність, неочікуваність) та внутрішні (значущість, потреби, інтереси, практична діяльність) фактори, які залежать, передусім, від педагога. Рациональне поєднання різних методів та форм роботи впливає на рівень засвоєння матеріалу дітьми.

Найбільше сприяють мобілізації уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку наочні посібники та технічні засоби навчання. Найбільше для активізації уваги учнів вчителі використовують різні прийоми, зокрема, ефект новизни, поєднання теорії з практикою, зацікавлення темою уроку тощо.

Для організації та управління увагою учнів на різних етапах уроку педагог використовує різні заходи, зокрема, при проведенні опитування вчитель організовує спільну діяльність, використовує різні форми контролю діяльності учнів, індивідуальні та диференційовані завдання; при поясненні й закріпленні нового матеріалу педагог встановлює зв'язки з раніше пройденим матеріалом, підкреслює значущість теми для життя і практики, створює проблемні ситуації, використовує повторення матеріалу, формує інтерес до нового за допомогою емоційно насиченої цікавої інформації, застосовує технічні засоби навчання, комп'ютерну техніку, різноманітне обладнання,

класну та інтерактивну дошки, здійснює управління увагою учнів за допомогою змістовності, послідовності, логічності, емоційності мовлення та інтонації, темпу і ритму; при повідомленні та поясненні домашнього завдання педагог організовує увагу дітей в кінці уроку, контролює запис та додатково пояснює домашнє завдання.

На основі даних вивчення особливостей уваги дітей із порушеннями розумового розвитку за допомогою спостереження на уроках, анкетування педагогів було визначено особливості уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку. Результати дослідження показали, що увага у дітей цієї категорії сформована переважно на низькому рівні, який характеризується тим, що увага учнів потребує постійної активізації з боку вчителя; в більшості випадків не завершують виконання завдання; перенесення уваги на інший об'єкт, інше завдання, включення у новий вид роботи, утримання в полі зору двох (і більше) об'єктів, які пов'язані за змістом, одночасне виконання декількох нескладних завдань, навіть за допомогою вчителя, викликає в учня значні труднощі. До 4 класу рівень розвитку властивостей уваги дещо підвищується, увага учнів на виконанні завдання спрямовується переважно вчителем, але завдання розв'язується, учні переносять увагу на інший об'єкт, завдання та включаються у новий вид роботи, утримують в полі зору два (і більше) об'єкти, які пов'язані за змістом, виконують одночасно декілька нескладних завдань за допомогою вчителя.

Вивчення особливостей уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку дозволило виявити рівень прояву властивостей уваги, а також побачити їх динаміку впродовж навчання у початковій ланці спеціальної школи для дітей із порушеннями розумового розвитку.

Обстеження властивостей уваги було проведено з молодшими школярами з типовим розвитком та порушеннями розумового розвитку. Робота здійснювалась переважно в індивідуальній формі, що дало можливість надавати дітям необхідний рівень допомоги при розв'язанні поставлених завдань; варіювати форми інструктажу та окремих запитань; виявляти труднощі при

відтворенні знань учнів; спостерігати за ними та в цілому отримувати додаткову інформацію щодо проявів досліджуваних явищ.

У результаті використання методики «Коректурна проба» (варіант 1), яка спрямована на з'ясування рівня стійкості уваги у молодших школярів з типовим розвитком (ТР) та порушеннями розумового розвитку (ПРР), були отримані дані, які наведені у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Дані про рівень стійкості уваги в учнів молодших класів з ПРР та ТР (за результатами методики «Коректурна проба» (варіант 1)).

Рівень	Кількість дітей (%)								Середнє значення		Різниця між ТР і ПРР
	1 клас		2 клас		3 клас		4 клас				
	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	
Високий	18,1	0	22,9	-	36,2	-	38,1	-	28,8	-	28,8
Достатній	32,4	4,8	34,2	9,1	38,6	16,2	43,4	21	37,1	12,7	24,4
Середній	40	24,8	37,2	32,4	21,4	48,1	15,2	47,6	28,5	38,3	- 9,8
Низький	9,5	70,4	5,7	58,5	3,8	35,7	3,3	31,4	5,6	49	- 43,4

Табличні дані 2.7 свідчать, що переважаючими рівнями стійкості уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку (ПРР) є низький (49 %) та середній (38,3%), тоді як у дітей з типовим розвитком (ТР) домінує достатній рівень (37,1%).

Слід також відмітити, що високого рівня стійкості уваги у дітей з порушеннями розумового розвитку не виявлено зовсім; у однолітків з типовим розвитком такий рівень наявний (28,8%).

Ілюстративно розподіл уваги в учнів з ПРР та ТР за рівнями стійкості представлено на рис. 2.1.

Робота з учнями за методикою «Коректурна проба» (варіант 1), вивчення у них стійкості уваги показало, що учні з порушеннями розумового розвитку

допускали велику кількість помилок при виконанні будь-яких етапів роботи, тому їм надавалась допомога відповідного рівня.

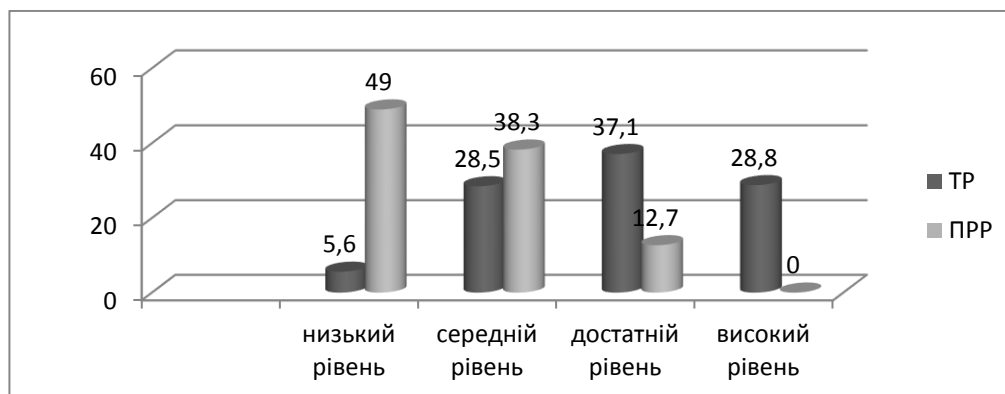

Рис.2.1. Рівень стійкості уваги молодших школярів з ТР та ППР (за методикою «Коректурна проба» (варіант1)).

Так, на початковому етапі роботи з учнями, що мають порушення розумового розвитку, особливо 1 – 2 класів, було важко утримувати активність їх уваги, тому вони потребували наступних видів допомоги: орієнтування у просторі (ліво, право), на аркуші паперу; пригадування букв; демонстрації навичок послідовної роботи з рядом букв; повторення інструкції та наведення конкретного диференційованого прикладу виконання мовленнєвої інструкції, яка стосувалась уміння вчасно поставити позначку; словесного підкріплення та прямої вказівки щодо актуалізації уваги на виконанні завдання. На основному етапі роботи розумово відсталі учні 1-го класу, на відмінну від учнів з типовим розвитком, потребували допомоги, а саме: показу конкретного етапу та послідовності роботи. Якщо даний вид допомоги не приймався дитиною, то ми паралельно з дитиною виконували складні етапи роботи, тільки після цього дитина мала можливість перейти до самостійного виконання завдання. Допомога цій категорії учням 3-4 класу на початковому та основному етапі роботи стосувалась додаткового пояснення інструкції виконання завдання, пригадування послідовності виконання кожного етапу роботи та правильності виконання словесної інструкції «Лінія» .

Стійкість уваги у школярів вивчалася і за допомогою методики «Кільця Ландольта» (варіант 1). Отримані за нею дані представлено у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

**Дані про рівень стійкості уваги учнів молодших класів з ТР та ПРР
(за результатами методики кільця Ландольта (варіант1))**

Рівень	Кількість дітей %								Середнє значення		Різниця між ТР і ПРР
	1 клас		2 клас		3 клас		4 клас				
	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	
Високий	16,2	-	25,7	-	34,3	-	38,1	-	28,6	-	28,6
Достатній	33,3	2,4	35,2	3,3	38,5	9,1	49	16,7	39	7,9	31,1
Середній	41,9	37,1	32,9	42,9	22,9	46,6	10,5	48,1	27	43,6	- 16,6
Низький	8,6	60,5	6,2	53,8	4,3	44,3	2,4	35,2	5,4	48,4	- 43

Табличні дані 2.8. вказують на те, що переважаючими рівнями стійкості уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку (ПРР) є низький (48,4 %) та середній (43,6%), тоді як у дітей з типовим розвитком (ТР) домінує достатній рівень (39%). Слід також відмітити, що високого рівня стійкості уваги у дітей з вадами інтелекту не виявлено зовсім; у однолітків з ТР такий рівень наявний (28,6%).

Ілюстративно рівні стійкості уваги учнів з ПРР та ТР представлено на рис. 2.2.

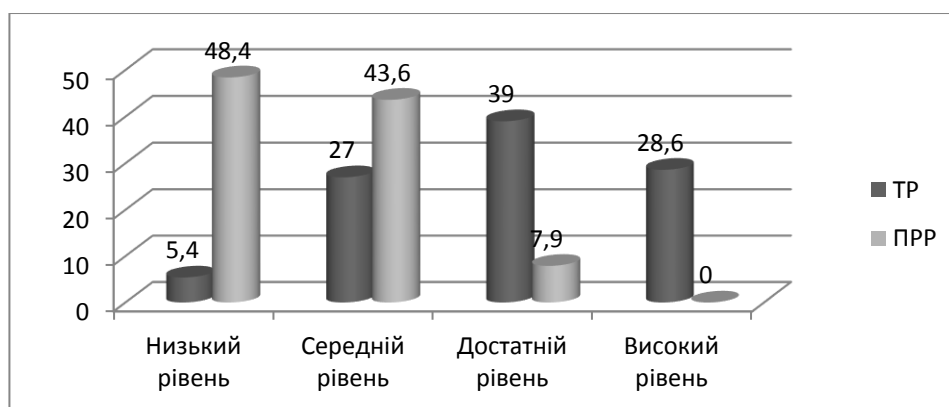

Рис. 2.2. Рівень стійкості уваги молодших школярів з ТР та ПРР (за методикою «Кільця Ландольта» (варіант1))

Робота з учнями за методикою вивчення показала, що школярі з порушеннями розумового розвитку потребували різного виду диференційованої допомоги на відповідних етапах роботи. Зокрема, на попередньому етапі проведення методики допомога цим учням 1-2 класів була спрямована на:

перевірку уміння орієнтуватися у просторі (ліво, право, верх, низ) на аркуші паперу; повторення форм предметів (коло, трикутник, квадрат); виділення необхідної форми (кола) серед інших за зразком; виявлення уміння послідовно працювати з рядком кілець на бланку методики, наведення конкретного диференційованого прикладу дії за мовленнєвою інструкцією, яка передбачала уміння самостійно ставити необхідну позначку (вертикальну лінію) за мовленнєвою вказівкою («Лінія»), у деяких випадках ми самостійно ставили позначку. Учні часто потребували словесного підкріплення та актуалізації уваги на виконанні завдання. На основному етапі роботи розумово відсталим учням 1- 2 класів надавалась допомога у формі додаткового пояснення інструкції виконання завдання, яке спрямоване на викреслення кілець, що розірвані в одному напрямку та виконання разом з дитиною конкретного етапу роботи, повторення доцільності словесної інструкції «Лінія» та пригадування правильності її виконання, показ нами конкретного етапу та послідовності роботи, паралельне виконання з учнями відповідних етапів роботи, а після цього повторне самостійне виконання нею завдання.

Допомога учням 3-4 класів надавалась у вигляді додаткового пояснення інструкції виконання завдання, яке спрямоване на викреслення кілець, що розірвані в одному напрямку, пригадування правильності виконання словесної інструкції «Лінія», показ конкретного етапу та послідовності роботи.

На основі даних за методикою «Коректурна проба (варіант 1) та методикою «Кільця Ландольта» (варіант 1) були отримані середні значення щодо стійкості уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку та школярів з типовим розвитком, які наведено у таблиці 2.9.

Табличні дані показали, що рівень стійкості уваги у молодших школярів підвищується з класу в клас як при типовому розвитку, так і при розумовій відсталості.

Табличні дані 2.9. дозволили нам побудувати графік динаміки прояву стійкості уваги в учнів початкової школи з типовим розвитком (рис. 2.3.) та дітей із порушеннями розумового розвитку учнів (рис. 2.4.)

Таблиця 2.9

Середні значення даних про рівень стійкості уваги учнів молодших класів з ПРР та ТР (за методиками «Коректурна проба»(варіант 1) та «Кільця Ландольта» (варіант1))

Рівень	Кількість дітей (%)				Середнє Значення		Різниця
	Методика «Коректурна проба» (варіант 1)		Методика «Кільця Ландольта» (варіант 1)				
	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	
Високий	28,8	-	28,6	-	28,7	-	28,8
Достатній	37,1	12,7	39	7,9	38	10,3	27,8
Середній	28,5	38,3	27	43,6	27,8	41	- 13,2
Низький	5,6	49	5,4	48,4	5,5	48,7	-43,2

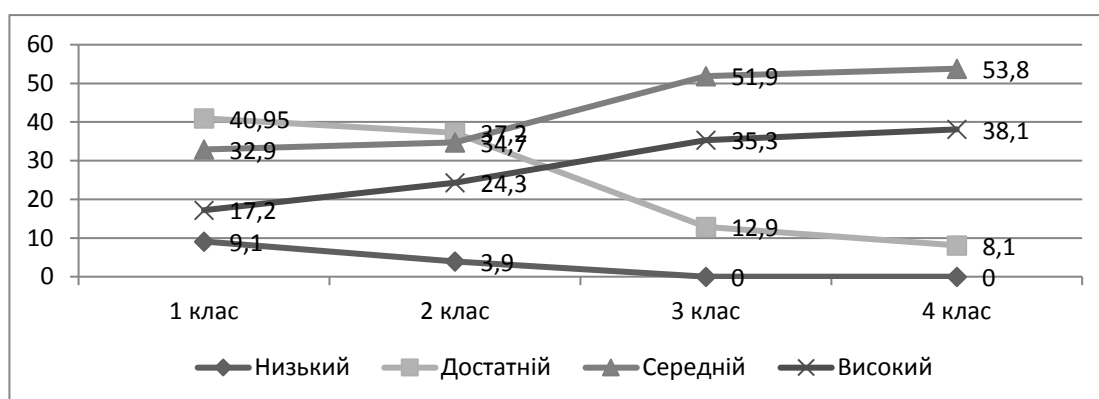

Рис. 2.3. Динаміка рівня стійкості уваги у учнів з ТР 1-4 класів

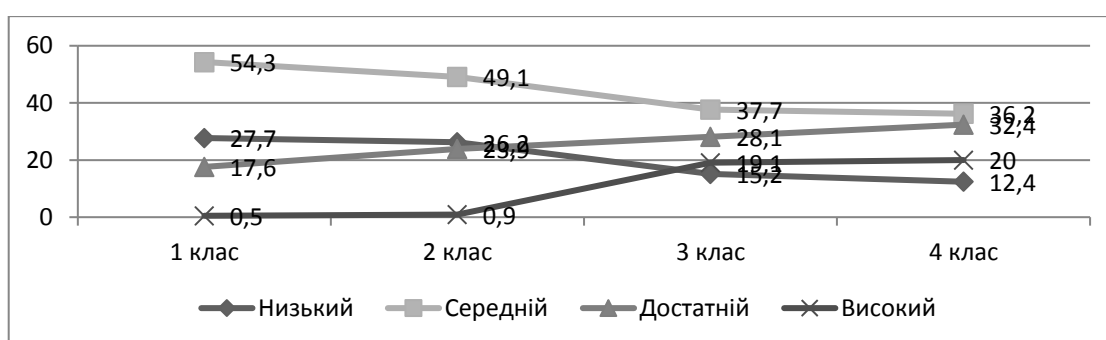

Рис 2.4. Динаміка рівня стійкості уваги в учнів з ПРР 1-4 класів

Графік свідчить, що впродовж навчання стійкість уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку підвищується (на 4-10%) за

умови надання їм відповідного рівня допомоги, тоді як у дітей з типовим розвитком цей процес відбувається інтенсивніше (приблизно 9 -17 % щороку).

Наступним кроком дослідження було вивчення у молодших школярів **переключення уваги за методиками «Кільця Ландольта» (варіант 2) та «Таблиці Шульте».**

Дані щодо переключення уваги за методикою «Кільця Ландольта» (варіант 2) представлено у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Дані про рівень переключення уваги у молодших школярів з ТР та ПРР (за методикою «Кільця Ландольта» (2 варіант)).

Рівень	Кількість дітей(%)								Середнє значення		Різниця між ТР і ПРР
	1 клас		2 клас		3 клас		4 клас				
	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	
Високий	17,2	-	22,9	-	32,4	-	39,1	-	27,9	-	27,9
Достатній	29,5	3,3	32,8	4,8	36,7	5,2	38,5	8,6	34,4	5,5	28.9
Середній	41,9	32,4	36,2	37,6	24,2	42,4	19,5	46,2	30,5	39,6	- 9,1
Низький	11,4	64,3	8,1	57,6	6,7	52,4	2,9	45,2	7.2	54,8	- 47.6

Табличні дані свідчать, що переважаючими рівнями переключення уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку за методикою «Кільця Ландольта» (варіант 2) є низький (54,8 %) та середній (39,6%)рівні, тоді як у дітей з типовим розвитком домінує достатній рівень (34,4%). Слід відмітити, що у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку високого рівня переключення уваги не виявлено зовсім, а у дітей з типовим розвитком такий рівень наявний (27,9%)

Ілюстративно рівні переключення уваги учнів з ПРР та ТР представлено на рис. 2.5.

Робота з учнями за методикою «Кільця Ландольта» (варіант 2)показала, що вони допускають велику кількість помилок і потребують допомоги, яка стосувалася актуалізації уваги на виконанні завдання, додаткового пояснення

інструкції виконання, виконання разом з дитиною конкретного етапу роботи, повторення словесної інструкції «Лінія» та пригадування правильності її виконання, показ конкретного етапу та послідовності роботи, паралельне виконання з учнями відповідних етапів роботи, а після цього повторне самостійне виконання нею завдання.

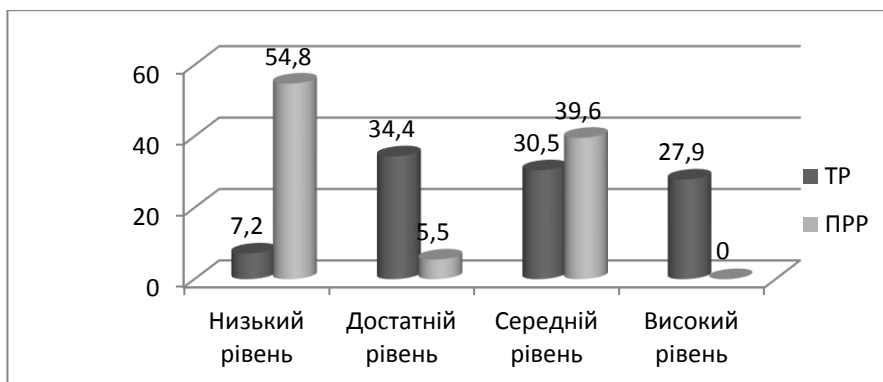

Рис. 2.5. Рівень переключення уваги молодших школярів з ТР та ПРР (за методикою «Кільця Ландольта» (варіант2))

Дані щодо переключення уваги за методикою «Таблиці Шульте»

Аналіз експериментальних даних вивчення переключення уваги за методикою «Таблиці Шульте» представлений в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Дані про рівень переключення уваги у молодших школярів з ТР та ПРР (за методикою «Таблиці Шульте»)

Рівень	Кількість дітей(%)								Всього		Різниця між ТР і ПРР
	1 клас		2 клас		3 клас		4 клас				
	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	
Високий	18,1	-	22,9	-	34,3	-	35,2	-	27,6	-	27,6
Достатній	32,4	0,9	34,2	1,9	40	7,1	42,4	11,4	37,3	5,3	32
Середній	40	28,1	36,7	34,8	21,4	39,1	18,6	41	29,2	35,7	-6,5
Низький	9,5	71	6,2	63,3	4,3	53,8	3,8	47,6	5,9	60	-54,1

Табличні дані свідчать, що переважаючими рівнями переключення уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку за методикою

«Кільця Ландольта» (варіант 2) є низький (60%) та середній (35,7%) рівні, тоді як у дітей з типовим розвитком домінує достатній рівень (37,3%). У молодших школярів із порушеннями розумового розвитку високого рівня переключення уваги не виявлено зовсім, а у дітей з типовим розвитком такий рівень наявний (27,6%).

У зв'язку з тим, що молодші школярі з порушеннями розумового розвитку мають значні труднощі при перенесенні уваги на інший об'єкт, включені в новий нескладний вид діяльності та потребують допомоги з боку дорослого, при проведенні роботи ми використовували різні види допомоги, рівень якої до 4 класу поступово зменшувався. У 1-2-му класах найбільш ефективними для нас виявились наступні види допомоги дитині: повторення послідовності цифр (діти вміли рахувати тільки до 20, а деякі лише до 10); нагадування про виконання завдання у межах квадрату (деякі діти «перестрибували» з квадрата на квадрат), поетапності роботи з рядом цифр у квадратах з різною послідовністю від 1 до 25; пояснення або сумісне виконання разом з нею аналогічного завдання з наочним підкріпленням; аналіз етапів виконання мовленнєвої інструкції з регламентацією часу (ми привчали дитину послідовно, вголос називати цифри від 1 до 25 у різних квадратах); спрямування уваги на виконання завдання за допомогою словесного підкріплення та прямої вказівки (ми пояснювали дитині залежність розв'язання завдання не лише від якості його виконання, але й від регламентації часу). На основному етапі проведення методики «Таблиці Шульте» діти із порушеннями розумового розвитку 1-2-х класів потребували наступної допомоги: додаткове пояснення поетапності інструкції розв'язку завдання, яке спрямоване на послідовний пошук ряду цифр та сумісне виконання конкретного етапу роботи (ми пояснювали дитині те, що після перегляду цифр в одному квадраті, вона має зафіксувати час, який затратила, перш ніж перейти до виконання завдання в наступному квадраті); паралельне виконання послідовних етапів роботи, самостійне виконання окремих її етапів.

У 3-4 класах основним видом допомоги було спрямування уваги дитини на виконання завдання за допомогою словесного підкріплення та прямої вказівки педагога.

Ілюстративно увага учнів з ПРР та з ТР за рівнями переключення представлено на рис. 2.6.

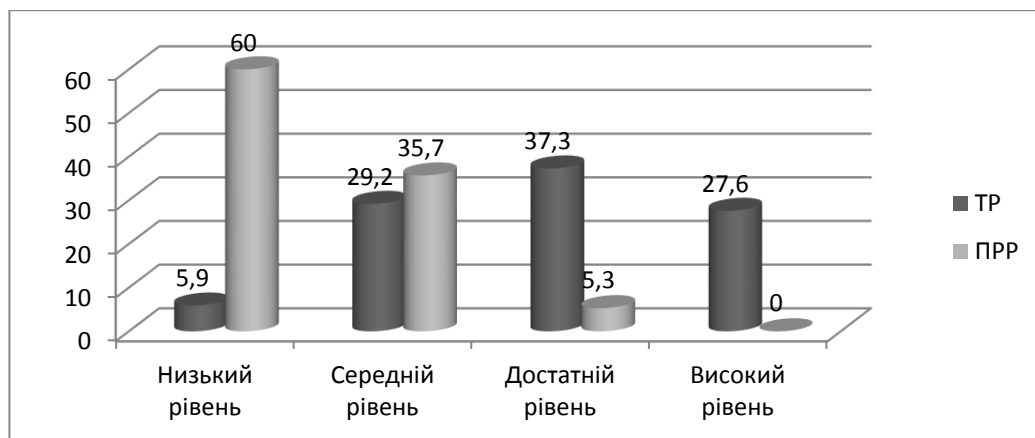

Рис. 2.6. Рівень переключення уваги у молодших школярів з ТР та ПРР (за методикою «Таблиці Шульте»)

На основі даних за методикою «Кільця Ландольта» та методикою «Таблиці Шульте» були отримані середні значення щодо переключення уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку та дітей з типовим розвитком, які наведені у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Середні значення даних про рівень переключення уваги учнів молодших класів з ПРР та ТР (за методиками «Кільця Ландольта» (варіант2) та «Таблиці Шульте»)

Рівень	Кількість дітей (%)				Середнє значення		Різниця
	Методика «Кільця Ландольта» (варіант 2)		Методика «Таблиці Шульте»				
	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	
Високий	27,6	-	27,6	-	27,6	-	27,6
Достатній	34,8	5,7	37,6	4,8	36,2	5,2	31
Середній	30,5	39,5	29,1	35,2	29,8	37,4	-7,6
Низький	7,1	54,8	5,7	60	6,4	57,4	-51

Табличні дані (2.12.) дозволили нам побудувати графік динаміки переключення уваги в учнів початкової школи з типовим розвитком (рис.2.7) та дітей із порушеннями розумового розвитку (рис. 2.8.)

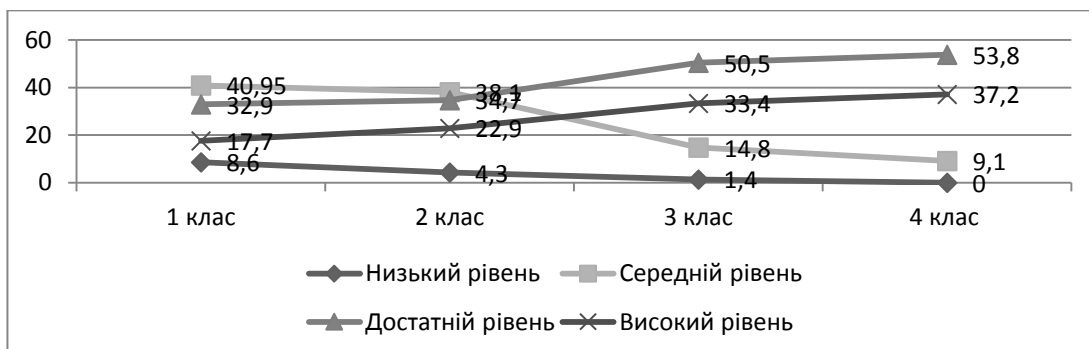

Рис 2.7. Динаміка рівня переключення уваги учнів 1-4 класів з ТР

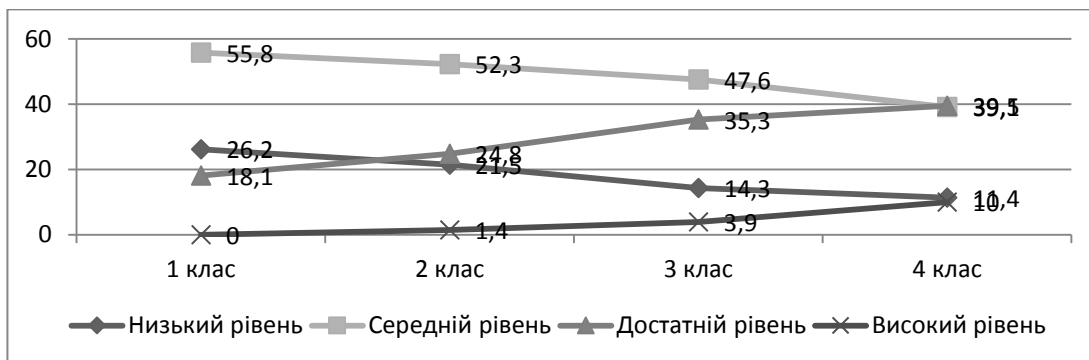

Рис. 2.8. Динаміка рівня переключення уваги у учнів 1-4 класів з ПРР.

Графік ілюстративно свідчить про те, що впродовж навчання рівень переключення уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку дещо підвищується до 4-го класу при цьому значно знижується рівень надання їм допомоги.

Наступним кроком констатувального дослідження було вивчення **розподілу** уваги у молодших школярів за допомогою методик «Коректурна проба» (варіант 2) та П'єрона-Рузера.

Дані щодо розподілу уваги за методикою «Коректурна проба» (варіант 2) представлено у табл. 2.13.

Табличні дані свідчать, що переважаючими рівнями розподілу уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку за методикою «Коректурна проба» (варіант 2) є низький рівень (52%), тоді як у дітей з

типовим розвитком домінує достатній рівень (35,5%). Слід відмітити, що у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку високого рівня переключення уваги не виявлено зовсім, а у дітей з типовим розвитком такий рівень наявний (21,6%).

Таблиця 2.13

Дані про рівень розподілу уваги в учнів молодших класів з ПРР та ТР (за результатами методики «Коректурна проба» (варіант 2))

Рівень	Рівень стійкості в %								Всього		Різниця між ТР і ПРР
	1 клас		2 клас		3 клас		4 клас				
	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	
Високий	16,2	-	19,5	-	21,4	-	29,1	-	21,6	-	21,5
Достатній	29,5	1,4	31,4	3,8	38,6	9,5	42,4	15,2	35,5	7,5	28
Середній	43,8	31	40,5	39,1	33,3	44,8	23,8	47,2	35,3	40,5	-5,2
Низький	10,5	67,6	8,6	57,1	6,7	45,7	4,7	37,6	7,6	52	-44,4

Ілюстративно увага учнів з ПРР та ТР за рівнями розподілу представлено на рис. 2.9.

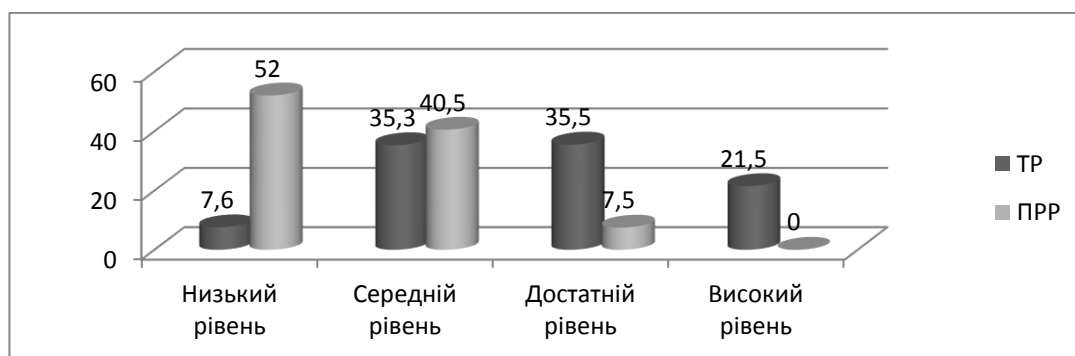

Рис. 2.9. Рівень розподілу уваги у молодших школярів з ТР та ПРР (за методикою «Коректурна проба» (варіант2))

Дані щодо переключення уваги за методикою «П'єрона-Рузера»

Аналіз експериментальних даних вивчення розподілу уваги за методикою «П'єрона-Рузера» представлений в таблиці 2.14.

Табличні дані свідчать, що переважаючими рівнями розподілу уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку за методикою «П'єрона-Рузера» є низький (50,3%) та середній (45,3%) рівні, тоді як у дітей з

типовим розвитком домінує достатній рівень (42,8%). Слід відмітити, що у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку високого рівня переключення уваги не виявлено зовсім, а у дітей з типовим розвитком такий рівень наявний (27,6%).

Таблиця 2.14

**Дані про рівень розподілу уваги в учнів молодших класів з ПРР та ТР
(за результатами методики П'єрона-Рузера)**

Рівень	Кількість дітей (%)								Всього		Різниця між ТР і ПРР
	1 клас		2 клас		3 клас		4 клас				
	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	
Високий	19,1	-	22,9	-	30,5	-	38,1	-	27,6	-	27,6
Достатній	34,3	1,4	38,1	2,9	47,6	3,8	51,4	9,5	42,8	4,4	38,4
Середній	40	35,2	34,3	40	18,6	48,6	8,1	57,2	25,3	45,3	-20
Низький	6,6	63,4	4,8	57,1	3,3	47,6	2,4	33,3	4,3	50,3	-46

Ілюстративно увага дітей із порушеннями розумового розвитку та учнів з типовим розвитком за рівнями розподілу представлено на рис. 2.10.

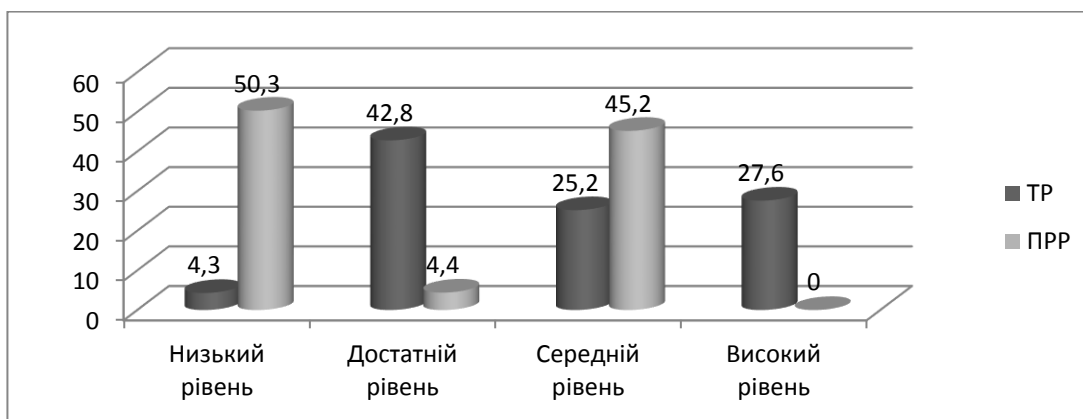

Рис. 2.10. Рівень розподілу уваги молодших школярів з ТР та ПРР (за методикою «П'єрона-Рузера»)

Робота з учнями за методикою «П'єрона-Рузера» щодо вивчення розподілу уваги показала, що розумово відсталі учні, особливо 1-2 класів, потребували допомоги у формі повторення послідовності роботи на аркуші паперу та з геометричними фігурами і символами; повторення геометричних предметів та їх розрізнення (коло, трикутник, ромб, квадрат), спрямування

уваги за мовленнєвою інструкцією. На основному етапі проведення методики розумово відсталі учні 1 класу, на відмінну від учнів з типовим розвитком, потребували допомоги у формі показу конкретного етапу та послідовності роботи, якщо даний вид допомоги не приймався дитиною, то ми паралельно виконували з дитиною складні етапи роботи, тільки після цього вони мали можливість перейти до самостійного виконання завдання. У 3-4 класах рівень допомоги розумово відсталим дітям зменшувався, а саме, і на початковому та основному етапах роботи вони найбільше потребували допомоги у формі поетапної мовленнєвої інструкції.

На основі даних за методикою «Коректурна проба» та методикою «П'єрона-Рузера» були отримані середні значення щодо розподілу уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку та дітей з типовим розвитком, які наведені у таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Середні значення даних розподілу уваги учнів молодших класів з ПРР та ТР (за методиками «Коректурна проба» (варіант 2) та П'єрона-Рузера)

Рівень	Кількість дітей (%)				Середні значення		Різниця
	Методика «Коректурна проба» (варіант 2)		Методика «П'єрона-Рузера»				
	ТР	ПРР	ТР	ПРР	ТР	ПРР	
Високий	21,6	-	27,6	-	24,6	-	24,6
Достатній	35,5	7,5	42,8	4,4	39,2	5,9	34
Середній	35,3	40,5	25,3	45,3	30,3	42,9	-12,6
Низький	7,6	52	4,3	50,3	5,9	51,2	-45,2

Табличні дані (2.15.) дозволили нам побудувати графік динаміки розподілу уваги в учнів початкової школи з типовим розвитком (рис.2.11) та дітей із порушеннями розумового розвитку учнів (рис. 2.12)

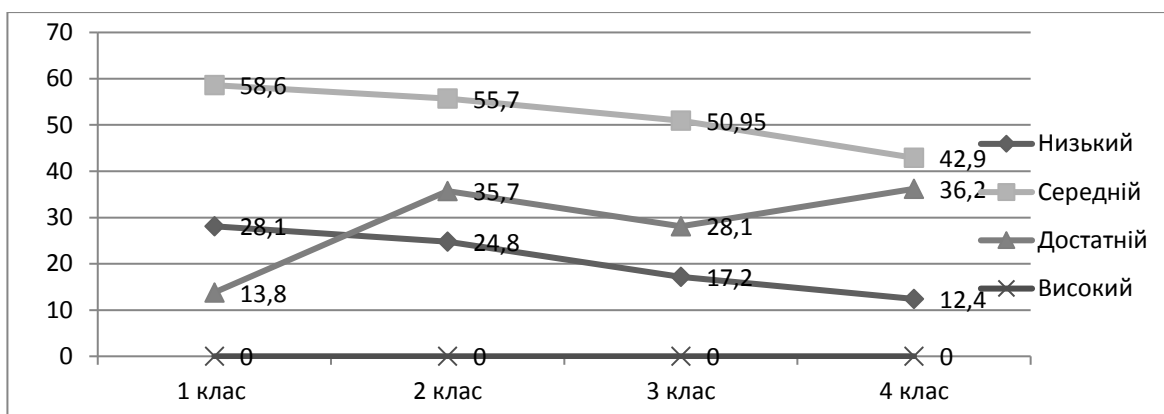

Рис.2.11. Динаміка розподілу уваги учнів 1-4 класів з ТР

Графік ілюстративно свідчить, що впродовж навчання рівень розподілу уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку підвищується, проте у дітей з типовим розвитком спостерігається інтенсивніша динаміка цього процесу.

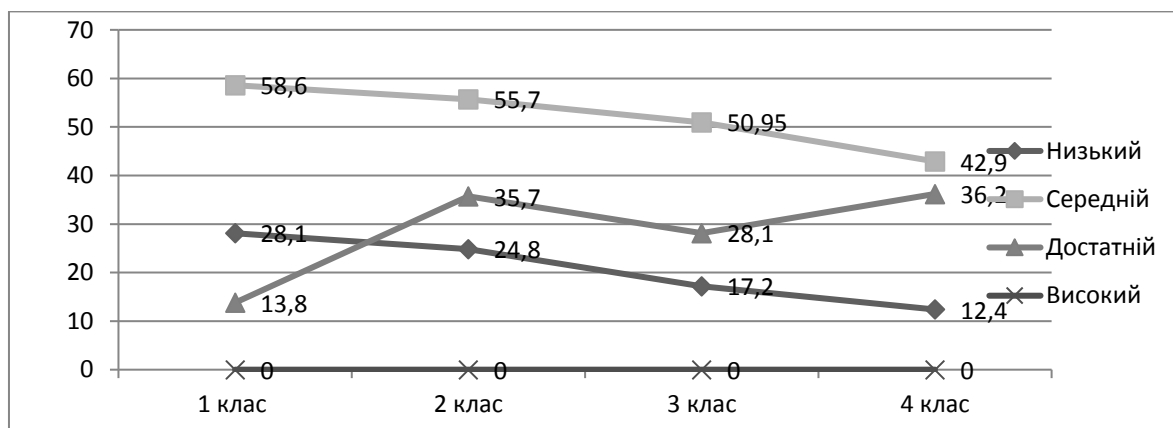

Рис 2.12. Динаміка розподілу уваги у учнів 1-4 класів з ПРР

Отже, результати дослідження становлять порівняльну характеристику виміру рівня сформованості властивостей уваги дітей із порушеннями розумового розвитку та з типовим розвитком. Було виявлено, що в усіх досліджуваних, як у дітей з типовим розвитком, так і у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку, увага набуває довільності, однак виокремлено специфічні особливості її прояву в учнів спеціальної школи.

Отже, на рівень розвитку властивостей уваги впливають різні фактори, які багато в чому залежать від педагога та раціонального використання ним навчально-методичного забезпечення, сприятиме на нашу думку, підвищенню рівня сформованості уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку.

Висновки до другого розділу

Результати констатувального дослідження стану сформованості властивостей уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку дозволяють зробити такі висновки:

1. Визначено організаційно-методичні засади проведення констатувального етапу дослідження та розроблено відповідний педагогічно-діагностичний комплекс, спрямований на: вивчення рівня розвитку властивостей уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку («Коректурна проба» (1 і 2 варіант); «Кільцями Ландольта» (1 і 2 варіант); «Таблиці Шульте»; методика «П'єрона-Рузера»); виявлення особливостей уваги в процесі навчальної діяльності (спостереження (Карта спостереження) та анкетування (Анкета для педагогів №1); вивчення стану педагогічної практики щодо забезпечення розвитку уваги у процесі навчання на матеріалі навчального предмета «Я і Україна» (аналіз документації (Протокол аналізу програми курсу «Я і Україна», Протокол аналізу поурочних планів), спостереження (Карта спостереження №2) й анкетування (Анкета для педагогів №2).

2. Застосування педагогічно-діагностичного комплексу дало змогу виявити, що молодші школярі з порушеннями розумового розвитку мають переважно низький та середній рівень розвитку властивостей уваги, тоді як у дітей з типовим розвитком домінує достатній рівень. Крім того, високого рівня властивостей уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку не виявлено зовсім; а у однолітків з типовим розвитком такий рівень спостерігався. При цьому діти із порушеннями розумового розвитку допускають велику кількість помилок не залежно від складності завдання при виконанні будь-яких етапів роботи; рівень стійкості, переключення та розподілу уваги у них дещо підвищується до 4-го класу, а також знижується рівень надання їм допомоги.

3. Визначено рівні сформованості проявів властивостей уваги: високий, достатній, середній і низький на основі аналізу стану їх сформованості у навчальному процесі молодших школярів з порушеннями розумового

розвитку. Результати діагностики свідчать про те, що більшість дітей з порушеннями розумового розвитку мають середній та низький рівні, які характеризуються тим, що учні: потребують постійної активізації уваги з боку вчителя; відволікаються під час виконання навчального завдання і часто не доводять його до завершення; мають труднощі при перенесенні уваги на інший об'єкт, діяльність та при включенні у нову нескладну роботу; можуть утримувати в полі зору два (і більше) об'єкти пов'язаних за змістом та виконувати одночасно декілька нескладних завдань за допомогою вчителя.

4. За допомогою розробленого діагностично-педагогічного комплексу визначено особливості стану педагогічної практики щодо забезпечення розвитку уваги у процесі навчання на матеріалі навчального предмету «Я і Україна». З'ясовано, що увага у навчальному процесі потребує постійної активізації та дотримання ряду психолого-педагогічних умов, які сприяють її організації та розвитку. Встановлено, що визначені напрямки корекційно-розвивальної роботи у програмі навчального предмета «Я і Україна» передбачають розвиток уваги, але не достатньо висвітлюється можливість цілеспрямованого, систематичного використання педагогічних засобів щодо розв'язання цієї проблеми.

5. Зважаючи на позитивну динаміку розвитку уваги у молодших школярів із порушеннями інтелекту, окреслено необхідність цілеспрямованого формування відповідних властивостей уваги у навчальному процесі, за умови ефективного, системного та цілеспрямованого використання педагогічної технології.

Матеріали другого розділу висвітлені у статтях автора [22; 24; 27; 28; 31].

РОЗДІЛ 3

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ УВАГИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Теоретичне обґрунтування педагогічної технології формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку

Теоретичний аналіз загальної, спеціальної психолого-педагогічної літератури та дані констатувального етапу дослідження показали, що у початкових класах спеціальної загальноосвітньої школи уможлиблюється інтенсивний розвиток інтелектуальної діяльності дітей, її довільних форм, особливе місце в цьому процесі має відводитися формуванню уваги, що позначається на ефективності навчання дітей із порушеннями розумового розвитку, засвоєння ними знань, умінь і навичок.

Формувальний експеримент проводився протягом 2009-2015 навчальних років на базі Заліської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Хмельницької області; Солобковецької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату Хмельницької області; Хотинської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату №1 Чернівецької області; Чернівецької спеціальної загальноосвітньої школи № 3 Чернівецької області; Тернопільської спеціальної загальноосвітньої школи; всього експериментом було охоплено 105 учнів із порушеннями розумового розвитку, експериментальна група складала 55 дітей, контрольна – 50).

Основним завданням формувального етапу дослідження була розробка та апробація педагогічного забезпечення, яке включало спеціальну побудову всіх ланок педагогічного процесу, спрямованих на формування властивостей уваги в учнів молодших класів із порушеннями розумового розвитку. В основу педагогічної технології покладено розуміння сутності уваги та її властивостей, показників їх прояву в навчанні; урахування рівня сформованості властивостей

уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку учнів, особливостей та можливостей їх розвитку; добір адекватних меті формування педагогічних засобів.

Теоретичною основою формувального етапу дослідження були наукові положення щодо сутності, властивостей, динаміки та особливостей розвитку уваги у дітей з типовим розвитком та із порушеннями розумового розвитку і педагогічних інноваційних підходів корекційно спрямованого навчально-виховного процесу, націленого на підвищення ефективності формування пізнавальних процесів та розумовий розвиток молодших школярів із розумовою відсталістю [7; 9; 17; 40; 35; 43; 47; 51; 53, 69; 74, 82; 83; 86; 91, 93, 94; 95; 96; 105; 107; 108; 117; 131; 134; 135; 138, 141; 152; 156; 164; 168; 175; 180; 189; 190; 212; 250].

Ми виходили з того, що ефективність формування уваги учнів молодших класів із порушеннями розумового розвитку забезпечується за умов впровадження інноваційного підходу, що передбачає спеціальну організацію корекційно-спрямованого навчального процесу, у якому розробка та впровадження педагогічної технології слугуватиме підвищенню ефективності корекційно-педагогічного процесу та досягненню поставленої мети.

Теоретичні та практичні аспекти проблеми удосконалення корекційно-педагогічного процесу та впровадження ефективних методів корекційної роботи розкриті у фундаментальних працях українських вчених В. Бондаря, В. Засенка, А. Колупаєвої, С. Миронової, Н. Пахомової, Т. Сак, В. Синьова, Є. Соботович, О. Таранченко, В. Тарасун, Л. Фомічової, О. Хохліної, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.

Отже, корекційно-спрямований навчальний процес, метою якого є не лише засвоєння дітьми суспільного досвіду у формі знань і способів дій (навичок і вмінь), необхідних для життєдіяльності, а й розвиток дитини, містить можливості формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку. Для цього, на нашу думку, ефективним є поєднання

різних методів навчання, а саме, використання не простої комбінації методів, а спеціальної педагогічної технології навчання дітей зазначеної категорії.

Таким чином, в межах нашого дослідження доцільним є використання педагогічних технологій корекційно-розвивального навчання, що визначаються як спеціально обумовлена педагогічна система, спрямована на досягнення певної корекційної мети шляхом впровадження в практику різноманітних корекційних форм та методів навчання, що створюватимуть спеціальне дидактичне середовище, яке забезпечує врахування індивідуальних особливостей дітей з порушеннями розумового розвитку[7; 181].

У педагогічній теорії та практиці проблема використання педагогічних технологій висвітлена у працях Н. Бабич, Г. Еллінгтона, І. Зязюна, М. Кларка, П. Мітчелла, А. Нісімчука, О. Падалки, Н. Пахомової, Г. Селевко, Р. Томас, С. Федоренко та інших. [7; 164; 181; 184; 223; 250].

На сучасному етапі існують різні підходи до визначення та розуміння поняття «педагогічна технологія». На думку В. Беспалька, С. Сисоєвої, педагогічна технологія – це систематичне і послідовне втілення на практиці спроектованого навчально-виховного процесу, спрямованого на досягнення попередньо визначеного результату навчання. [7; 13; 250].

Б. Ліхачов під поняттям «педагогічна технологія» розуміє сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів. Вчений вважає, що педагогічна технологія є організаційно-методичним інструментарієм педагогічного процесу [181, с.83].

Педагогічна технологія означає системну сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, які використовуються для досягнення педагогічної мети (І. Зязюн, А. Нісімчук, М. Кларін, І. Лернер, Б. Ліхачов, П. Сікорський та ін.).

Деякі вчені виділяють, що педагогічна технологія є системно-діяльнісним підходом до освітнього процесу, засобом його оптимізації і модернізації (Г. Еллінгтон, П. Мітчелл, О. Пехота, Л. Ярошенко та ін.).

Г. Селевко виділяє педагогічну технологію в окремий розділ науки, який передбачає розробку: мети, змісту, методів навчання; проектує та описує педагогічні процеси; які спрямовані на досягнення визначеної мети та розробку власне процесу навчання, у якому пов'язані особистісні, інструментальні, методологічні засоби [223].

На думку вчених (Г. Селевко, О. Пехота, І. Дичківська та ін.), будь-яка педагогічна технологія повинна відповідати основним критеріям технологічності (методологічним вимогам), а саме:

- концептуальності, що передбачає опору кожної педагогічної технології на певну наукову концепцію та включає філософське, психологічне, дидактичне і соціально-педагогічне обґрунтування досягнення освітніх цілей;
- системності – педагогічна технологія повинна володіти всіма ознаками системи: логікою процесу, взаємозв'язком всіх його частин та цілісністю;
- керованості, що припускає можливість діагностування, планування, проектування, прогнозування процесу навчання, поетапної діагностики, варіювання засобами і методами з метою корекції результатів;
- ефективності – сучасні педагогічні технології повинні бути ефективними за результатами та оптимальними за витратами і гарантувати досягнення певного визначеного результату;
- відтворюваності, що передбачає можливість застосування, повторення, відтворення, педагогічної технології в однотипних освітніх установах, іншими суб'єктами [7; 13; 81; 164; 181; 223; 250].

Наведені вище визначення та методологічні вимоги до педагогічних технологій дозволили виділити основні її структурні компоненти:

- концептуальна основа, що відображає опору на відповідні наукові концепції, що відображають філософське, психологічне, дидактичне, соціально-педагогічне обґрунтування педагогічної технології;
- змістова частина навчання, зокрема, цілі навчання (загальні та конкретні), зміст навчального матеріалу;

- процесуальна частина – технологічний процес, а саме, організація навчального процесу, форми і методи навчальної діяльності школярів, методи і форми роботи вчителя, діяльність вчителя з управління процесом засвоєння матеріалу, діагностика навчального процесу[7; 181; 223; 250].

Таким чином, педагогічна технологія передбачає розв'язання актуальних проблем навчально-виховного процесу з позиції особистісно-орієнтованої освіти за допомогою сукупності нових професійних дій педагогів (І. Дичківська, А. Колупаєва, О. Таранченко, М. Чепіль та ін.) [7; 81; 112; 113; 250].

Враховуючи індивідуальні й вікові особливості молодших школярів з порушеннями розумового розвитку, визначено теоретико-методичні засади педагогічної технології формування уваги, які відображає модель формування уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у навчальному процесі. Визначено та обґрунтовано її складові (теоретична, змістова, операційна та результативна) (див. рис. 3.1) [7, 250].

Модель, у загальному, розуміється як спрощений уявний або знаковий образ якого-небудь об'єкта або системи об'єктів, що застосовується як засіб заміщення цих об'єктів чи оперування ними [7; 250].

Розробка моделі призначена для відображення суті процесу формування уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку в процесі навчання та слугуватиме опорою для перевірки повноти теоретичних уявлень стосовно формування властивостей уваги, а також дозволить розкрити зміст роботи із молодшими школярами, що мають порушення розумового розвитку та визначити шляхи практичної реалізації корекційно-педагогічної технології в процесі навчання.

Таким чином, розроблена нами модель формування уваги у навчальному процесі молодших школярів із порушеннями розумового розвитку включає такі основні складові: (рис. 3.1).

Рис.3.1. Модель формування уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку в процесі навчання

1. Теоретична складова (наукові підходи, принципи навчання).
2. Змістова складова (мета та завдання педагогічної технології зміст навчального матеріалу, зміст вправ).
3. Операційна складова (вид та структура уроку, умови формування уваги, вимоги до вправ).

4. Результативна складова (критерії та рівні сформованості уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку в навчальному процесі)

Виходячи з вищезазначеного, при розробці моделі формування уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у процесі навчання, зокрема її теоретичної складової, були враховані основні наукові підходи, сутність та властивості уваги та загальні і спеціальні принципи навчання, що були ключовими у визначенні мети та завдань формувального етапу дослідження.

Теоретична складова моделі включає аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури, основні наукові підходи (зокрема, особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, технологічний) та принципи щодо формування уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у процесі навчання. Зокрема, ми спирались на наступні принципи:

1. Принцип виховуючої і розвиваючої спрямованості навчання створює умови всебічного розвитку дитини з порушеннями розумового розвитку, формування свідомої поведінки учнів, виділення виховання позитивних звичок. Адже процес формування уваги повинен бути побудований так, щоб можна було закономірно керувати темпами і змістом розвитку дітей даної категорії та забезпечувати виявлення і реалізацію індивідуальності кожної дитини. Для цього процес має бути організований так, щоб кожна дитина з порушеннями розумового розвитку мала можливість випробувати набуті знання, вміння та навички у різних видах діяльності.

2. Принцип науковості та доступності навчального процесу, що реалізовується з урахуванням пізнавальних можливостей дітей, коригуючи у них пізнавальні процеси, зокрема, увагу та передбачає формування в учнів достовірних, науково правильних знань про навколишню дійсність.

3. Принцип комплексного впливу передбачає взаємодію в процесі педагогічної корекції всіх спеціалістів, які працюють з дитиною. Саме

залучення максимальної кількості учасників дозволить значною мірою долати труднощі, які виникають в процесі формування властивостей уваги, сприятиме закріпленню сформованих навичок та можливостям переносу сформованих знань, умінь і навичок в інші умови та повсякденне життя.

4. Принцип наочної доступності, який залежить від особливостей розвитку дитини. Цей принцип має слугувати засобом корекції властивостей уваги, що сприятиме розвитку раціонального пізнання, шляхом використання різних способів подачі інформації та задіяння максимально можливої кількості аналізаторів при демонстрації наочності.

5. Принцип диференційованого підходу вказує на необхідність підбору прийомів, методів і форм організації педагогічної корекції в залежності від рівня сформованості властивостей уваги у дітей з порушеннями розумового розвитку. Для дотримання даного принципу необхідно знати рівень сформованості різних властивостей уваги. Для дітей різного рівня зміст корекційної роботи та надання відповідного рівня допомоги має відрізнятись.

6. Принцип індивідуального підходу передбачає врахування індивідуальних особливостей, потреб та інтересів дитини з порушеннями розумового розвитку, особливостей сприйняття дитини. Процес формування властивостей уваги повинен опиратися на досягнутий рівень актуального розвитку та проводитись в зоні найближчого розвитку дитини.

7. Принцип зв'язку уваги з навчальним процесом. Цей принцип розкриває залежність формування уваги з організацією навчального процесу. Даний принцип передбачає необхідність виявлення чинників, які прямо чи опосередковано перешкоджають ефективному розвитку властивостей уваги. [7; 91; 93; 94; 96; 102; 136; 158; 224].

Змістова складова включає: мету та завдання педагогічної технології; зміст навчального матеріалу та зміст вправ, що слугуватимуть засобом досягнення мети.

Таким чином, формулюючи змістову складову моделі формування уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку ми виходили з того,

що основною умовою розвитку уваги виступає активність дитини у різноманітній за змістом діяльності, зокрема навчальній. Найбільш ефективно такий розвиток відбувається за умови спеціальної організації навчального процесу, основною формою якої є урок. Отже, ефективність корекційно-розвивальної роботи залежить від правильного визначення мети уроку, що включає навчальні, виховні та корекційно-розвивальні (спрямовані на розвиток властивостей уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку) завдання; добір методичних прийомів, які відповідають особливостям та можливостям цієї категорії дітей та сприяють формуванню у них різних властивостей уваги. Ми звертали особливу увагу на добір методичних прийомів роботи з зазначеною категорією дітей, відповідно до типу уроку (пропедевтичний; формування нових знань, умінь і навичок; систематизації та узагальнення знань і вироблення узагальнюючих способів дій; застосування знань, умінь і навичок; перевірки якості засвоєння знань та умінь; додаткової корекції знань, умінь та навичок [96, с.73-80], його завдань, змісту навчального матеріалу тощо.

На нашу думку, саме різноманітність змісту уроків дозволяє застосовувати відповідні корекційні прийоми та методи формування уваги у цієї категорії дітей. Найефективнішим серед них нами був визначений метод вправ, які були адаптовані до можливостей молодших школярів із порушеннями розумового розвитку та включали у себе поступове ускладнення мети, змісту та сутності матеріалу з природничим змістом, які були включені в систему уроків з навчального предмета «Я і Україна» розроблену для учнів 1-4 класів із порушеннями розумового розвитку та реалізовувались відповідно до їхньої мети.

Спираючись на класифікацію навчальних вправ, ми застосовували наступні види дидактичних вправ [35; 91; 94; 96; 158, 242]:

1. Підготовчі вправи.
2. Вступні вправи.
3. Тренувальні вправи.

4. Контрольні вправи.

Зміст вправ визначався їх видами та властивостями уваги, зокрема:

а) підготовчі вправи, які дозволяють активізувати увагу дитини на сприйняття нового матеріалу і можливостей його використання у практичній діяльності (наприклад: «Повтори рухи»; «Приховані тварини (рослини); «Не пропусти слово» та інші, які подані та описані у додатку Е);

б) вступні вправи, які дають змогу включити дитину в навчальний процес (наприклад, за допомогою вправ «Кожному своє місце»; «Посади рослину»; «Знайди помилку художника» та інші, які показані у додатку Е);

в) тренувальні вправи, які спрямовані на практичне використання щойно засвоєних понять та уявлень. Основною корекційною метою цих вправ ми передбачали підвищення рівня розвитку таких властивостей уваги, як стійкість, переключення, розподіл. Тренувальні вправи розроблені на базі матеріалу діагностичних методик «Коректурна проба», «Кільця Ландольта», «Таблиці Шульте», методика П'єрона-Рузера відповідно до мети уроку та адаптовані до рівня психофізичного розвитку дітей із порушеннями розумового розвитку (наприклад: «Знайди і викресли», «Від найбільшого до найменшого», «Визнач напрямки», які подані та описані у додатку Є). Дана група вправ, на нашу думку, сприятиме не лише формуванню та корекції уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку, але й оптимізації продуктивності їх навчальної діяльності як провідного виду діяльності даного віку, що дасть змогу підвищити рівень та результативність у засвоєнні знань, умінь та навичок у дітей. Кожна вправа була побудована за наступною структурою: назва, мета, обладнання, словесна та наочна інструкція виконання, диференційовані рівні допомоги;

г) контрольні вправи, які використовуються переважно для перевірки та контролю рівня теоретичного та практичного засвоєння знань дітьми (наприклад: «Знайди помилку художника», «Виправ мою помилку», «Що пропустив художник» та інші, які показані у додатку Е).

Операційна складова, на нашу думку, передбачає визначення сприятливих психолого-педагогічних умов формування уваги на уроках; вимог до застосування дидактичних вправ; типів уроків їх структури та змістового наповнення.

До психолого-педагогічних умов розвитку уваги у навчальному процесі ми віднесли наступні:

1. Організація діяльності педагога під час уроку:
 - а) організація проведення уроку, відповідно до його структури;
 - б) зв'язність навчального матеріалу, наступність, послідовність його викладу, зв'язок з попередньо засвоєним учнями матеріалом;
 - в) подача навчального матеріалу з розкриттям його змісту, сутності та значення;
 - г) використання на уроці різноманітності методичних прийомів та засобів навчання;
 - д) оптимальний темп подачі матеріалу (швидкий темп уроку сприяє виникненню помилок, а занадто повільний – не буде сприяти зацікавленості учнів);
2. Послідовність і систематичність вимог педагога.
3. Забезпечення педагогом зміни одних видів навчальної діяльності іншими залежно від індивідуальних особливостей та діагнозу молодших школярів із порушеннями розумового розвитку (наприклад: слухове зосередження дитини може змінюватись зоровим чи моторним).
4. Використання спеціальних дидактичних та тренувальних вправ для розвитку властивостей уваги.
5. Врахування зовнішніх умов (відсутність подразників, які відволікають; дотримання гігієнічних умов; чіткість розпорядку дня) при організації та проведенні корекційно-розвивальної роботи.
6. Диференціація та індивідуалізація завдань відповідно до психофізичних особливостей та можливостей дітей із порушеннями розумового розвитку .

7. Формування особистісно-вольових якостей (цілеспрямованість, самостійність, дисциплінованість, наполегливість, працелюбність, відповідальність, організованість тощо), які сприятимуть активізації та розвитку властивостей уваги дітей.

8. Позитивна чи оптимістична оцінка результатів діяльності дітей із порушеннями розумового розвитку учнів, яка дає змогу підтримувати інтерес, сприяє подальшому включенню дітей у навчальну діяльність.

Система занять як складова навчального процесу, розроблялась відповідно до типів уроку (пропедевтичний; формування нових знань, умінь і навичок; систематизації та узагальнення знань і вироблення узагальнюючих способів дій; застосування знань, умінь і навичок; перевірки якості засвоєння знань та умінь; додаткової корекції знань, умінь та навичок), його завдань, змісту навчального матеріалу тощо.

Стрижневою основою формування різних властивостей уваги на уроках виступала система розроблених вправ, які адаптовані до можливостей молодших школярів із порушеннями розумового розвитку. Сутність та структура (кожна вправа логічно доповнювала попередні знання, розширюючи та закріплюючи їх) вправ відповідала темі та змісту уроку, що сприяло додатковому закріпленню, повторенню нового матеріалу та підвищенню рівня сформованості стійкості уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку .

Під час проведення формувального експерименту ми виходили з того, що ефективність використання методу вправи залежить від дотримання наступних вимог [35; 91; 94; 96; 158, 242]:

1. Використовувати вправи відповідно до типу та структури уроку.

2. Пізнавальна та корекційна спрямованість вправ. Ця вимога дотримується за умови усвідомленого виконання учнем завдання, що можливе при чіткому визначенні мети вправи, її конкретних завдань, вирішення яких передбачає застосування певних педагогічних прийомів, спрямованих на співставлення, встановлення подібності та відмінності, що поступово підводять

учнів до розуміння конкретного завдання, актуалізації їх знань та інтересу до продовження роботи.

3. Використання різних за змістом видів вправ, що дає можливість уникнути механічного виконання дитиною завдань та допомагає сформувати у них вміння застосовувати отримані навички в умовах не лише наближених до попередніх, але й в нових.

4. Системність, послідовність, раціональність та логічність у плануванні, доборі та використанні вправ, що передбачає постійне підвищення рівня складності завдань, а саме, їх диференціацію відповідно до особливостей психофізичного розвитку дітей.

5. Поєднання методу вправ з іншими методами для посилення дієвості педагогічного впливу.

6. Використання індивідуального і диференційованого підходів, що передбачає визначення для дітей різних за складністю завдань та характеру допомоги.

7. Доступність запропонованих вправ для дітей із порушеннями розумового розвитку, яка пов'язана з урахуванням наявного досвіду дітей; забезпечується використанням словесної, наочної інструкції та зразку роботи, наочних засобів; аналітико-синтетичним структуруванням вправ, завдяки якому кожне завдання можливо виконати окремо, а потім поєднати з раніше виконаним завданням.

8. Стимулювання пізнавальної активності молодших школярів, що дає змогу дитині самостійно виконувати завдання та контролювати правильність виконання різних етапів роботи.

Результативна складова виступає завершальною складовою моделі та передбачає аналіз сформованості властивостей уваги за відповідними показниками та критеріями.

Таким чином, розроблена педагогічна технологія передбачала використання системи занять, до складу яких було включено комплекс дидактичних вправ, спрямованих на формування уваги.

Для реалізації педагогічної технології формування уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку ми проводили цикл уроків, основним методом яких виступали різні види дидактичних вправ залежно від мети уроку, які були розроблені на базі природничого матеріалу та використовувались на уроках «Я і Україна» в молодших класах спеціальної загальноосвітньої школи для дітей із порушеннями розумового розвитку. Схема протоколу проведення уроку подана у таблиці 3.1.

Структура уроку включала загальнокорекційну, основну та заключну частини [91; 96].

Загальнокорекційна частина уроку розрахована на 5-10 хв. і виявлялась в організації учнів та активізації їх знань з даної теми і налаштування їх на урок. Для цього ми використовували вступну бесіду з дітьми, яка включала систему взаємопов'язаних запитань з теми та вступні вправи на активізацію властивостей уваги.

Таблиця 3.1

Схема протоколу проведення уроку

№ заняття	Тема	Властивості уваги	Вправи	Рівень самостійності	Характер допомоги

Мета вступної частини уроку реалізувалась в організації дітей та налаштуванні їх на відповідний вид діяльності; активізації уваги на завданнях, які пропонує педагог; попередня підготовка дітей, яка включала самостійне виконання дітьми вправ та ігор на розвиток уваги за інструкцією педагога (наприклад: «Повтори рухи»; «Приховані тварини (рослини); «Не пропусти слово» та інші, які подані та описані у додатку Е).

Основна частина уроку (25-30 хв.) залежить від типу уроку та може включати розв'язок наступних завдань: повідомлення теми, мети і завдань уроку (пояснити дітям, що вони мають робити, розкрити сутність значення нової теми); ознайомлення з новим матеріалом; поглиблене вивчення матеріалу

з теми; систематизація та узагальнення вивченого раніше; застосування знань та умінь; повторення вивченого матеріалу; перевірка засвоєних знань, умінь та навичок; корекція неправильно сформованих уявлень і понять. Крім того, важливим в основній частині уроку виступає підготовчий, або пропедевтичний етап [158, с.161], метою якого є відновлення та активізація набутих знань, встановлення зв'язків між новим та попереднім матеріалом шляхом активізації властивостей уваги (наприклад, за допомогою вправ «Кожному своє місце»; «Посади рослину»; «Знайди помилку художника» та інші, які показані у додатку Е.

Ключовою складовою основної частини уроку була корекційно-розвивальна робота спрямована на засвоєння знань, набуття нових навичок та умінь, розвиток та корекцію властивостей уваги. Основною корекційною метою ми передбачали підвищення рівня розвитку таких властивостей уваги, як стійкість, переключення, розподіл за допомогою тренувальних вправ, які розроблені на базі матеріалу діагностичних методик «Коректурна проба», «Кільця Ландольта», «Таблиці Шульте», методика П'єрона-Рузера відповідно до мети уроку та адаптовані до рівня психофізичного розвитку дітей із порушеннями розумового розвитку (Наприклад: «Знайди і викресли», «Від найбільшого до найменшого», «Визнач напрямки», які подані та описані у додатку Є. Дана група вправ, на нашу думку, сприятиме не лише формуванню та корекції уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку, але й оптимізації продуктивності їх навчальної діяльності, як провідного виду діяльності даного віку, що дасть змогу підвищити рівень та результативність у засвоєнні знань, умінь та навичок у дітей.

Кожна вправа була побудована за наступною структурою: назва, мета, обладнання, словесна та наочна інструкція виконання, диференційовані рівні допомоги.

Заклучна частина уроку включала в себе формулювання висновків з теми з опорою на наочність, що сприяло актуалізації уваги на щойно засвоєному матеріалі; систематизації та узагальненню, застосуванню знань, умінь та

навичок; додатковій корекції та перевірці якості засвоєння знань та умінь у дітей. На даному етапі ми використовували контрольні вправи на закріплення набутих знань та умінь (наприклад: «Знайди помилку художника», «Виправ мою помилку», «Що пропустив художник» та інші, які показані у додатку Е), пояснення домашнього завдання, створення установки на відпочинок за допомогою релаксаційних вправ.

Основою для розв'язання проблеми розвитку уваги дітей зазначеної категорії суттєвим є використання положень теорій культурно-історичного розвитку психіки, концепції формування вищих психічних функцій – довільних, регульованих свідомістю Л. Виготського [48; 49], О. Леонтьєва про те, що психічне формується (розвивається, коригується) в діяльності і, щонайперше, у провідній [131]. На думку І. Єременка, навчальна діяльність у процесі навчання – основний засіб розвитку пізнавальних здібностей учнів. Під час виконання навчальних завдань активізуються відчуття, сприймання, увага, уявлення, пам'ять, мовлення, мислення дитини тощо [96, с. 21].

Розробляючи педагогічну технологію, ми враховували специфічні, індивідуальні й вікові особливості молодших школярів з порушеннями розумового розвитку та сутність властивостей уваги. Зокрема, слід відмітити, що увага забезпечує спрямованість та зосередженість свідомості на певних об'єктах, вона виступає необхідною умовою внутрішньої психічної діяльності; її наявність визначає ефективність здійснення будь-якої зовнішньої практичної діяльності. Увага розвивається від мимовільної до довільної та післядовільної, набуваючи повноти характеристик – її властивостей, (концентрація, стійкість, обсяг, розподіл, вибірковість, переключення, коливання). На кожному етапі розвитку вона має свої особливості, зокрема, все більшого значення, поряд з мимовільною, набуває довільний вид уваги, яка у молодших школярів характеризується низьким рівнем сформованості всіх її властивостей, і передусім, обсягу, стійкості, розподілу. Молодші школярі з порушеннями розумового розвитку мають свої специфічні особливості уваги, а саме: коливання стійкості та концентрації, як позначається на змінах працездатності;

знижена здатність до розподілу та переключення; часті відволікання через перевтому та ін., що є причинами труднощів у формуванні довільності, цілеспрямованості діяльності та поведінки; труднощів їх навчання; відставанням від норми загального рівня уваги.

Виходячи з цього, формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку відбувається на основі планомірного та цілеспрямованого педагогічного впливу на пізнавальну сферу дитини, метою якого є розвиток довільних психічних функцій, включає розвиток її основних властивостей (стійкості, переключення, розподілу), які позначаються на ефективності навчання учнів – засвоєнні ними знань та способів дій (умінь і навичок). Отже, в основу педагогічної технології покладено комплекс уроків, що мають, окрім загальної мети, розвивальну спрямовану на поступовий, поетапний розвиток уваги, залежно від вікових та психофізичних можливостей дітей.

Метою педагогічної технології було формування основних властивостей уваги у навчальному процесі молодших школярів з порушеннями розумового розвитку, що сприятиме підвищенню успішності засвоєння знань молодшими школярами з порушеннями розумового розвитку.

Відповідно до мети педагогічної технології було сформульовано її основні завдання:

1. Формування стійкості уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку;
2. Формування переключення уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку;
3. Формування розподілу уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку.

Формування властивостей уваги базувалось на використанні комплексу дидактичних вправ, що розроблявся на природничому матеріалі навчального предмета «Я і Україна» для учнів 1-4 класів із порушеннями розумового розвитку.

Формування стійкості уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку.

Формування стійкості уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку здійснювалось за допомогою використання відповідного дидактичного матеріалу, що змінювався в залежності від типу уроку. До уроків були визначенні мета, завдання, зміст, методи, засоби і методичні прийоми. Основною формою усіх етапів методики формувального експерименту обрано різні типи уроків з навчального предмета «Я і Україна» на основі тем «Рослини» і «Тварини».

1. Уроки формування нових знань, умінь і навичок.

Мета уроків була спрямована на формування у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку нових знань, умінь і навичок з тем «Рослини» і «Тварини», розвиток у них стійкості уваги.

Розвивальні завдання включали забезпечення:

- довільного спрямування уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку на навчальний матеріал;
- тривалої концентрації уваги учнів на завданнях уроку,
- розуміння учнями змісту навчального матеріалу;
- якості та точності виконання завдань на різних етапах уроку.

Зміст уроку відповідав його темі та меті.

Під час уроку ми використовували словесні (пояснення, розповідь, бесіда), наочні (показ, ілюстрація, демонстрація, спостереження), практичні (вправи) методи та засоби (картини, малюнки, роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

Найбільш вагомими щодо розвитку стійкості уваги були виділені підготовчі, тренувальні та контрольні вправи. До підготовчих ми віднесли наступні вправи:

1. «Не пропусти слово». Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, активізувати слухову увагу учнів, розвивати у них спостережливість.

Дитині пропонується ряд слів-іменників, вони повинні уважно їх послухати і плеснути у долоні, коли прозвучать необхідні слова.

2. «Хто тут заховався?». Мета: актуалізувати знання дітей з даної теми, виховувати спостережливість, активізувати їх зорову увагу, розвивати у них зорове сприймання та співвіднесення.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

3. «Знайди відмінності між предметами». Мета: з'ясувати уміння у дітей виділяти деталі подібних предметів, порівнювати їх, виховувати у них уважність, розвивати їх зорову увагу.

Дітям пропонується подивитись на запропоновані малюнки та знайти між ними відмінності.

4. «Впіймай слово» Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, виховувати у них спостережливість, активізувати їх слухову увагу.

Учням пропонується ряд слів з будь-якої теми, коли вони почують задані їм слова, то повинні підняти руку.

Тренувальні вправи використовувались на основному етапі уроку. Ця група вправ була спрямована на формування відповідної властивості уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант1). Мета: формувати уявлення дітей про об'єкти природи з цієї теми, виховувати допитливість, розвивати зосередженість та коригувати стійкість уваги.

2. «Відшукай потрібний напрямок» Мета: формувати уявлення дітей про об'єкти природи з цієї теми, виховувати у них спостережливість; розвивати зорово-просторову орієнтацію, уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією; коригувати стійкість уваги.

До контрольних вправ ми віднесли наступні:

1). «Що забув художник». Мета: дати поняття та уявлення дітям про об'єкти природи з відповідної теми, виховувати у них спостережливість, розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на малюнку.

2). «Виправ мою помилку». Мета: дати дітям знання про об'єкти природи з відповідної теми, виховувати у них уважність, розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Учитель зачитує речення, навмисно робить помилки, діти мають знайти і виправити помилку.

3). «Хто тут заховався?» Мета: дати поняття та уявлення дітям про об'єкти природи з відповідної теми; виховувати спостережливість, уважність; розвивати у них зорове сприймання та співвіднесення.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

2. Уроки систематизації й узагальнення знань, умінь та навичок

Мета: узагальнити, систематизувати уявлення та поняття дітей про об'єкти природи з відповідної теми; виховувати уважність; розвивати стійкість уваги.

Урок передбачав реалізацію наступних розвивальних завдань:

- спрямовувати увагу дітей із порушеннями розумового розвитку на навчальний матеріал;
- навчити дітей концентрувати увагу на завданні та підтримувати її до кінця виконання завдання;
- сприяти узагальненню уявлень та понять дітей із порушеннями розумового розвитку;
- здійснювати контроль за якістю та точністю виконання завдань на різних етапах роботи.

Зміст уроку відповідав темі та меті уроку.

Під час проведення уроків ми використовували словесні (розповідь, бесіда); наочні (ілюстрація, демонстрація, спостереження), практичні (вправи) методи; засоби навчальної діяльності (роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

До підготовчих ми віднесли наступні вправи:

1. «Знайди подібну пару». Мета: систематизувати та узагальнити знання дітей про подібні предмети, уміння їх співвідносити; виховувати уважність дітей; активізувати їх зорову увагу та зорове сприймання.

Дітям пропонується розглянути малюнок та відібрати парні предмети.

2. «Що навкруги?». Мета: узагальнити та систематизувати уявлення дітей про предмети довкілля; виховувати уважність; розвивати стійкість уваги.

Дітям пропонується розглянути малюнок чи подивитись за вікно та назвати чи показати потрібні предмети.

До тренувальних вправ, які спрямовані на формування стійкості уваги, ми віднесли:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант 1). Мета: закріпити уявлення дітей про об'єкти природи з відповідної теми; виховувати допитливість; розвивати зосередженість та коригувати стійкість уваги.

Дітям пропонуються різні зображення природничого змісту (які були підібрані відповідно до теми заняття), з'ясовуються їх уявлення про приналежність об'єктів до відповідної узагальнюючої групи. Вони під час хвилини повинні послідовно переглядати ряди зображень та підкреслювати або викреслювати задане зображення. Поступово ми пропонуємо дитині ускладнення інструкції (викреслити зображення відповідного типу).

2. «Відшукай потрібний напрямок» Мета: систематизувати та узагальнити знання дітей про об'єкти природи з відповідної теми, уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією, виховувати у них спостережливість, коригувати стійкість уваги, розвивати у них зорово-просторову орієнтацію.

Дітям пропонується узагальнити та систематизувати поняття про об'єкти природи, послідовно переглянути ряди зображень з листочками і квіточками та підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані вгору (вниз, вправо, вліво). Вправа виконується під час 1 хвилини (по 30 сек.). У 3-4 класах для ускладнення інструкції дітям пропонується підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані у двох напрямках (наприклад: вліво та вгору).

До контрольних вправ ми віднесли:

1. «Виправ мою помилку». Мета: узагальнити, систематизувати та закріпити знання учнів про об'єкти природи, виховувати у них уважність, розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Учитель зачитує речення, навмисно робить помилки, діти мають знайти і виправити помилку.

2. «Що забув художник». Мета: узагальнити, систематизувати та закріпити знання учнів про об'єкти природи, які вивчались; виховувати у них спостережливість; розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на ньому.

3. Уроки застосування знань, умінь та навичок

Мета: навчити дітей використовувати набуті знання, уміння та навички в різних видах практичної діяльності; виховувати особистісно-вольові якості; розвивати та коригувати стійкість уваги.

Урок передбачав розв'язання наступних розвивальних завдань:

- забезпечити спрямування уваги дітей із порушеннями розумового розвитку на навчальний матеріал з природничим змістом;
- навчити дітей концентрувати увагу на розв'язку практичних завдань та вміти підтримувати її до кінця виконання завдання;
- здійснювати контроль за якістю та точністю виконання практичних завдань на різних етапах роботи.

- навчити використовувати знання, уміння та навички в практичній діяльності.

Зміст уроку відповідав темі та меті.

На уроці використовувались практичні (вправи) методи та засоби (роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

До підготовчих ми віднесли наступні вправи

1. «Знайди подібну пару» Мета: виявити у дітей знання про подібні предмети, уміння їх співвідносити та диференціювати, розвивати навички використання цих знань в практичній діяльності; виховувати уважність; активізувати зорову увагу та зорове сприймання.

Дітям пропонується розглянути малюнок та відібрати парні предмети.

2. «Виправ мою помилку». Мета: вчити застосовувати набуті знання, уміння та навички з навчального предмета «Я і Україна» в практичній діяльності; виховувати уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Педагог зачитує речення, навмисно роблячи помилки, діти мають знайти і виправити їх.

Тренувальні вправи спрямовані на формування відповідної властивості уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку, зокрема:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант 1). Мета: навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах практичної діяльності; виховувати допитливість; розвивати зосередженість та коригувати стійкість уваги.

Дітям пропонуються пригадати об'єкти природи з відповідної теми, надалі, під часхвилини, діти повинні послідовно переглядати ряди зображень та підкреслювати або викреслювати задане зображення. Поступово ми пропонуємо ускладнення інструкції (викреслити зображення відповідного типу).

2. «Відшукай потрібний напрямок». Мета: навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах

практичної діяльності; розвивати зорово-просторову орієнтацію, уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією, виховувати спостережливість, коригувати стійкість уваги дітей.

Дітям пропонується пригадати об'єкти природи та напрямки їх розташування (вниз, вгору, вправо, вліво). Після цього діти послідовно переглядають ряди зображень об'єктів природи (листочки і квіточки) та підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані вгору (вниз, вправо, вліво). Вправа виконується під час 1 хвилини (по 30 сек.). У 3-4 класах, для ускладнення інструкції, ми пропонували дітям підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані у двох напрямках (наприклад: вліво та вгору).

До контрольних вправ відносяться:

1. «Виправ мою помилку». Мета: навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах практичної діяльності; виховувати у них уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Учитель зачитує речення, навмисно робить помилки, діти мають знайти і виправити помилку.

2. «Що забув художник». Мета: навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах практичної діяльності; виховувати у них спостережливість; розвивати порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на малюнку.

4. Уроки перевірки якості засвоєних знань і вмінь.

Мета: виявити якісний та змістовний рівень засвоєних природничих знань, умінь та навичок; виховувати особісно-вольові якості; розвивати стійкість уваги.

Урок передбачав розв'язання наступних розвивальних завдань:

- забезпечити спрямування уваги дітей із порушеннями розумового розвитку на навчальний матеріал з природничим змістом;
- навчити дітей концентрувати увагу на помилки при розв'язку практичних завдань та вміти виправляти ці помилки під час виконання завдання;
- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання власних практичних завдань на різних етапах роботи.

Зміст уроку відповідав темі та меті.

На уроці використовувались словесні (бесіда) та практичні (вправи) методи та засоби (роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

До підготовчих вправ ми віднесли наступні вправи:

1. «Знайди зайвий предмет» Мета: встановити якість засвоєних природничих знань та умінь; виявити уміння дітей знаходити подібність та відмінність предметів; виховувати уважність; активізувати зорову увагу та зорове сприймання.

Дітям пропонується розглянути малюнок та відібрати зайві у відповідній класифікаційній групі предмети.

2. «Виправ мою помилку». Мета: перевірити якість засвоєних природничих знань та умінь; уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Дитині зачитується речення, у якому навмисно зроблені помилки, діти мають знайти і виправити їх.

До тренувальних вправ:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант1). Мета: перевірити якість засвоєних уявлень дітей про об'єкти природи з даної теми, рівень сформованості відповідних умінь та навичок у них; виховувати допитливість; розвивати зосередженість та коригувати стійкість уваги.

Дітям пропонуються пригадати та охарактеризувати об'єкти природи. Вони під час хвилини повинні послідовно переглядати ряди зображень та підкреслювати або викреслювати задане зображення. Поступово ми

пропонуємо диференційоване ускладнення інструкції виконання завдання (викреслити зображення відповідного типу).

2. «Відшукай потрібний напрямок» Мета: перевірити якість засвоєних уявлень дітей про об'єкти природи з даної теми, рівень сформованості відповідних умінь та навичок у них, формувати уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією; виховувати у них спостережливість; розвивати зорово-просторову орієнтацію у дітей, коригувати стійкість уваги дітей.

Дітям пропонується послідовно переглянути ряди зображень з листочками і квіточками та підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані вгору (вниз, вправо, вліво). Вправа виконується під час 1 хвилини (по 30 сек.). У 3-4 класах для ускладнення інструкції дітям пропонується підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані у двох напрямках (наприклад: вліво та вгору).

До контрольних вправ ми віднесли:

1. «Виправ мою помилку». Мета: перевірити якість засвоєння природничих знань і вмінь; виховувати уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння); формувати слухову увагу.

Дітям зачитується речення у якому навмисно робиться помилка, вони мають знайти і виправити помилку.

2. «Що забув художник». Мета: перевірити якість засвоєних знань і вмінь, виховувати спостережливість, розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на ньому.

5. Уроки додаткової корекції знань і умінь.

Мета уроків була спрямована на доповнення, уточнення у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку вивченого матеріалу з тем «Рослини» і «Тварини», розвиток та корекція стійкості уваги.

Урок передбачав розв'язання наступних розвивальних завдань:

- забезпечити спрямування уваги дітей із порушеннями розумового розвитку на навчальний матеріал з природничим змістом;
- навчити дітей концентрувати увагу на практичних завданнях та уміння переносити способи виконання різних завдань на аналогічні;
- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання аналогічних завдань на різних етапах роботи.

Зміст уроку відповідав темі та меті.

Під час уроку ми використовували словесні (бесіда), наочні (спостереження), практичні (вправи) методи та засоби (малюнки, роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності), засоби мимовільної уваги, засоби довільної уваги, засоби продуктивної діяльності) навчальної діяльності.

До підготовчих ми віднесли наступні вправи:

1. «Де помилився художник». Мета: розвивати та коригувати уміння у дітей співвідносити зображені предмети з їх реальним змістом, виховувати у них спостережливість; активізувати їх зорову увагу.

Дитині пропонується розглянути малюнок та визначити деталі, які не правильно зображені.

2. «Знайди два однакових предмети» Мета: розвивати та коригувати уміння у дітей класифікувати і співвідносити однакові предмети; переносити набуті уміння та навички в практичну діяльність; виховувати спостережливість; активізувати увагу дітей.

Дитині пропонується розглянути малюнок та визначити однакові зображення.

Тренувальні вправи:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант 1). Мета: розвивати та коригувати уявлення дітей про об'єкти природи; виховувати допитливість; розвивати зосередженість та коригувати стійкість уваги.

Дітям пропонуються ряди різних зображень природничого змісту (додаток Є), які були підібрані відповідно до теми заняття. Вони під час хвилини повинні послідовно переглядати ряди зображень та підкреслювати або

викреслювати задане зображення. Поступово ми пропонуємо диференційоване ускладнення інструкції (викреслити зображення відповідного типу на аналогічному матеріалі).

2. «Відшукай потрібний напрямок». Мета: коригувати уявлення дітей про об'єкти природи; розвивати зорово-просторову орієнтацію та уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією; виховувати спостережливість; коригувати стійкість уваги.

Дітям пропонується послідовно переглянути ряди зображень з листочками і квіточками та підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані вгору (вниз, вправо, вліво). Вправа виконується під час 1 хвилини (по 30 сек.). У 3-4 класах для ускладнення інструкції дітям пропонується підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані у двох напрямках (наприклад: вліво та вгору).

До контрольних ми віднесли вправи:

1. «Виконай мою інструкцію». Мета: коригувати уявлення дітей про етапи роботи за словесною інструкцією; виховувати посидючість; розвивати стійкість уваги.

Дітям пропонується інструкція (наприклад: «Підкресли на малюнку дерево»), яку вони мають виконати.

2. «Лабіринт». Мета: коригувати та підтримувати увагу дітей при виконанні завдання; вчити досягати цілі, виховувати посидючість; розвивати продуктивність діяльності.

Дітям пропонується пройти лабіринт, при цьому дається інструкція типу: «допоможи полоти дерево» чи «допоможи визволити тваринку»

6. Комбіновані уроки

Мета: формування у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку нових знань, умінь і навичок з тем «Рослини» і «Тварини»; узагальнення, систематизація уявлень та понять дітей про об'єкти природи; навчання дітей використовувати набуті знання, уміння та навички в різних видах практичної діяльності; доповнення, уточнення та корекція вивченого

матеріалу; виховання особистісно-вольових якостей; розвиток та корекція стійкості уваги.

Урок передбачав розв'язання наступних розвивальних завдань:

- забезпечити спрямування уваги дітей із порушеннями розумового розвитку на навчальний матеріал з природничим змістом;
- забезпечити розуміння учнями змісту навчального матеріалу;
- навчити дітей концентрувати увагу на завданні та підтримувати її до кінця виконання завдання;
- сприяти узагальненню уявлень та понять дітей із порушеннями розумового розвитку ;
- здійснювати контроль за якістю та точністю виконання завдань на різних етапах роботи;
- навчити дітей концентрувати увагу на розв'язанні практичних завдань та вміти підтримувати її до кінця виконання завдання;
- навчити дітей концентрувати увагу на помилки при розв'язку практичних завдань та вміти виправляти ці помилки під час виконання завдання;
- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання власних практичних завдань на різних етапах роботи;
- навчити дітей концентрувати увагу на практичних завданнях та уміння переносити способи виконання різних завдань на аналогічні;
- коригувати неправильно сформовані уявлення дітей з відповідного напрямку вивчення;
- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання аналогічних завдань на різних етапах роботи;
- коригувати стійкість уваги.

Зміст уроку відповідав темі та меті.

Під час уроку ми використовували словесні (пояснення, розповідь, бесіда), наочні (показ, ілюстрація, демонстрація, спостереження), практичні

(вправи) методи та засоби (картини, малюнки, роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

До підготовчих ми включили наступні вправи:

1. «Не пропусти слово». Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, виховувати спостережливість; розвивати слухову увагу.

Дітям пропонується ряд слів-іменників, вони повинні уважно їх послухати і плеснути у долоні, коли прозвучать необхідні слова.

2. «Хто тут заховався?». Мета: актуалізувати знання дітей з даної теми, виховувати спостережливість, активізувати їх зорову увагу, розвивати зорове сприймання та співвіднесення, коригувати неправильні уявлення дітей.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

3. «Знайди відмінності між предметами». Мета: з'ясувати уміння у дітей виділяти деталі подібних предметів, порівнювати їх, виховувати у них уважність, розвивати їх зорову увагу, коригувати неправильні уявлення дітей про об'єкти довкілля.

Дітям пропонується подивитись на малюнки та знайти між ними спільне та відмінності.

4. «Впіймай слово» Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, виховувати у них спостережливість, активізувати їх слухову увагу, коригувати неправильні уявлення дітей про назви об'єктів природи.

Учням пропонується ряд слів з будь-якої теми, коли вони почують задані їм слова, то повинні підняти руку.

Засобами розвитку та корекції стійкості уваги були тренувальні вправи:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант 1). Мета: розвивати та коригувати уявлення дітей про об'єкти природи; виховувати допитливість; розвивати зосередженість та коригувати стійкість уваги.

Дітям пропонуються різні зображення з природничим змістом (див. дод. Є), які були підібрані відповідно до теми уроку. Вони під час хвилини повинні послідовно переглядати ряди зображень та підкреслювати або викреслювати задане зображення. Поступово ми пропонуємо ускладнення інструкції (викреслити зображення відповідного типу).

2. «Відшукай потрібний напрямок» Мета: коригувати уявлення дітей про об'єкти природи; розвивати зорово-просторову орієнтацію та уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією; виховувати спостережливість; коригувати стійкість уваги.

Дітям пропонується послідовно переглянути ряди зображень з листочками і квіточками та підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані вгору (вниз, вправо, вліво). Вправа виконується під час 1 хвилини (по 30 сек.). У 3-4 класах для ускладнення інструкції дітям пропонується підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані у двох напрямках (наприклад: вліво та вгору).

До контрольних ми віднесли вправи:

1). «Що забув художник». Мета: узагальнити, систематизувати, закріпити та коригувати знання учнів з теми; виховувати у них спостережливість; розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на малюнку.

2). «Виправ мою помилку». Мета: узагальнити, систематизувати, закріпити та коригувати знання учнів з теми, виховувати у них уважність, розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Учитель зачитує речення, навмисно робить помилки, діти мають знайти і виправити помилку.

3). «Хто тут заховався?» Мета: дати поняття та коригувати неправильні уявлення дітям про об'єкти природи з відповідної теми; виховувати

спостережливість, уважність; розвивати у них зорове сприймання та співвіднесення.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

Формування переключення уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку.

1. Уроки формування нових знань, умінь і навичок.

Мета уроку була спрямована на формування у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку нових знань, умінь і навичок з тем «Рослини» і «Тварини», розвиток переключення уваги.

Розвивальні завдання включали:

- довільне та швидке переключення уваги при переході від одного виду діяльності до іншого;
- довільне спрямування уваги на декілька об'єктів;
- швидке включення в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого;
- розуміння учнями змісту навчального матеріалу;
- якості та точності виконання завдань на різних етапах уроку;
- коригувати переключення уваги.

Зміст уроків відповідав його темі, меті.

Під час уроку ми використовували словесні (пояснення, розповідь, бесіда), наочні (показ, ілюстрація, демонстрація, спостереження), практичні (вправи) методи та засоби (картини, малюнки, роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

Найбільш вагомими щодо розвитку переключення уваги були виділені підготовчі, тренувальні та контрольні вправи. До підготовчих ми віднесли наступні вправи:

1. «Не пропусти слово». Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, активізувати слухову увагу учнів, розвивати у них спостережливість.

Дитині пропонується ряд слів-іменників, вони повинні уважно їх послухати і плеснути у долоні, коли прозвучать необхідні слова.

2. «Хто тут заховався?». Мета: актуалізувати знання дітей з даної теми, виховувати спостережливість, активізувати їх зорову увагу, розвивати у них зорове сприймання та співвіднесення.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

3. «Знайди відмінності між предметами». Мета: з'ясувати уміння у дітей виділяти деталі подібних предметів, порівнювати їх, виховувати у них уважність, розвивати їх зорову увагу.

Дітям пропонується подивитись на запропоновані малюнки та знайти між ними відмінності.

4. «Впіймай слово». Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, виховувати у них спостережливість, активізувати їх слухову увагу.

Учням пропонується ряд слів з будь-якої теми, коли вони почують задані їм слова, то повинні підняти руку.

До тренувальних були віднесені наступні вправи:

1. «Відшукай потрібний напрямок». Мета: формувати уявлення дітей про об'єкти природи з цієї теми, виховувати витривалість; розвивати зорово-просторову орієнтацію; коригувати переключення уваги.

Дітям даються уявлення про різні зображення з природничим матеріалом (листочки, квіточки та ін.), пропонується назвати об'єкти та їх напрямки і підкреслити зображення, корінці чи листочки яких спрямовані вгору (вниз), викреслити зображення, корінці чи листочки яких спрямовані вліво (вправо). Вправа виконується протягом 1 хвилини (по 30 сек.). У 3-4 класах для ускладнення інструкції ми пропонуємо підкреслити зображення, корінці чи листочки яких спрямовані у двох напрямках (наприклад: вліво та вгору), а викреслити – спрямовані вниз.

2). «Знайди від меншого до більшого» Мета: формувати уявлення дітей про об'єкти природи з цієї теми, їх величину; виховувати посидючість; розвиток вміння порівнювати предмети за розміром; коригувати переключення уваги.

Дітям даються уявлення про різні зображення з природничим матеріалом, пропонується назвати об'єкти та їх величину після цього пред'являються таблиці з зображеннями тварин і рослин та пропонується послідовно знайти зображення від найменшого до найбільшого. Надалі ми даємо вказівку виконати ускладнений варіант даної вправи, а саме: паралельно знайти найменшу дику і найбільшу свійську тварину.

До контрольних вправ ми віднесли:

1). «Що забув художник?». Мета: дати поняття та уявлення дітям про об'єкти природи з відповідної теми, виховувати у них спостережливість, розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на малюнку.

2). «Виправ мою помилку». Мета: дати дітям знання про об'єкти природи з відповідної теми, виховувати у них уважність, розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Дітям зачитується речення, навмисно допускаються помилки, які вони мають знайти і виправити.

3). «Хто тут заховався?». Мета: дати дітям поняття та уявлення про об'єкти природи з відповідної теми; виховувати спостережливість, уважність; розвивати зорове сприймання та співвіднесення.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

3. Уроки систематизації й узагальнення знань, умінь та навичок

Мета: систематизувати та узагальнити уявлення дітей про об'єкти природи з відповідної теми; виховувати уважність; розвивати переключення уваги.

Урок передбачав реалізацію наступних розвивальних завдань:

- сприяти швидкому переключенню уваги при переході від одного виду діяльності до іншого;
- забезпечувати спрямування уваги на декілька об'єктів;
- сприяти швидкому включенню в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого;
- сприяти узагальненню знань дітей із порушеннями розумового розвитку;
- здійснювати контроль за якістю та точністю виконання завдань на різних етапах роботи;
- коригувати переключення уваги.

Зміст уроку (вправ) відповідав темі та меті.

Під час проведення уроків ми використовували словесні (розповідь, бесіда); наочні (ілюстрація, демонстрація, спостереження), практичні (вправи) методи; засоби навчальної діяльності (роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

До підготовчих ми віднесли наступні вправи:

1. «Знайди подібну пару». Мета: систематизувати та узагальнити знання дітей про подібні предмети, уміння їх співвідносити; розвивати уважність дітей; активізувати їх зорову увагу та зорове сприймання.

Дітям пропонується розглянути малюнок та відібрати парні предмети.

2. «Що навкруги?» Мета: узагальнити та систематизувати уявлення дітей про предмети довкілля; формувати уважність; розвивати стійкість уваги.

Дітям пропонується розглянути малюнок чи подивитись за вікно та назвати чи показати необхідні предмети.

До тренувальних вправ, що спрямовані на переключення ми віднесли:

1. «Відшукай потрібний напрямок». Мета: узагальнити та систематизувати уявлення дітей про об'єкти природи з відповідної теми, уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією, виховувати

витривалість; розвивати зорово-просторову орієнтацію; коригувати переключення уваги.

Дітям пропонується узагальнити та систематизувати поняття про об'єкти природи, послідовно переглянути ряди зображень з листочками і квіточками та підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані вгору (вниз, вправо, вліво). Вправа виконується протягом 1 хвилини (по 30 сек.). У 3-4 класах для ускладнення інструкції ми пропонуємо підкреслити зображення, корінці чи листочки яких спрямовані у двох напрямках (наприклад: вліво та вгору), а викреслити – спрямовані вниз.

2. «Знайди від меншого до більшого» Мета: систематизувати та узагальнити знання дітей про об'єкти природи, їх величину; виховувати посидючість; розвивати вміння порівнювати предмети за розміром; коригувати переключення уваги.

Дітям пропонується узагальнити та систематизувати знання про різні зображення з природничим матеріалом, пропонується назвати об'єкти та їх величину після цього пред'являються таблиці з зображеннями тварин та рослин та вимагається послідовно знайти зображення від найменшого до найбільшого. Надалі ми даємо виконати ускладнений варіант цієї вправи, а саме: паралельно знайти найменшу дику і найбільшу свійську тварину.

До контрольних ми віднесли вправи:

1. «Виправ мою помилку». Мета: узагальнити, систематизувати та закріпити знання учнів про об'єкти природи, виховувати у них уважність, розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Учитель зачитує речення, навмисно робить помилки, діти мають знайти і виправити помилку.

2. «Що забув художник». Мета: узагальнити, систематизувати та закріпити знання учнів про об'єкти природи, які вивчались; виховувати у них спостережливість; розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на ньому.

3. Уроки застосування знань, умінь та навичок

Мета: навчити дітей використовувати набуті знання, уміння та навички в різних видах практичної діяльності; виховувати особистісно-вольові якості; розвивати та коригувати переключення уваги.

Урок передбачав розв'язання наступних розвивальних завдань:

- сприяти швидкому переключенню уваги при переході від одного практичного виду діяльності до іншого;
- забезпечувати спрямування уваги на декілька об'єктів при виконання практичних завдань на різних етапах роботи;
- сприяти швидкому включенню в роботу при переході від одного виду практичної діяльності до іншого;
- здійснювати контроль за якістю та точністю виконання практичних завдань на різних етапах роботи;
- навчити використовувати знання, уміння та навички в практичній діяльності;
- коригувати переключення уваги.

Зміст уроку (вправ) відповідав темі та меті .

На уроці використовувались практичні (вправи) методи та засоби (роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

До підготовчих ми віднесли наступні вправи:

1. «Знайди подібну пару». Мета: виявити у дітей знання про подібні предмети, уміння їх співвідносити та диференціювати, розвивати навички використання цих знань в практичній діяльності; виховувати уважність; активізувати зорову увагу та зорове сприймання.

Дітям пропонується розглянути малюнок та відібрати парні предмети.

2. «Виправ мою помилку». Мета: вчити застосовувати набуті знання, уміння та навички знавчального предмета «Я і Україна» в практичній

діяльності; виховувати уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Дітям зачитується речення, навмисно допускаючи помилки, діти мають знайти і виправити їх.

До тренувальних вправ спрямованих на розвиток та корекції переключення уваги були віднесені:

1. «Відшукай потрібний напрямок». Мета: навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах практичної діяльності; виховувати витривалість; розвивати зорово-просторову орієнтацію; коригувати переключення уваги.

Дітям пропонується пригадати об'єкти природи та напрямки їх розташування (вниз, вгору, вправо, вліво). Після цього діти послідовно переглядають ряди зображень об'єктів природи (листочки і квіточки) та підкреслюють ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані вгору (вниз, вправо, вліво). Вправа виконується протягом 1 хвилини (по 30 сек.). У 3-4 класах для ускладнення інструкції ми пропонуємо підкреслити зображення, корінці чи листочки яких спрямовані у двох напрямках (наприклад: вліво та вгору), а викреслити – спрямовані вниз.

2. «Знайди від меншого до більшого». Мета: навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах практичної діяльності; виховувати посидючість; розвивати вміння порівнювати предмети за розміром; коригувати переключення уваги.

Дітям пропонується пригадати об'єкти природи, назвати об'єкти та їх величину після цього пред'являються таблиці з зображеннями тварин та рослин та вимагається послідовно знайти зображення від найменшого до найбільшого. Надалі ми задаємо виконати ускладнений варіант даної вправи, а саме: паралельно знайти найменшу дику і найбільшу свійську тварину.

До контрольних ми віднесли вправи:

1. «Виправ мою помилку». Мета: навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах практичної

діяльності; виховувати у них уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Дітям зачитується речення, навмисно допускаються помилки, діти мають знайти і виправити помилку.

2. «Що забув художник?» навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах практичної діяльності; виховувати у них спостережливість; розвивати порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на малюнку.

4. Уроки перевірки якості засвоєних знань і вмінь.

Мета: виявити якісний та змістовний рівень засвоєних природничих знань, умінь та навичок; виховувати особистісно-вольові якості; розвивати стійкість уваги.

Урок передбачав реалізацію наступних розвивальних завдань:

- сприяти швидкому переключенню уваги при переході від одного виду діяльності до іншого;
- забезпечувати спрямування уваги дітей із порушеннями розумового розвитку на декілька об'єктів з природничим змістом;
- сприяти швидкому включенню в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого;
- навчити дітей концентрувати увагу на помилки при розв'язанні практичних завдань та вміти виправляти ці помилки під час виконання завдання;
- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання власних практичних завдань на різних етапах роботи;
- коригувати переключення уваги.

Зміст уроку відповідав темі та меті.

На уроці використовувались словесні (бесіда) та практичні (вправи) методи та засоби (роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

До підготовчих вправ ми віднесли:

1. «Знайди зайвий предмет». Мета: встановити якість засвоєних природничих знань та умінь; виявити уміння дітей знаходити подібність та відмінність предметів; виховувати уважність; активізувати зорову увагу та зорове сприймання.

Дітям пропонується розглянути малюнок та відібрати зайві у відповідній класифікаційній групі предмети.

2. «Виправ мою помилку». Мета: перевірити якість засвоєних природничих знань та умінь; виховувати уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Дитині зачитується речення, у якому навмисно зроблені помилки, діти мають знайти і виправити їх.

До тренувальних вправ, щодо розвитку і корекції переключення уваги ми віднесли:

1. «Відшукай потрібний напрямок». Мета: перевірити якість засвоєних уявлень дітей про об'єкти природи з даної теми, рівень сформованості відповідних умінь та навичок у них, формувати уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією; виховувати витривалість; розвивати зорово-просторову орієнтацію; коригувати переключення уваги.

Дітям пропонується послідовно переглянути ряди зображень з листочками і квіточками та підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані вгору (вниз, вправо, вліво). Вправа виконується протягом 1 хвилини (по 30 сек.). У 3-4 класах для ускладнення інструкції ми пропонуємо підкреслити зображення, корінці чи листочки яких спрямовані у двох напрямках (наприклад: вліво та вгору), а викреслити – спрямовані вниз.

2. «Знайди від меншого до більшого». Мета: перевірити якість засвоєних уявлень дітей про об'єкти природи, їх величину, рівень сформованості відповідних умінь та навичок у них; виховувати посидючість; розвиток вміння порівнювати предмети за розміром; коригувати переключення уваги.

Дітям пропонується пригадати та охарактеризувати різні зображення з природничим матеріалом, назвати об'єкти та їх величину після цього пред'являються таблиці з зображеннями тварин і рослин та вимагається послідовно знайти зображення від найменшого до найбільшого. Надалі, ми задаємо виконати ускладнений варіант даної вправи, а саме: паралельно знайти найменшу дику і найбільшу свійську тварину.

До контрольних вправ ми виділили:

1. «Виправ мою помилку». Мета: перевірити якість засвоєння природничих знань і вмінь; виховувати уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння); формувати слухову увагу.

Дітям зачитується речення у якому навмисно робиться помилка, вони мають знайти і виправити помилку.

2. «Що забув художник». Мета: перевірити якість засвоєних знань і вмінь, виховувати спостережливість; розвивати операцію порівняння; формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на ньому.

5. Урок додаткової корекції знань і умінь.

Мета уроків була спрямована на доповнення, уточнення у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку вивченого матеріалу з тем «Рослини» і «Тварини», розвиток та корекцію переключення уваги.

Урок передбачав розв'язання наступних розвивальних завдань:

- сприяти швидкому переключенню уваги при переході від одного виду діяльності до іншого;
- забезпечувати спрямування уваги на декілька об'єктів з природничим змістом;
- сприяти швидкому включенню в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого;
- навчити дітей концентрувати увагу на практичних завданнях та уміння переносити способи виконання різних завдань на аналогічні;

- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання аналогічних завдань на різних етапах роботи;

- коригувати переключення уваги.

Зміст уроку відповідав темі та меті.

Під час уроку ми використовували словесні (бесіда), наочні (спостереження), практичні (вправи) методи та засоби (малюнки, роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

До підготовчих ми віднесли наступні вправи:

1. «Де помилився художник». Мета: розвивати та коригувати уміння у дітей співвідносити зображені предмети з їх реальним змістом, виховувати у них спостережливість; активізувати їх зорову увагу.

Дитині пропонується розглянути малюнок та визначити деталі, які не правильно зображені.

2. «Знайди два однакових предмета» Мета: розвивати та коригувати уміння у дітей класифікувати і співвідносити однакові предмети; переносити набуті уміння та навички в практичну діяльність; виховувати спостережливість; активізувати увагу дітей.

Дитині пропонується розглянути малюнок та визначити однакові зображення.

До тренувальних вправ спрямованих на розвиток та корекцію переключення уваги, були віднесені:

1. «Відшукай потрібний напрямок». Мета: коригувати уявлення дітей про об'єкти природи; розвивати зорово-просторову орієнтацію та уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією; виховувати витривалість; коригувати переключення уваги.

Дітям пропонується послідовно переглянути ряди зображень з листочками і квіточками та підкреслити ті зображення, корінці чи листочки яких спрямовані вгору (вниз, вправо, вліво). Вправа виконується протягом 1 хвилини (по 30 сек.). У 3-4 класах для ускладнення інструкції ми пропонуємо

підкреслити зображення, корінці чи листочки яких спрямовані у двох напрямках (наприклад: вліво та вгору), а викреслити – спрямовані вниз.

2. «Знайди від меншого до більшого» Мета: коригувати знання дітей про об'єкти природи, їх величину; виховувати посидючість; розвивати вміння порівнювати предмети за розміром; коригувати переключення уваги,.

Дітям пропонується переглянути різні зображення з природничим матеріалом, назвати об'єкти та їх величину після цього пред'являються таблиці з зображеннями тварин та рослин та вимагається послідовно знайти зображення від найменшого до найбільшого. Надалі ми даємо виконати ускладнений варіант даної вправи, а саме: паралельно знайти найменшу дику і найбільшу свійську тварину.

До контрольних вправ ми віднесли :

1. «Виконай мою інструкцію». Мета: коригувати уявлення дітей про етапи роботи за словесною інструкцією; виховувати посидючість; розвивати переключення уваги.

Дітям пропонується інструкція (наприклад: «Підкресли на малюнку дерево»), яку вони мають виконати.

2. «Лабіринт». Мета: коригувати та підтримувати увагу дітей при виконанні завдання; вчити досягати цілі, виховувати посидючість; розвивати продуктивність діяльності.

Дітям пропонується пройти лабіринт, при цьому дається інструкція типу: «допоможи полоти дерево» чи «допоможи визволити тваринку»

6. Комбіновані уроки

Мета: формувати у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку нові знання, уміння і навички з тем «Рослини» і «Тварини»; узагальнити, систематизувати уявлення та поняття дітей про об'єкти природи з відповідної теми; навчити дітей використовувати набуті знання, уміння та навички в різних видах практичної діяльності; виявити якісний та змістовний рівень засвоєних природничих знань, умінь та навичок; доповнити, уточнити у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку вивчений матеріал з

тем «Рослини» і «Тварини»; виховувати особистісно-вольові якості; розвивати та коригувати переключення уваги.

Урок передбачав розв'язання наступних розвивальних завдань:

- сприяти швидкому переключенню уваги при переході від одного виду діяльності до іншого;
- забезпечувати спрямування уваги на декілька об'єктів з природничим змістом;
- сприяти швидкому включенню в роботу при переході від одного виду діяльності до іншого;
- сприяти узагальненню уявлень та понять дітей із порушеннями розумового розвитку ;
- здійснювати контроль за якістю та точністю виконання завдань на різних етапах роботи.
- навчити дітей концентрувати увагу на розв'язанні практичних завдань та вміти підтримувати її до кінця виконання завдання;
- навчити дітей концентрувати увагу на помилки при розв'язку практичних завдань та вміти виправляти ці помилки під час виконання завдання;
- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання власних практичних завдань на різних етапах роботи.
- навчити дітей концентрувати увагу на практичних завданнях та уміння переносити способи виконання різних завдань на аналогічні;
- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання аналогічних завдань на різних етапах роботи.

Зміст уроку відповідав темі та меті .

Під час уроку ми використовували словесні (пояснення, розповідь, бесіда), наочні (показ, ілюстрація, демонстрація, спостереження), практичні (вправи) методи та засоби (картини, малюнки, роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

Найбільш вагомими щодо розвитку переключення уваги ми виділяли підготовчі, тренувальні та контрольні вправи. Підготовчі включали наступні вправи:

1. «Не пропусти слово». Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, виховувати спостережливість; розвивати активізувати слухову увагу.

Дитині пропонується ряд слів-іменників, вони повинні уважно їх послухати і плеснути у долоні, коли прозвучать необхідні слова.

2. «Хто тут заховався?». Мета: актуалізувати знання дітей з даної теми, виховувати спостережливість, активізувати їх зорову увагу, розвивати зорове сприймання та співвіднесення.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

3. «Знайди відмінності між предметами». Мета: з'ясувати уміння у дітей виділяти деталі подібних предметів, порівнювати їх, виховувати у них уважність, розвивати їх зорову увагу.

Дітям пропонується подивитись на запропоновані малюнки та знайти між ними відмінності.

6. «Впіймай слово» Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, виховувати у них спостережливість, активізувати їх слухову увагу.

Учням пропонується ряд слів з будь-якої теми, коли вони почують задані їм слова, то повинні підняти руку.

Тренувальні вправи щодо розвитку та корекції переключення уваги були:

1. «Відшукай потрібний напрямок». Мета: коригувати уявлення дітей про об'єкти природи; розвивати зорово-просторову орієнтацію та уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією; виховувати витривалість; коригувати переключення уваги.

Дітям пропонується послідовно переглянути ряди зображень з листочками і квіточками та підкреслити ті зображення, корінці чи листочки

яких спрямовані вгору (вниз, вправо, вліво). Вправа виконується протягом 1 хвилини (по 30 сек.). У 3-4 класах для ускладнення інструкції ми пропонуємо підкреслити зображення, корінці чи листочки яких спрямовані у двох напрямках (наприклад: вліво та вгору), а викреслити – спрямовані вниз.

2. «Знайди від меншого до більшого». Мета: розвивати та коригувати уявлення дітей про об'єкти природи, їх величину; виховувати посидючість; розвивати вміння порівнювати предмети за розміром; коригувати переключення уваги.

Дітям пропонуються різні зображення з природничим змістом (див. дод. І), які були підібрані відповідно до теми заняття, їм потрібно назвати об'єкти та їх величину після цього пред'являються таблиці з зображеннями тварин і рослин та вимагається послідовно знайти зображення від найменшого до найбільшого. Надалі ми задаємо виконати ускладнений варіант даної вправи, а саме: паралельно знайти найменшу дику і найбільшу свійську тварину.

До контрольних ми віднесли вправи:

1). «Що забув художник ? ». Мета: узагальнити, систематизувати та закріпити знання учнів з теми, виховувати у них спостережливість, розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на малюнку.

2). «Виправ мою помилку». Мета: узагальнити, систематизувати та закріпити знання учнів з теми, виховувати у них уважність, розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Дітям зачитується речення в яких навмисно допускаються помилки, вони мають знайти і виправити їх.

3). «Хто тут заховався?». Мета: дати поняття та уявлення дітям про об'єкти природи з відповідної теми; виховувати спостережливість, уважність; розвивати у них зорове сприймання та співвіднесення.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

Формування розподілу уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку.

Вирішуючи це завдання нами було розроблено та використано систему уроків (18 уроків) з навчального предмета «Я і Україна» на основі тем «Рослини» і «Тварини» щодо формування розподілу уваги.

1. Урок формування нових знань, умінь і навичок.

Мета уроків була спрямована на формування у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку нових знань, умінь і навичок з тем «Рослини» і «Тварини»; розвивати у них розподіл уваги.

Розвивальні завдання включали забезпечення:

- спрямування і зосередження уваги на декількох об'єктах одночасно;
- успішного виконання декількох завдань;
- розуміння учнями змісту навчального матеріалу;
- якості та точності виконання завдань на різних етапах уроку.

Зміст уроку відповідав його темі та меті.

Під час уроку ми використовували словесні (пояснення, розповідь, бесіда), наочні (показ, ілюстрація, демонстрація, спостереження), практичні (вправи) методи та засоби (картини, малюнки, роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

Найбільш вагомими щодо розвитку розподілу уваги були виділені підготовчі, тренувальні та контрольні вправи. До підготовчих ми віднесли наступні вправи:

1. «Не пропусти слово». Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, активізувати слухову увагу учнів, розвивати у них спостережливість.

Дитині пропонується ряд слів-іменників, вони повинні уважно їх послухати і плеснути у долоні, коли прозвучать необхідні слова.

2. «Хто тут заховався?». Мета: актуалізувати знання дітей з даної теми, виховувати спостережливість, активізувати їх зорову увагу, розвивати у них зорове сприймання та співвіднесення.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

3. «Знайди відмінності між предметами». Мета: з'ясувати уміння у дітей виділяти деталі подібних предметів, порівнювати їх, виховувати у них уважність, розвивати їх зорову увагу.

Дітям пропонується подивитись на запропоновані малюнки та знайти між ними відмінності.

4. «Впіймай слово». Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, виховувати у них спостережливість, активізувати їх слухову увагу.

Учням пропонується ряд слів з будь-якої теми, коли вони почують задані їм слова, то повинні підняти руку.

До тренувальних вправ спрямованих на розвиток та корекцію розподілу уваги були віднесені:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант 2). Мета: формувати уявлення дітей про об'єкти природи з цієї теми, виховувати допитливість, розвивати зосередженість та коригувати розподіл уваги.

Дітям даються знання про різні зображення природничого змісту (які були підібрані відповідно до теми заняття). Вони повинні пригадати запропоновані об'єкти природи, після цього, протягом хвилини, діти послідовно переглядають ряди зображень та підкреслюють одне зображення (наприклад, дерево), а викреслюють інше зображення (кущ). Учням 3-4 класів ми пропонуємо ускладнену інструкцію, а саме, викреслити та підкреслити зображення відповідного типу (наприклад, дерева з зеленою кроною).

2). «Постав необхідну позначку». Мета: формувати уявлення дітей про об'єкти природи з цієї теми, вчити дітей виділяти необхідні зображення серед інших за словесною інструкцією, виховувати уважність у них, розвивати та коригувати розподіл уваги.

Дітям даються уявлення про різні зображення з природничим матеріалом, пропонується уважно подивитись на зразок та поставити в контурах малюнків

(тварини, рослини) відповідні позначки. Для ускладнення інструкції потрібно було спочатку знайти контури відповідних зображень на прихованих малюнках, а лише потім поставити у них позначки.

До контрольних ми віднесли вправи, які використовувались на усіх етапах уроку:

1). «Що забув художник?». Мета: дати поняття та уявлення дітям про об'єкти природи з відповідної теми, виховувати у них спостережливість, розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на малюнку.

2). «Виправ мою помилку». Мета: дати дітям знання про об'єкти природи з відповідної теми, виховувати у них уважність, розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Учитель зачитує речення, навмисно робить помилки, діти мають знайти і виправити помилку.

3). «Хто тут заховався?». Мета: дати поняття та уявлення дітям про об'єкти природи з відповідної теми; виховувати спостережливість, уважність; розвивати у них зорове сприймання та співвіднесення.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

2. Уроки систематизації й узагальнення знань, умінь та навичок

Мета: узагальнити, систематизувати уявлення та поняття дітей про об'єкти природи з відповідної теми; виховувати уважність; розвивати розподіл уваги.

Урок передбачав розв'язання наступних розвивальних завдань:

- спрямувати і зосередити увагу дітей на декількох об'єктах навчального матеріалу одночасно;
- забезпечити успішне виконання декількох завдань;
- сприяти узагальненню уявлень та понять дітей із порушеннями розумового розвитку ;

- здійснювати контроль за якістю та точністю виконання завдань на різних етапах роботи.

Зміст уроку відповідав темі та меті .

Під час проведення уроків ми використовували словесні (розповідь, бесіда); наочні (ілюстрація, демонстрація, спостереження), практичні (вправи) методи; засоби навчальної діяльності (роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

До підготовчих ми віднесли наступні вправи:

1. «Знайди подібну пару». Мета: систематизувати та узагальнити знання дітей про подібні предмети, уміння їх співвідносити; виховувати уважність дітей; активізувати їх зорову увагу та зорове сприймання.

Дітям пропонується розглянути малюнок та відібрати парні предмети.

2. «Що навкруги». Мета: узагальнити та систематизувати уявлення дітей предмети довкілля; виховувати уважність; розвивати стійкість уваги.

Дітям пропонується розглянути малюнок чи подивитись за вікно та назвати чи показати потрібні предмети.

До тренувальних вправ щодо розвитку та корекції розподілу уваги ми віднесли:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант 2). Мета: закріпити уявлення дітей про об'єкти природи з відповідної теми; виховувати допитливість, розвивати зосередженість та коригувати розподіл уваги.

Дітям пропонуються різні зображення природничого змісту (які були підібрані відповідно до теми заняття), з'ясовуються їх уявлення про приналежність об'єктів до відповідної узагальнюючої групи. Вони протягом хвилини, послідовно переглядають ряди зображень та підкреслюють одне зображення (наприклад, дерево), а викреслюють інше зображення (кущ). Учням 3-4 класів ми пропонуємо ускладнену інструкцію, а саме, дитина повинна викреслити та підкреслити зображення відповідного типу (наприклад, дерева з зеленою кроною).

2). «Постав необхідну позначку». Мета: систематизувати та узагальнити знання дітей про об'єкти природи з відповідної теми, уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією, виховувати уважність, розвивати та коригувати розподіл уваги.

Дітям пропонується узагальнити та систематизувати поняття про об'єкти природи, пропонується уважно подивитись на зразок та поставити в контурах малюнків (тварини, рослини) відповідні позначки. Для ускладнення інструкції потрібно було спочатку знайти контури відповідних зображень на прихованих малюнках, а лише потім поставити у них позначки.

До контрольних ми віднесли вправи, які використовувались на усіх етапах уроку:

1. «Виправ мою помилку». Мета: узагальнити, систематизувати та закріпити знання учнів про об'єкти природи; виховувати у них уважність, розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Учитель зачитує речення, навмисно робить помилки, діти мають знайти і виправити помилку.

2. «Що забув художник?». Мета: узагальнити, систематизувати та закріпити знання учнів про об'єкти природи, які вивчались; виховувати у них спостережливість; розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на ньому.

3. Уроки застосування знань, умінь та навичок

Мета: навчити дітей використовувати набуті знання, уміння та навички в різних видах практичної діяльності; виховувати особистісно-вольові якості; розвивати та коригувати розподіл уваги.

Урок передбачав розв'язання наступних розвивальних завдань:

- забезпечити спрямування і зосередження уваги на декількох об'єктах природничого змісту одночасно;

- навчити дітей концентрувати увагу на вирішені декількох практичних завдань та вміти підтримувати її до кінця виконання завдання;
- здійснювати контроль за якістю та точністю виконання практичних завдань на різних етапах роботи;
- навчити використовувати знання, уміння та навички в практичній діяльності.

Зміст уроку відповідав темі та меті .

На уроці використовувались практичні (вправи) методи та засоби (роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності), засоби активізації уваги, засоби розвитку та корекції уваги, засоби продуктивної діяльності) навчальної діяльності.

До підготовчих ми віднесли наступні вправи:

1. «Знайди подібну пару». Мета: виявити у дітей знання про подібні предмети, уміння їх співвідносити та диференціювати, розвивати навички використання цих знань в практичній діяльності; виховувати уважність; активізувати зорову увагу та зорове сприймання.

Дітям пропонується розглянути малюнок та відібрати парні предмети.

2. «Виправ мою помилку». Мета: вчити застосовувати набуті знання, уміння та навички знавчального предмета «Я і Україна» в практичній діяльності; виховувати уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Дітям зачитуємо речення, навмисно роблячи помилки, діти мають знайти і виправити їх.

Тренувальні вправи щодо розвитку та корекції розподілу уваги:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант 2). Мета: навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах практичної діяльності; виховувати допитливість; розвивати зосередженість та коригувати розподіл уваги.

Дітям пропонуються пригадати об'єкти природи з відповідної теми, надалі, вони повинні назвати запропоновані об'єкти природи, після цього,

протягом хвилини, діти послідовно переглядають ряди зображень та підкреслюють одне зображення (наприклад, дерево), а викреслюють інше (кущ). Учням 3-4 класів ми пропонуємо ускладнену інструкцію, а саме, дитина повинна викреслити та підкреслити зображення відповідного типу (наприклад, дерева з зеленою кроною).

2). «Постав необхідну позначку». Мета: навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах практичної діяльності; вчити дітей виділяти необхідні зображення серед інших за словесною інструкцією; виховувати уважність; розвивати та коригувати розподіл уваги.

Дітям пропонується пригадати зображення з природничим матеріалом, уважно подивитись на зразок та поставити в контурах малюнків (тварини, рослини) відповідні позначки. Для ускладнення інструкції потрібно було спочатку знайти контури відповідних зображень на прихованих малюнках, а лише потім поставити у них позначки.

До контрольних ми віднесли вправи:

1. «Виправ мою помилку». Мета: навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах практичної діяльності; виховувати у них уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Дітям зачитується речення, навмисно допускаються помилки, вони мають знайти і виправити їх.

2. «Що забув художник»? Мета: навчити застосовувати природничі знання, розвивати уміння та навички дітей в різних видах практичної діяльності; виховувати у них спостережливість; розвивати порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити чого не вистачає на малюнку.

4. Уроки перевірки якості засвоєних знань і вмінь.

Мета: виявити якісний та змістовний рівень засвоєних природничих знань, умінь та навичок; виховувати особистісно-вольові якості; розвивати розподіл уваги.

Урок передбачав реалізацію наступних розвивальних завдань:

- спрямування і зосередження уваги на декількох об'єктах з природничим змістом одночасно;
- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання декількох завдань;
- навчити дітей концентрувати увагу на помилки при розв'язку практичних завдань та вміти виправляти ці помилки під час виконання декількох завдань, на різних етапах роботи.

Зміст уроку відповідав темі та меті .

На уроці використовувались словесні (бесіда) та практичні (вправи) методи та засоби (роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності).

До підготовчих ми віднесли наступні вправи:

1. «Знайди зайвий предмет». Мета: встановити якість засвоєних природничих знань та умінь; виявити уміння дітей знаходити подібність та відмінність предметів; виховувати уважність; активізувати зорову увагу та зорове сприймання.

Дітям пропонується розглянути малюнок та відібрати зайві у відповідній класифікаційній групі предмети.

2. «Виправ мою помилку». Мета: перевірити якість засвоєних природничих знань та умінь; виховувати уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Дитині зачитується речення, у якому навмисно зроблені помилки, діти мають знайти і виправити їх.

До тренувальних вправ щодо розвитку і корекції розподілу уваги ми віднесли:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант 2). Мета: перевірити якість засвоєних уявлень дітей про об'єкти природи з даної теми, рівень

сформованості відповідних умінь та навичок у них; виховувати допитливість, розвивати зосередженість та коригувати розподіл уваги.

Дітям пропонуються пригадати та охарактеризувати об'єкти природи. Вони протягом хвилини послідовно переглядають ряди зображень та підкреслюють одне зображення (наприклад, дерево), а викреслюють інше зображення (кущ). Учням 3-4 класів педагог пропонує ускладнену інструкцію, а саме, дитина повинна викреслити та підкреслити зображення відповідного типу (наприклад, дерева з зеленою кроною).

2). «Постав необхідну позначку» Мета: перевірити якість засвоєних уявлень дітей про об'єкти природи з даної теми, рівень сформованості відповідних умінь та навичок у них, формувати вміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією; виховувати уважність; розвивати та коригувати розподіл уваги.

Дітям пропонується уважно подивитись на зразок та поставити в контурах малюнків (тварини, рослини) відповідні позначки. Для ускладнення інструкції потрібно було спочатку знайти контури відповідних зображень на прихованих малюнках, а лише потім поставити у них позначки.

До контрольних ми віднесли вправи:

1. «Виправ мою помилку». Мета: перевірити якість засвоєння природничих знань і вмінь; виховувати уважність; розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння); формувати слухову увагу.

Дітям зачитується речення у якому навмисно робиться помилка, вони мають знайти і виправити помилку.

2. «Що забув художник». Мета: перевірити якість засвоєних знань і вмінь, виховувати спостережливість, розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на ньому.

5. Урок додаткової корекції знань, умінь і навичок.

Мета уроків була спрямована на доповнення, уточнення у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку вивченого матеріалу з тем «Рослини» і «Тварини», розвиток та корекцію розподілу уваги.

Урок передбачав розв'язання наступних розвивальних завдань:

- забезпечити спрямування уваги дітей із порушеннями розумового розвитку на декількох об'єктах з природничим змістом одночасно;
- забезпечити успішне виконання дітьми декількох практичних завдань та умінь переносити способи виконання різних завдань на аналогічні;
- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання аналогічних завдань на різних етапах роботи.

Зміст уроку відповідав темі та меті .

Під час уроку ми використовували словесні (бесіда), наочні (спостереження), практичні (вправи) методи та засоби (малюнки, роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності)).

До засобів активізації уваги ми віднесли наступні вправи:

1. «Де помилився художник». Мета: розвивати та коригувати умінь у дітей співвідносити зображені предмети з їх реальним змістом, виховувати у них спостережливість; активізувати їх зорову увагу.

Дитині пропонується розглянути малюнок та визначити деталі, які не правильно зображені.

2. «Знайди два однакових предмета». Мета: розвивати та коригувати умінь у дітей класифікувати і співвідносити однакові предмети; переносити набуті умінь та навички в практичну діяльність; виховувати спостережливість; активізувати увагу дітей.

Дитині пропонується розглянути малюнок та визначити однакові зображення.

Тренувальні вправи спрямовані на розвиток та корекцію розподілу уваги:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант 2). Мета: розвивати та коригувати уявлення дітей про об'єкти природи; виховувати допитливість; розвивати зосередженість та коригувати розподіл уваги.

Дітям пропонуються ряди різних зображень природничого змісту (див. дод. І), які були підібрані відповідно до теми заняття. Вони протягом хвилини послідовно переглядають ряди зображень та підкреслюють одне зображення (наприклад, дерево), а викреслюють інше зображення (кущ). Учням 3-4 класів педагог пропонує ускладнену інструкцію, а саме, дитина повинна викреслити та підкреслити зображення відповідного типу (наприклад, дерева з зеленою кроною).

2). «Постав необхідну позначку». Мета: коригувати уявлення дітей про об'єкти природи; розвивати уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією; виховувати уважність; розвивати та коригувати розподіл уваги.

Дітям пропонується уважно подивитись на зразок та поставити в контурах малюнків (тварини, рослини) відповідні позначки. Для ускладнення інструкції потрібно було спочатку знайти контури відповідних зображень на прихованих малюнках, а лише потім поставити у них позначки.

До контрольних ми віднесли вправи:

1. «Виконай мою інструкцію». Мета: коригувати уявлення дітей про етапи роботи за словесною інструкцією; виховувати посидючість; розвивати стійкість уваги.

Дітям пропонується інструкція (наприклад: «Підкресли на малюнку дерево»), яку вони мають виконати.

2. «Лабіринт». Мета: коригувати та підтримувати увагу дітей при виконанні завдання; вчити досягати цілі, виховувати посидючість; розвивати продуктивність діяльності.

Дітям пропонується пройти лабіринт, при цьому дається інструкція типу: «допоможи полити дерево» чи «допоможи визволити тваринку».

6. Комбіновані уроки

Мета: формування у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку нових знань, умінь і навичок з тем «Рослини» і «Тварини»; узагальнення, систематизація уявлень та понять дітей про об'єкти природи;

навчання дітей використовувати набуті знання, уміння та навички в різних видах практичної діяльності; доповнення, уточнення та корекція вивченого матеріалу; виховання особистісно-вольових якості; розвиток та корекція розподілу уваги.

Урок передбачав вирішення наступних розвивальних завдань:

- забезпечити спрямування уваги дітей із порушеннями розумового розвитку на декількох об'єктах з природничим змістом;
- сприяти узагальненню уявлень та понять дітей із порушеннями розумового розвитку ;
- здійснювати контроль за якістю та точністю виконання завдань на різних етапах роботи;
- навчити дітей концентрувати увагу на розв'язанні декількох практичних завдань та вміти підтримувати її до кінця виконання завдання;
- навчити дітей концентрувати увагу на помилки при вирішенні декількох практичних завдань та вміти виправляти ці помилки під час виконання завдання;
- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання власних практичних завдань на різних етапах роботи;
- навчити дітей концентрувати увагу на декількох практичних завданнях та уміння переносити способи виконання різних завдань на аналогічні;
- навчити дітей здійснювати контроль за якістю та точністю виконання аналогічних завдань на різних етапах роботи;
- коригувати розподіл уваги.

Зміст уроку відповідав темі та меті .

Під час уроку ми використовували словесні (пояснення, розповідь, бесіда), наочні (показ, ілюстрація, демонстрація, спостереження), практичні (вправи) методи та засоби (картини, малюнки, роздатковий матеріал, інтерактивна дошка (за наявності).

Найбільш вагомими щодо розвитку розподілу уваги ми виділяли підготовчі, тренувальні та контрольні вправи. Підготовчі включали наступні вправи:

1. «Не пропусти слово». Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, виховувати спостережливість; розвивати слухову увагу.

Дитині пропонується ряд слів-іменників, вони повинні уважно їх послухати і плеснути у долоні, коли прозвучать необхідні слова.

2. «Хто тут заховався?». Мета: актуалізувати знання дітей з даної теми, виховувати спостережливість, активізувати їх зорову увагу, розвивати зорове сприймання та співвіднесення, коригувати неправильні уявлення дітей.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

3. «Знайди відмінності між предметами». Мета: з'ясувати уміння у дітей виділяти деталі подібних предметів, порівнювати їх, виховувати у них уважність, розвивати їх зорову увагу, коригувати неправильні уявлення дітей про об'єкти довкілля.

Дітям пропонується подивитись на малюнки та знайти між ними спільне та відмінності.

6. «Впіймай слово». Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, виховувати у них спостережливість, активізувати їх слухову увагу, коригувати неправильні уявлення дітей про назви об'єктів природи.

Учням пропонується ряд слів з будь-якої теми, коли вони почують задані їм слова, то повинні підняти руку.

Тренувальні вправи щодо розвитку та корекції розподілу уваги:

1. «Знайди і викресли зображення» (варіант 2). Мета: розвивати та коригувати уявлення дітей про об'єкти природи; виховувати допитливість; розвивати зосередженість та коригувати розподіл уваги.

Дітям пропонуються різні зображення з природничим змістом, які були підібрані відповідно до теми заняття. Вони повинні пригадати запропоновані об'єкти природи, після цього, протягом хвилини, діти послідовно переглядають ряди зображень та підкреслюють одне зображення (наприклад, дерево), а викреслюють інше зображення (кущ). Учням 3-4 класів педагог пропонує ускладнену інструкцію, а саме, дитина повинна викреслити та підкреслити зображення відповідного типу (наприклад, дерева з зеленою кроною).

2). «Постав необхідну позначку». Мета: коригувати уявлення дітей про об'єкти природи; розвивати вміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією, виховувати уважність; розвивати та коригувати розподіл уваги.

Дітям пропонується уважно подивитись на зразок та поставити в контурах малюнків (тварини, рослини) відповідні позначки. Для ускладнення інструкції потрібно було спочатку знайти контури відповідних зображень на прихованих малюнках, а лише потім поставити у них позначки.

До контрольних ми віднесли вправи:

1). «Що забув художник?». Мета: узагальнити, систематизувати, закріпити та коригувати знання учнів з теми; виховувати у них спостережливість; розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Дітям пропонується розглянути малюнок і визначити, чого не вистачає на малюнку.

2). «Виправ мою помилку». Мета: узагальнити, систематизувати, закріпити та коригувати знання учнів з теми, виховувати у них уважність, розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Учитель зачитує речення, навмисно робить помилки, діти мають знайти і виправити помилку.

3). «Хто тут заховався?». Мета: дати поняття та коригувати неправильні уявлення дітям про об'єкти природи з відповідної теми; виховувати

спостережливість, уважність; розвивати у них зорове сприймання та співвіднесення.

Дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

Отже, формування уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку в процесі навчання полягало в розробці та впровадженні педагогічної технології, використання якої сприятиме формуванню і корекції у них різних властивостей уваги.

3.2. Результати апробації педагогічної технології

На формувальному етапі дослідження вивчалась ефективність використання спеціально розробленої педагогічної технології формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку у навчальному процесі.

Для визначення ефективності експериментального, педагогічного впливу було використано експрес-методику діагностики основних властивостей уваги (стійкість, переключення, розподіл) перед проведенням формувального етапу дослідження і після нього. Дані щодо стійкості уваги представлено у табл. 3.2.

Аналіз отриманих результатів дослідження показав позитивну динаміку розвитку властивостей уваги в учнів молодших класів із порушеннями розумового розвитку. Зокрема, кількісні дані свідчать про те, що рівень розвитку стійкості уваги в експериментальній групі відповідав середньому та низькому рівням (відповідно: 37,3%; 51,8%).

Було виявлено, що після формувального експерименту рівень стійкості уваги у експериментальній групі значно підвищився (в середньому на 22,7%) і став відповідати середньому (60%) та достатньому (23,6%) рівням.

Ілюстративно кількісні дані щодо рівня стійкості уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку експериментальної групи до і після експерименту представлено на рис. 3.1.

Таблиця 3.2

**Оцінка рівня стійкості уваги у молодших школярів з порушеннями
розумового розвитку експериментальної груп до і після проведення
формульовального експерименту**

Рівні	Кількість дітей %		
	Вихідні дані (А)	Підсумкові дані (Б)	Різниця між А і Б
	Експериментальна група до проведення експерименту	Експериментальна група після проведення експерименту	Експериментальна група
Достатній	10,9	23,6	12,7
Середній	37,3	60	22,7
Низький	51,8	16,4	-35,4

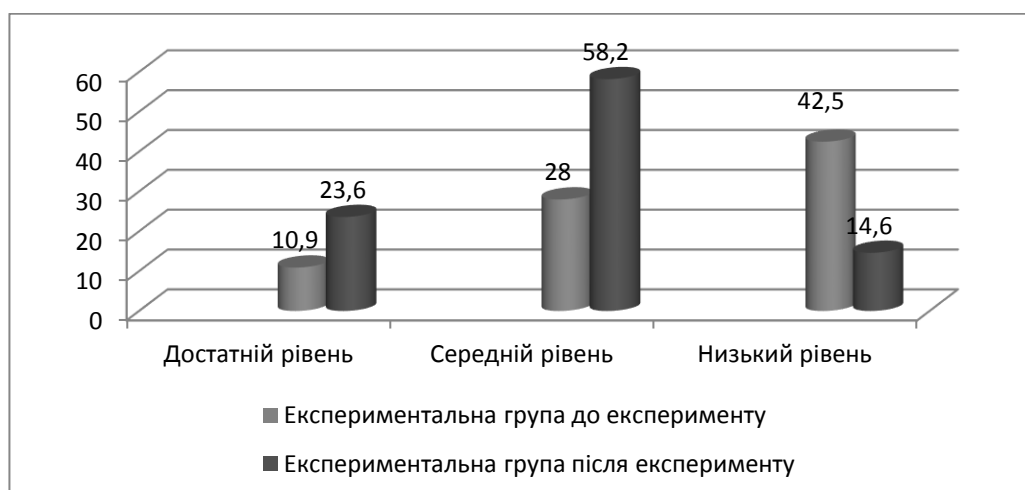

Рис. 3.2. Рівень стійкості уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку експериментальної групи до і після формульовального експерименту

Після проведеної спеціальної роботи з розвитку стійкості уваги молодші школярі з порушеннями розумового розвитку показували кращу продуктивність та результативність засвоєння знань, умінь та навичок у процесі навчальної діяльності, хоча при виконанні нових та складних етапів роботи учні припускались суттєвих помилок. Помітне покращення результативності діяльності учнів відбувається уже на початкових етапах роботи у 1-2-му класах. Так, при впровадженні педагогічної технології ми відмічали, що вже на 3-4 уроці рівень допомоги учням поступово зменшувався, особливо тоді, коли

попередній матеріал вже був засвоєний дітьми. Зокрема, вправи «Знайди і підкресли» та «Знайди потрібний напрямок» сприяли корекції стійкості уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку молодших учнів. Важливим досягненням було те, що учні 3-4-го класу самостійно пригадували знайомі етапи інструкції виконання завдання та правильно виконували інструкцію «Лінія» чи «Стоп», не зважаючи на те, що зміст наочного матеріалу змінювався. Окрім того, з кожним наступним виконанням аналогічних вправ, рівень допомоги поступово зменшувався і стосувався лише уточнення інструкції, зокрема змістового наповнення вправи.

Наступним кроком в аналізі результатів формувального етапу дослідження було виявити вплив експериментального впливу на становлення у дітей із порушеннями розумового розвитку учнів переключення уваги. Кількісні дані про переключення уваги у цієї категорії дітей експериментальної групи до і після проведення формувального експерименту наведені у табл.3.3.

Таблиця 3.3

Оцінка рівня переключення уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку експериментальної групи до і після проведення формувального експерименту

Рівні	Кількість дітей %		
	Вихідні дані (А)	Підсумкові дані (Б)	Різниця між А і Б
	Експериментальна група	Експериментальна група	Експериментальна група
Достатній	7,3	21,8	14,5
Середній	37,3	49,1	11,8
Низький	55,4	29,1	-26,3

Табличні дані свідчать про те, що до формувального експерименту більша частина молодших школярів із порушеннями розумового розвитку експериментальної групи мали середній (37,3%) та низький (55,4%) рівні переключення уваги.

Виявилось, що після проведення експерименту в експериментальній групі більша кількість дітей (49,1%) показала середній рівень переключення уваги.

Ілюстративно кількісні дані щодо рівня переключення уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку експериментальної групи до і після експерименту представлено на рис. 3.3.

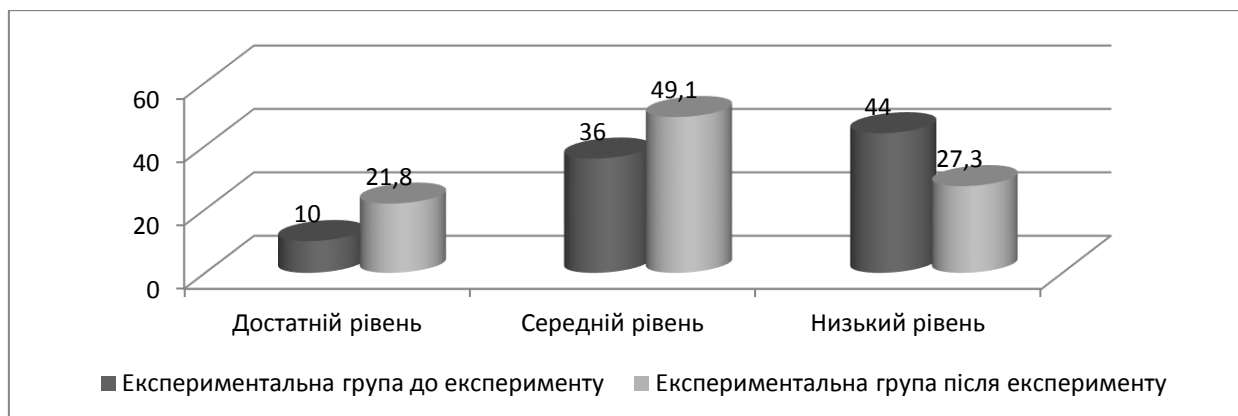

Рис. 3.3. Рівень переключення уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку експериментальної груп до і після формувального експерименту

Результати формувального експерименту показали, що використані вправи дозволяли не лише коригувати переключення уваги, але й формувати у дітей уміння засвоювати та правильно відтворювати новий матеріал. Також було відмічено, що розумово відсталі молодші учні при виконанні вправ потребували поступового зменшення рівня допомоги і проявляли більшу самостійність при виконанні вправи та інструкції «Лінія» чи «Стоп». З кожною наступною вправою, особливо учні 3-4 класу, могли переглянути більшу кількість зображень, при цьому кількість помилок зменшувалась. Зазначимо, що при ускладненні словесної та наочної інструкції, особливо на початку виконання завдання, спостерігалось триваліше включення дітей у роботу. При цьому допомога надавалась у формі активізації уваги учнів на точному виконанні необхідних етапів вправи, а у деяких випадках – наочній демонстрації виконання завдання.

Наступним кроком аналізу результатів формувального експерименту було виявлення наявності позитивних змін у становленні розподілу уваги. Дані про

рівень розподілу уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку експериментальної групи до і після проведення формувального експерименту представлено у таблиці 3.4..

Таблиця 3.4

Оцінка рівня розподілу уваги у ПРР молодших школярів контрольної та експериментальної груп до і після проведення формувального експерименту

Рівні	Кількість дітей %		
	Вихідні дані (А)	Підсумкові дані (Б)	Різниця між А і Б
	Експериментальна група	Експериментальна група	Експериментальна група
Достатній	5,5	16,0	10,9
Середній	35,5	58,2	22,7
Низький	59	25,8	-33,2

Аналіз табличних даних показує, що рівень розвитку розподілу уваги у молодших школярів експериментальної групи після проведення формувального експерименту значно зріс. Вони свідчать, що до проведення експерименту розподіл уваги у більшості дітей знаходився на низькому (59%) рівні, а після формувального експерименту у більшості учнів експериментальної групи він досягав середнього (58,2%) рівня. Ілюстративно це представлено на рис. 3.3.

У процесі проведення дослідження нами було з'ясовано, що розподіл уваги найповільніше піддається корекційному впливу, але потребує постійного виправлення. Учні з порушеннями розумового розвитку 1-2 класів тривалий час включалися у роботу і показували низький рівень продуктивності та точності виконання завдань, при цьому вони допускали значну кількість помилок незалежно від складності завдання.

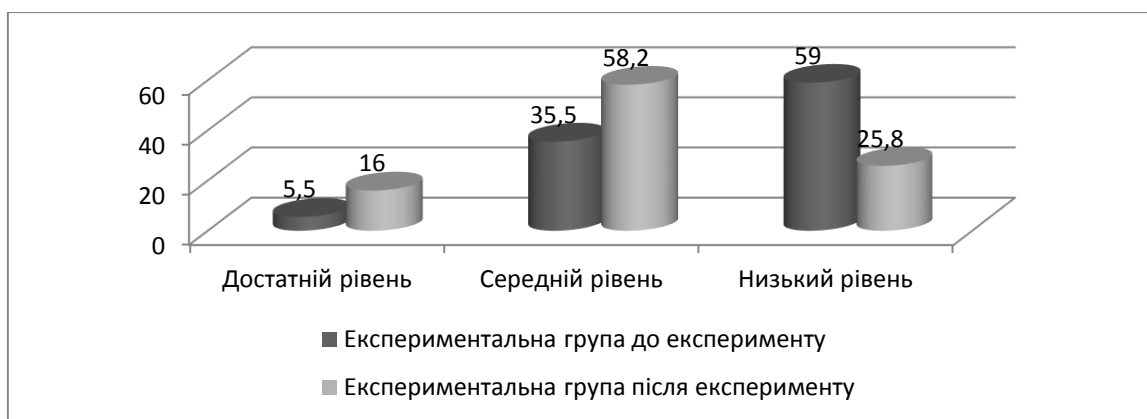

Рис. 3.3. Рівень розподілу уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку експериментальної груп до і після формувального експерименту

Тільки до 3 класу рівень розподілу уваги дещо підвищився. Учні 3-4 класів краще включались у роботу та проявляли більший рівень самостійності при виконанні завдання. Корекційні вправи з розвитку властивостей уваги «Знайди і викресли» та «Постав позначку» сприяли закріпленню та повторенню матеріалу, який подавався на уроці.

Аналіз графіка, побудованого на основі отриманих у результаті формувального етапу дослідження даних щодо рівня сформованості властивостей уваги (див. рис. 3.4.), показує відмітне зростання рівня розвитку властивостей уваги в учнів із порушеннями розумового розвитку експериментальної групи.

У цілому зміна даних відбулась у напрямку підвищення основних властивостей уваги до середнього рівня та значного зменшення низького рівня.

Спостереження за навчальною діяльністю учнів 3-4 класів після проведення експерименту, спрямованого на розвиток та корекцію основних властивостей уваги, показало, що саме у 3 класі відмічається найбільша динаміка розвитку будь-якої властивості (стійкості, переключення, розподілу), а учні потребують від педагога незначної допомоги і показують більший рівень самостійності при виконанні знайомих етапів роботи.

Рис. 3.4. Рівень сформованості властивостей уваги у молодших школярів а експериментальної груп до і після запровадження формувального експерименту

Отримані результати показали позитивні зміни даних до і після проведеного експерименту. Статистична перевірка позитивних змін в експериментальній групі до і після формувального експерименту (метод порівняння (t-Ст'юдента) засвідчила їх достовірність ($p \leq 0,001$).

Для підтвердження ефективності навчально-корекційної роботи в експериментальній групі (ЕГ) нами були використані методи математичної статистики [238, с.572, 573; 239, с. 45, 75]. Перевірка експериментальних даних експериментальної групи (ЕГ) та контрольної групи (КГ) здійснювалася за допомогою t-критерія Ст'юдента, яка спрямована на оцінку різниці середніх величин $\bar{X}$ та $\bar{Y}$ двох вибірок, у нашому випадку ЕГ (X) та КГ (Y).

Розрахунок здійснюється за формулою:

$$t_{\text{змн}} = \frac{|\bar{X} - \bar{Y}|}{Sd} \quad (3.1)$$

де

$$Sd = \sqrt{S_x^2 + S_y^2} \quad (3.2)$$

Таблиця 3.5

Середній рівень сформованості властивостей уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку до ($R_{кг}$) та після ($R_{ег}$) формувального експерименту

Властивості уваги	Клас	Рівень	До формувального експерименту ($R_{ег}$)	Різниця	Після формувального експерименту ($R_{кг}$)
			к-ть учнів у %		к-ть учнів у %
Стійкість	1	Середній рівень	27,3	>11,3	16
	2		41,8	>19,8	22
	3		69,1	>39,1	30
	4		72,7	>36,7	36
Переключення	1		23,6	>7,6	16
	2		34,6	>10,6	24
	3		67,3	>37,3	30
	4		70,9	>36,9	34
Розподіл	1		21,8	>7,8	14
	2		32,7	>10,7	22
	3		65,5	>37,5	28
	4		69,1	>37,1	32

Оскільки у нашому випадку значення нерівнозначних вибірок $n_1 \neq n_2$, вираз буде мати наступний вигляд:

$$Sd = \sqrt{S_x^2 + S_y^2} = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2 + \sum (y_i - \bar{y})^2}{(n1 + n2 - 2)} \cdot \frac{(n1 + n2)}{(n1 \cdot n2)}} \quad (3.3)$$

$n1$ і $n2$ – це кількість вибірок

Таблиця 3.6

Порівняння статистичних показників дослідження ЕГ та КГ

№	Групи		Відхилення від середнього		Квадрати відхилень	
	X (ЕГ)	Y (КГ)	$\sum (x_i - \bar{x})$	$\sum (y_i - \bar{y})$	$\sum (x_i - \bar{x})^2$	$\sum (y_i - \bar{y})^2$
1	27,3	16	-22,4	-9,33	501,76	87,0489
2	41,8	22	-7,9	-3,33	62,41	11,0889
3	69,1	30	19,4	4,67	376,36	21,8089
4	72,7	36	23	10,67	529	113,8489
5	23,6	16	-26,1	-9,33	681,21	87,0489
6	34,6	24	-15,1	-1,33	228,01	1,7689
7	67,3	30	17,6	4,67	309,76	21,8089
8	70,9	34	21,2	8,67	449,44	75,1689
9	21,8	14	-27,9	-11,33	778,41	128,3689
10	32,7	22	-17	-3,33	289	11,0889
11	65,5	28	15,8	2,67	249,64	7,1289
12	69,1	32	19,4	6,67	376,36	44,4889
Суми:	596,4	304	0	0,04	4831,36	610,6668
Середнє:	49,7	25,33			402,6133	50,8889

Підрахунок вільного степеня здійснюється за формулою:

$$k = (n_1 - 1) + (n_2 - 1) = n_1 + n_2 - 2 \dots\dots(3.4)$$

де, n_1 і n_2 кількість уведених даних у першій та другій вибірці.

Отже, з порівняння статистичних показників до та після експерименту середнє арифметичне складає після експерименту: $596,4 : 12 = 49,7$, до експерименту: $304 : 12 = 25,33$.

Різниця за абсолютною величиною між середніми арифметичними даними:

$$|\bar{X} - \bar{Y}| = 49,7 - 25,33 = 24,37$$

Підрахунок за формулою 3.3 дає:

$$Sd = \sqrt{\frac{4831,3596 + 610,6668}{12 + 12 - 2}} \times \frac{12 + 12}{12 \times 12} = \sqrt{\frac{5442,0264}{22}} \times \frac{24}{144} = \sqrt{41,3099} = 6,4273$$

Тоді значення $t_{\text{змп}}$, вираховувалось за формулою (3.1), таким чином:

$$t_{\text{змп}} = \frac{49,7 - 25,33}{6,4273} = \frac{24,37}{6,4273} = 3,792$$

Число степеня свободи за формулою 3.4 становить: $k = 12 + 12 - 2 = 22$

$$\text{Для даного числа степенем свободи } t_{\text{кр}} = \begin{cases} 2,074 & \text{для } P \leq 0,05 \\ 2,819 & \text{для } P \leq 0,01 \\ 3,792 & \text{для } P \leq 0,001 \end{cases}$$

[99]

Таким чином, різниця визначена до і після проведення експерименту значима та більша як на 0,1 % рівня, або, в середньому результат роботи учнів із порушеннями розумового розвитку експериментальної групи у якій впроваджувалась педагогічна технологія суттєво вищий, ніж до експерименту.

Отримане емпіричне значення t (4.5) знаходиться в зоні значущості

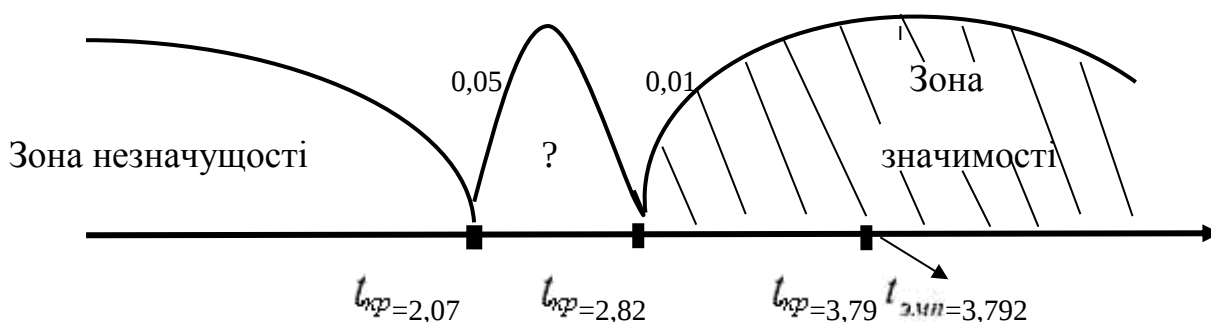

Рис. 3.5. Вісь значущості t -критерію Ст'юдента

За термінами статистичної гіпотези дане твердження звучить так: гіпотеза H_0 відхиляється на 0,1 % рівня значущості і приймається альтернативна гіпотеза H_1 – про різницю між результатами до і після експериментального впливу.

Отже, якісний і кількісний результати дослідження та статистичні підтвердження доводять, що завдяки проведеній навчально-корекційній роботі в експериментальній групі набагато збільшився відсоток молодших школярів із порушеннями розумового розвитку середнього рівня розвитку уваги.

Результати формувального етапу дослідження показали ефективність розробленої системи уроків з відповідним використанням педагогічної технології формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку.

Висновки до третього розділу

У результаті проведення формувального експерименту з метою формування основних властивостей уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у процесі навчання, ми зробили наступні висновки:

1. Обґрунтовано теоретико-методичні засади педагогічної технології формування властивостей уваги, які представлені у розробленій моделі формування властивостей уваги у навчальному процесі. Теоретична частина

моделі включала основні підходи й принципи реалізації даної технології; змістова – мету, завдання педагогічної технології, зміст навчального матеріалу та зміст вправ; операційна передбачала обґрунтування особливостей організації навчального процесу, що сприятиме формуванню властивостей уваги, зокрема, дотримання структури уроку, умов формування уваги на уроках, вимоги до застосування вправ тощо; результативна складова передбачала аналіз сформованості відповідних властивостей за виділеними критеріями та рівнями. Ця технологія базувалась на позиціях особистісно-орієнтованого, діяльнісного, компетентісного та технологічного підходів, постановкою чітких цілей та завдань, розробкою методичного забезпечення.

2. Розроблена і експериментально апробована педагогічна технологія включала застосування корекційно-розвивальної програми формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку, що передбачає використання комплексу уроків усіх видів за визначеною структурою, як з метою засвоєння програмного матеріалу, так і з метою розвитку у них основних властивостей уваги.

3. Стрижнем формувальної роботи визначено використання на уроках системи дидактичних вправ, спрямованих на активізацію уваги, на розвиток та корекцію її властивостей та на забезпечення продуктивності діяльності. В основу розробки вправ покладається зміст психодіагностичних методик з вивчення особливостей уваги у дітей, адаптованих до корекційно-розвивальної мети, психофізіологічних особливостей та можливостей молодших школярів із порушеннями розумового розвитку та можливостей використання на уроках з урахуванням його виду, структури, теми та змістового наповнення. Формування уваги за допомогою вправ передбачає становлення її довільного виду і розвитку її властивостей як у груповій, так і в індивідуальній формі з використанням визначених форм дозованої індивідуальної допомоги.

4. Аналіз результатів експериментальної корекційно-розвивальної роботи підтвердив ефективність розробленої педагогічної технології формування уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку в

процесі навчання. Доведено, що експериментальна педагогічна робота з молодшими школярами з порушеннями розумового розвитку мала корекційний ефект, оскільки сприяла підвищенню рівня розвитку властивостей уваги.

5. Узагальнений аналіз сформованості рівнів властивостей уваги у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями розумового розвитку на початку експерименту та в кінці свідчить про те, що більшість дітей даної категорії показала позитивну динаміку розвитку: так, зменшилась кількість дітей з низьким рівнем розвитку стійкості уваги (з 51,8% до 16,4%); переключення (з 55,4% до 29,1%); розподілу (з 59% до 25,8%), тоді як кількість дітей середнього рівня розвитку стійкості уваги збільшилась з 37,3% до 60%; переключення – з 37,3% до 49,1%; розподілу – з 35,5% до 58,2%. Також збільшилась кількість дітей, які досягли достатнього рівня розвитку стійкості уваги (з 10,9% до 23,6%); (з 7,3% до 21,8%) – переключення та розподілу (з 5,5% до 16%).

6. За підсумками результатів експериментальної роботи встановлено, що розроблена педагогічна технологія формування властивостей уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у процесі навчання є продуктивною й виступає органічною складовою контексту загального розвитку цієї категорії дітей.

У ході формувального експерименту були досягнуті поставлені цілі й реалізовані завдання проведеного дослідження.

Матеріали третього розділу висвітлені у статтях автора [25; 30].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування та практичне розв'язання проблеми формування уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку. Це дає підстави зробити такі висновки:

1. Теоретичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дав змогу встановити актуальність проблеми формування уваги та її властивостей у навчальному процесі; уточнити сутність уваги як форми психічної діяльності людини, що виявляється у спрямованості та зосередженості свідомості на певних об'єктах; визначити її роль та місце у структурі пізнавальної діяльності дитини; виявити необхідність одночасного застосування сучасних методологічних підходів (діяльнісного, компетентісного і технологічного) з метою формування властивостей уваги в умовах спеціальної школи.

2. Визначено стан педагогічної практики щодо забезпечення формування уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку. З'ясовано, що увага у навчальному процесі потребує постійної активізації та вимагає дотримання ряду психолого-педагогічних умов, які сприяють її організації та розвитку. Встановлено, що визначені напрями корекційно-розвивальної роботи у програмі навчального предмета «Я і Україна» передбачають розвиток уваги, проте можливість цілеспрямованого, систематичного використання педагогічних засобів щодо розв'язання цієї проблеми висвітлюється недостатньо, що є причиною виникнення суттєвих труднощів у навчанні.

3. Розроблено діагностичний комплекс, який спрямовано на виявлення особливостей уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у навчальній діяльності; вивчення рівня розвитку властивостей уваги молодших школярів із порушеннями розумового розвитку. Застосування цього комплексу дало змогу виявити переважно низький та середній рівні сформованості уваги у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку.

4. Визначено рівні сформованості властивостей уваги (високий, достатній, середній і низький) на основі аналізу стану їх прояву у навчальному

процесі молодших школярів з порушеннями розумового розвитку. Результати діагностики свідчать про те, що більшість дітей з порушеннями розумового розвитку мають середній та низький рівні, які визначено на основі аналізу результатів виконання завдань за такими показниками: наявністю потреби у постійній активізації уваги з боку вчителя; присутністю відволікань під час виконання навчального завдання і частим його незавершенням; виникненням труднощів під час перенесення уваги на інший об'єкт, діяльність та включенні до нової нескладної роботи; спроможністю утримування в полі зору два (і більше) об'єкти, але за умови їхнього зв'язку за змістом, та можливістю виконувати одночасно декілька нескладних завдань лише за допомогою вчителя.

5. Обґрунтовано педагогічну технологію формування уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у навчальному процесі; визначено її теоретико-методичні засади, які відображає модель формування уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку у навчальному процесі. Визначено та обґрунтовано складові цієї моделі (теоретична, змістова, операційна та результативна). Експериментально перевірено та підтверджено ефективність педагогічної технології формування уваги молодших школярів з порушеннями розумового розвитку в процесі навчання. Аналіз результатів експерименту засвідчив достатньо високу результативність запропонованої педагогічної технології, що підтверджується підвищенням рівня розвитку властивостей уваги (з низького до середнього та достатнього) молодших школярів з порушеннями розумового розвитку в процесі навчання. Результати формувального експерименту продемонстрували наявність позитивних якісних змін, що притаманні властивостям уваги.

Дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Подальшого вивчення потребує проблема формування основних властивостей уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку у виховному процесі; формування уваги учнів старших класів із порушеннями розумового розвитку у навчально-виховному процесі. Науковими

перспективами дослідження проблеми є розробка методичних рекомендацій для вчителів та батьків з проблеми формування уваги у дітей із порушеннями розумового розвитку учнів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Агеносова Н. Л. Развитие произвольного восприятия у детей дошкольного возраста // Развитие познавательных процессов. Москва, 1964. С. 17-28.
2. Аксенова М.Н. О педагогических условиях воспитания устойчивого произвольного внимания (на общегрупповых занятиях и вне их) у детей 6-7 лет : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Москва, 1975. 21 с.
3. Ананьев Б. Г. Воспитание внимания школьника. Москва ; Ленинград : Изд-во АПН РСФСР, 1964. 52 с.
4. Ансимова Н. П. Внимание // Познавательные процессы и способности в обучении / под ред. Шадрикова В. Д. Москва, 1990. С. 5 - 30.
5. Астафьев С. В. Психофизиологические показатели уровня внимания : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.02 / МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва, 2003. 258 с.
6. Ахтамьянова И. И. Регуляция и саморегуляция внимания учащихся : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Москва, 1986. 16 с.
7. Бабич Н. М. Формування комунікативних навичок у старших дошкільників з порушеннями зору та інтелекту: дис. ... канд.пед. наук : 13.00.03. Київ, 2016. 230 с.
8. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах : навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Міжнар. фонд "Відродження". Київ : Веселка, 2010. 336 с.
9. Барташнікова І. А. Розвиток уваги та навичок навчальної діяльності у дітей 5-6 років. Тернопіль : Навч. книга-Богдан, 2006. 40 с.
10. Баскакова И. Л. Экспериментальное исследование устойчивости внимания подростков учащихся массовой и вспомогательной школ : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / МГПИ. Москва, 1968.152 с.
11. Баскакова И. Л. Внимание школьников-олигофренов. Москва : МГПИ, 1982. 67с.

12. Баскакова И. Л. Исследование работоспособности и устойчивости внимания в норме и при олигофрении // Вопросы познавательной деятельности. Москва, 1975. С. 78 - 85.

13. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. С. 5-6.

14. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.

15. Блеч Г. О. Дидактичні умови забезпечення якості знань з природознавства у розумово відсталих учнів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.03 / Ін-т спец. педагогіки АПН України. Київ, 2007. 22 с.

16. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : наук.-метод. зб. Вип. 3, ч.1/ Г.О. Блеч та ін. Київ : Пед. думка, 2012.180 с.

17. Большой психологический словарь / сост. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. 3-е изд. Москва : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 633 с.

18. Братусь Б. С. Деятельностный подход в психологии: проблемы и перспективы. Москва : АПН РСФСР, 1990. 180 с.

19. Бугера Ю.Ю. Теоретичні аспекти проблеми формування властивостей уваги у молодших школярів з розумовою відсталістю // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова : зб. наук. пр. Серія 19: «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія». Київ, 2011. №17. С. 318 - 322.

20. Бугера Ю.Ю. Залежність процесу соціалізації молодших школярів з розумовою відсталістю від особливостей сформованості уваги / Ю.Ю. Бугера // Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Серія : «Соціально-педагогічна». Вип. 14. Кам'янець-Подільський, 2011.С. 15 - 23.

21. Бугера Ю. Ю. Вплив розвитку властивостей уваги молодших школярів з розумовою відсталістю на успішність навчання // Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Серія : «Соціально-педагогічна». Вип. 15. Кам'янець-Подільський, 2011. С. 204 - 208.

22. Бугера Ю.Ю. Теоретичні основи використання критеріїв сформованості уваги у навчальному процесі молодших школярів з розумовою

відсталістю // Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Вип.11,ч. II. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. С.13 - 20.

23. Бугера Ю.Ю. Особливості уваги молодших школярів з розумовою відсталістю // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Вип. XXVII. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. С. 31-39.

24. Бугера Ю. Ю. Характеристика основних показників та критеріїв вивчення уваги у молодших школярів з розумовою відсталістю // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічної науки) : зб. наук. пр. Вип. 7,т.2 / відп. ред. В.М. Синьов, О. В. Гаврилов. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. С. 5 - 14.

25. Бугера Ю. Ю. Особенности формирования внимания у умственно отсталых младших школьников в учебном процессе средствами дидактических упражнений // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии : сб. ст. по материалам XXXVIII междунар. заоч. науч.-практ. конф. Москва : Интернаука, 2015. №5. С. 31 - 38.

26. Бугера Ю. Ю. Особливості розвитку уваги розумово відсталих дітей та її вплив на процес соціалізації // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Вип.5 / відп. ред. С.Д.Максименко, Л.А.Онуфрієва. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. С.56 - 66.

27. Бугера Ю.Ю. Порівняльна характеристика розвитку уваги у нормально розвинених та молодших школярів з розумовою відсталістю у процесі навчальної діяльності // Наук. вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки : зб. наук. пр. / відп. ред. Н.О. Євдокимова. Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2015. №1. С. 11 - 16.

28. Бугера Ю. Ю. Вплив розвитку уваги на працездатність молодших школярів з розумовою відсталістю // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія. Вип. 3. / відп. ред. О.В. Гаврилов, В.І.Співак. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2011. С. 15 - 23.

29. Бугера Ю. Ю. Теоретичні аспекти проблеми розвитку уваги молодших школярів з розумовою відсталістю у процесі навчання // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. . Вип.32 / відп. ред. С.Д.Максименко, Л.А.Онуфрієва. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 47 - 57.

30. Бугера Ю. Ю. Теоретичні аспекти проблеми формування атенційних здібностей у молодших школярів з розумовою відсталістю // Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (м.Херсон, 10-11 квітня 2014 р.). Херсон : Вишемирський В.С., 2014. С. 24 - 27.

31. Бугера Ю. Ю. Характеристика показників та рівнів сформованості властивостей уваги молодших школярів з розумовою відсталістю // Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі : матеріали I Міжнар. практичного семінару (м. Кам'янець-Подільський, 10 лютого 2016 р.). Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. С. 8 - 12.

32. Бурменская Г. В. Возможности планомерного развития познавательных процессов у дошкольника : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва, 1978. 23 с.

33. Василевская В. Я. Понимание учебного материала учащимися вспомогательной школы / Москва : АПН РСФСР, 1960.123 с.

34. Величковский Б. М. Современная когнитивная психология. Москва : Изд-во МГУ, 1982. 336 с.

35. Вержиховська О. М. Формування моральних якостей у молодших школярів з обмеженими розумовими можливостями у позакласній виховній роботі : монографія. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2009. 228 с.

36. Висоцька А. М. Організація корекційно-виховних занять із розумово відсталими школярам // Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. 2012. № 1. С. 14 - 17.

37. Висоцька А. М. Формування соціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів : наук.-метод. посіб. Слов'янськ : Маторін Б. І., 2004. 51 с.

38. Вишневская В. П. Особенности развития внимания в условиях автоматизированной обучающей системы (АОС) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19. 00.07 / Минск. гос. пед. ин-т. Мн. 1991. 21 с.
39. Вікова психологія / за ред. Г. С. Костюка. Київ: Рад. шк., 1976. 268 с.
40. Власова Г. А., Певзнер М. С. О детях с отклонениями в развитии. Москва: Просвещение, 1973. 175 с.
41. Волкова Т. Н. Творчі ігри, завдання і тести для розвитку пам'яті та уваги. Донецьк : БАО, 2006. 240 с.
42. Вопросы олигофренопедагогики / редкол.: Х. С. Замский (отв. ред.) [и др.]. Москва : Моск. гос. пед. ин-т им. В. И. Ленина, 1972. 136 с.
43. Вопросы психологии внимания : сб. ст. / редкол.: И. В. Страхов и др. Саратов, 1974. Вып. 6. 73 с.
44. Воробей А. А. Диагностика и коррекция внимания младших школьников : учеб.-метод. пособие / Кемеров. обл. ин-т усовершенствования учителей. Кемерово, 1991. 33 с.
45. Воронин А. Н. Методики диагностики свойств внимания // Методы психологической диагностики. Вып. 1. Москва, 1993. С. 16 - 27.
46. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Москва : Педагогика, 1956. С. 438 - 452.
47. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва : Педагогика, 1999. Ч. 1. 219 с.
48. Выготский Л. С. Принципы воспитания физически дефектных детей // Собр. Соч. : в 6 т. / под ред. Т. А. Власова. Москва, 1983. Т. 5. С. 49 - 62.
49. Выготский Л. С. Развитие высших форм внимания в детском возрасте // Хрестоматия по вниманию / под ред. А. Н. Леонтьева, А. А. Пузыря. Москва, 1976. С. 113 - 129.
50. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. / под ред. Т. А. Власова. Москва : Просвещение, 1983. Т. 2. 504 с.
51. Габай Т. В. Учебная деятельность и ее средства. Москва: Изд-во МГУ, 1988. 225 с.

52. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі та соціальному середовищі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
53. Гальперин П. Я. К проблеме вниманиям // Доклады Академии Педагогических наук РСФСР : сборник. Москва, 1958. № 3. С. 33 - 42.
54. Гальперин П. Я. Введение в психологію. Москва : Изд-во МГУ, 1976. 147 с.
55. Гальперин П. Я. К учению об интериоризации // Вопросы психологии. 1966. № 6. С. 25 - 32.
56. Гальперин П. Я. Методы обучения и умственное развитие ребенка. Москва : Изд-во МГУ, 1985. 45 с.
57. Гальперин П. Я. Поэтапное формирование как метод психологического исследования // Гальперин П. Я., Запорожец А. В., Карпова С. Н. Актуальные проблемы возрастной психологии . Москва, 1978. С. 93–110.
58. Гальперин П. Я. Управляемое формирование психических процес сов. Москва : Изд-во МГУ, 1977. 198 с.
59. Гальперин П. Я., Кабыльницкая С. А. Экспериментальное формирование внимания. Москва : Изд-во МГУ, 1974. 99 с.
60. Гамезо М. Возрастная и педагогическая психология : учеб. пособие для студ. всех спец. пед. вузов. Москва : Пед. обществово России, 2003. 512 с.
61. Гиппенрейтер Ю. Б. Деятельность и внимание // А. Н. Леонтьев и современная психология / под ред. Запорожца А. В. и др. Москва, 1983. С. 165 - 177.
62. Гладкая В. В. Методика проведения коррекционных занятий «Развитие познавательной деятельности» с младшими школьниками с трудностями в обучении : пособие для педагогов учреждений образования, реализующих образовательную программу специального образования на уровне среднего образования. Минск : Зорны Верасок, 2013. 115 с.

63. Гладченко І. В. Програмно-методичний комплекс «Формування ігрової діяльності у дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю» : програма, метод. рек., дидакт. Матеріали. Київ : Київ. правда, 2012. 112 с.

64. Головин С. Ю. Словарь практического психолога . Минск : Харвест, 1998. 800 с.

65. Гоноболин Ф. Н. Воспитание внимания учащихся. Москва : Изд-во МГУ, 1974. 100 с.

66. Гончарук О. Формування самосвідомості молодшого школяра у вивченні основ природознавства // Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. аспірантів і студентів, 13-14 трав. 2009 р. / М-во освіти і науки України, Волин. облдержадмін., Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2009. Т. 1. С. 336 - 337.

67. Горбач М. С. Психологические основы воспитания внимания у первоклассников в процессе учебы : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Киев, 1952. 19 с.

68. Горностаева З. Я. Воспитание внимания у школьников в процессе обучения. Москва : Знание, 1974. 87 с.

69. Граборов А. Н. Организация детской среды, как основа воспитательной работы в вспомогательной школе // Вопросы воспитания слепых, глухонемых и умственно-отсталых детей : сб. статей и материалов / под ред. Л. С. Выготского. Москва, 1924. С. 104 - 110.

70. Граборов А. Н. Очерки по олигофренопедагогике. Москва : Учпедгиз, 1961. 191 с.

71. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1982. 340 с.

72. Грудньов Я. І. Як виховувати увагу учнів // Рад. школа. 1990. № 5. С. 68 - 71.

73. Гулина М. А. Проявление характеристик внимания в индивидуальном стиле деятельности при различных свойствах темперамента : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Ленинград, 1987. 206 с.

74. Гуткина Н. И. Основные направления работы с младшими школьниками // Рабочая книга школьного психолога / под ред. Дубровиной И. В. Москва, 1995. С. 97 - 120.

75. Гутман Э. М. Исследование развития внимания в онтогенезе // Вопросы психологии. 1990. № 4. С. 109.

76. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. Москва : Педагогика, 1986. 240 с.

77. Дети со сложными нарушениями развития: психофизиологические исследования / под ред. Л. П. Григорьевой. Москва : Экзамен, 2006. 352с.

78. Дефектологический словарь / глав. ред. А. И. Дьячков. Изд. 2-е. Москва : Педагогика, 1970. 504 с.

79. Дефектологічний словник : навч. посіб. / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. Київ : Леся, 2011. 528 с.

80. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. / за ред. Бондаря В. І., Луцьке К. В. Київ : Ін-т дефектології АПН України, 2000. Вип.1. 186 с.

81. Дичківська І. М. Основи педагогічної інноватики : Навч. посіб. /; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. - Рівне, 2001. 231 с

82. Диева Н. П. Индивидуальные особенности внимания в младшем школьном возрасте : автореф. дис. канд. психол. наук / МГПИ им. В. И. Ленина. Москва, 1969. 18 с.

83. Добрынин Н. Ф. Внимание и его воспитание. Москва : Знание, 1951. 32 с.

84. Добрынин Н. Ф. Изучение особенностей внимания младших школьников // Возрастные особенности познавательной деятельности школьников и студентов : сборник. Москва, 1979. С. 3 - 25.

85. Добрынин Н. Ф. Особенности познавательной деятельности учащихся вспомогательной школы // Вопросы психологии. 1956. № 2. С. 93–96.
86. Добрынин Н. Ф. Послепроизвольное внимание на уроке // Сов. педагогика. 1962. № 2. С. 28 - 36.
87. Добрынин Н. Ф. Темп внимания // Проблемы современной психологии : сборник / ред. К. Н. Корнилов. Москва, 1928. Т. III. С. 100 - 131.
88. Долгобородова Н. П. Основы коррекционной работы во вспомогательной школе // Коррекционная работа в процессе обучения и воспитания / ред. кол. Г. И. Данилкина, Н. П. Долгобородова, И. П. Ушакова. Ленинград, 1974. С. 3 - 11.
89. Дубовицкая Т. Д. Возрастные особенности внутренне направленного внимания учащихся младших классов и подростков : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / МГПУ им. В. И. Ленина. Москва, 1991. 16 с.
90. Дубровинская Н. В. Нейрофизиологические механизмы внимания: онтогенетическое исследование : монография. Ленинград : Наука, 1985. 144 с.
91. Дульнев Г. М. Вопросы коррекции развития умственно отсталых детей в процессе обучения // Коррекционная роль обучения во вспомогательной школе. Москва, 1971. С. 3 - 10.
92. Дульнев Г. М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе. Москва : Просвещение, 1981. 176 с.
93. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика. Киев : Вища школа, 1985. 325 с.
94. Еременко И. Г. Познавательные возможности учащихся вспомогательной школы. Киев : Рад. шк., 1972. 130 с.
95. Ересь Е. П. Организация внимания в учебно-воспитательном процессе. Минск : Нар. асвета, 1974. 64 с.
96. Єременко І. Г. Дидактичні основи уроку в допоміжній школі. Київ : Рад. шк., 1966. 129 с.
97. Жаркова І. І. Формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів шляхом використання проектної технології // Наукові

записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. Тернопіль, 2015. № 1. С. 43-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2015_1_10 (дата звернення 10.04.17)

98. Забрамная С. Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей : учеб. для студентов дефектол. ф-тов педвузов и ун-тов/ 2-е изд., перераб. Москва : Просвещение : Владос, 1995. 112 с.

99. Загальна вікова і педагогічна психологія : практикум / за ред. Д. Ф. Ніколенка. Київ : Освіта, 1980. 145 с.

100. Загальна психологія / за ред. О. Скрипченка. Київ : Освіта, 1997. 462 с.

101. Занков Л. В. Психология умственно отсталого ребенка. Москва : Учпедгиз, 1939. 64 с.

102. Запорожец А. В. Избранные психологические труды : в 2 т. Москва : Педагогика, 1986. Т. 1. 318 с. ; Т. 2. 296 с.

103. Засенко В. В. Освіта осіб з особливостями психофізичного розвитку: виклики часу // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. пр.: в 5 т. Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. Київ, 2013. С. 350 - 362.

104. Засенко В. В. Спеціальна освіта: стан і пріоритети розвитку // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : наук.-метод. зб. / за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої. Київ, 2010. Вип. 1. С. 3 - 7.

105. Захарова Т. Г. Переключение внимания и темп психической деятельности у учащихся массовой и вспомогательной школ : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / МГПИ им. В. И. Ленина. Москва, 1985. 159 с.

106. Изучение внимания школьника : метод. рек. / подгот. Ивашкин В. С. Владимир, 1989. 63 с.

107. Ильясов И. И. Структура процесса учения. Москва : Изд-во МГУ, 1986. 198 с.

108. Кабыльницкая С. Л. Экспериментальное формирование внимания : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / МГУ. Иваново, 1970. 19 с.

109. Каптерев П.Ф. Детская и педагогическая психология. Москва : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : Модэк, 1999. 336 с.
110. Карпов А. В. Общая психология : ученик. Москва : Гардарики, 2004. 232 с.
111. Кобильченко В.В. Взаємодія зовнішніх і внутрішніх чинників у розвитку особистості // Дефектологія. 2000. № 3. С. 23 - 26.
112. Колупаєва А. А., Л. О. Савчук. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Київ : Наук. світ, 2010. 260 с.
113. Колупаєва А. А., Таранченко О.М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка : путівник для педагогів. Київ : АТОПОЛ, 2010. 96 с.
114. Концептуальні питання гігієнічного забезпечення організації навчального процесу у сучасній школі / В. І. Берзін та ін. // Журн. Акад. мед. наук України. 2004. Т. 10, № 1. С. 193 - 199.
115. Коррекционно-развивающие игры как метод обучения в специальной педагогике // Дефектология. 1996. № 2. С. 26 - 30.
116. Коррекционная работа во вспомогательной школе : сб. ст. / под ред. И. И. Финкельштейна, С. В. Ильина. Москва, 1961. 75 с.
117. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. шк., 1989. 608 с.
118. Крайг Г. Психология развития. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 628 с.
119. Краткий психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1985. 430 с.
120. Крутецкий В. А. Психология. Москва : Просвещение, 1986. 284 с.
121. Кузнєцова Л. Активізація пізнавальної діяльності на уроках природознавства у початкових класах // Початк. шк. 2013. № 7. С. 9 - 10.
122. Кукалець М. В. Формування природознавчих компетентностей учнів початкових класів у процесі роботи з підручником "Природознавство" // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в

школі та ВНЗ : зб. наук. пр. / Міжнар. екон.-гуманітар. ун-т ім. акад. С. Дем'янчука. Рівне, 2013. Вип. 1. С. 54-60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pprog_2013_1_9 (дата звернення: 24.10.16)

123. Лаврова Н. В. Переключение внимания учащихся на уроке : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Москва, 1953. 16 с.

124. Лаврова Н. В. Развитие внимания, памяти и мышления в ранней юности // Возрастная психология / под ред. Добрынина Н. Ф. Москва, 1965. С. 246 - 249.

125. Ланге Н. Н. Психологические исследования. Закон перцепций. Теория волевого внимания. Одесса, 1893. 296 с.

126. Лаптиева Р. П. Переключение внимания при решении математических задач // Вопросы психологии познавательной деятельности учащихся средней школы и студентов : сборник. Москва, 1981. С. 107 - 115.

127. Лаптиева Р. П. Психологические особенности внимания в мыслительной деятельности учащихся массовых и вспомогательных школ : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / МГПИ им. В. И. Ленина. Москва, 1985. 140 с.

128. Лебедева И. Л. Структура способностей младших школьников : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / МПГУ. Москва, 2005. 258 с.

129. Лебединский В. В. Нарушения психического развития в детском возрасте : учеб. Пос. Москва : Академия, 2003. 144 с.

130. Левитина С. С. Можно ли управлять вниманием школьника? Москва : Знание, 1980. 93 с.

131. Леонтьев А. А. Что такое деятельностный подход в образовании? // Начальная школа: плюс-минус. 2001. №1. С. 3 - 6.

132. Леонтьев А. Н. Понятие отражения и его значение для психологи // Сборник : XVIII Междунар. психологический конгресс, 4-11 августа 1966 г. Москва : Наука, 1966. С. 8-20.

133. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. Москва : МГУ, 1981. 584 с.

134. Лиепинь С. В. Особенности внимания умственно отсталых младших школьников : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.10 / АПН НИИД. Москва, 1977. 118 с.
135. Лиля Н. Н. Развитие свойств внимания в процессе обучения учащихся начальных классов : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / КГПИ им. А. М. Горького. Киев, 1987. 163 с.
136. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики : учеб. пособ. Донецк : Лебідь, 2002. 327 с.
137. Лукомская С. А. Этапы развития внимания и его психофизиологическая характеристика : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.02. Ленинград, 1979. 21 с.
138. Лурия А. Р. Внимание и пам'ять. Москва : Просвещение, 1975. 260 с.
139. Лурия А. Р. Умственно отсталый ребенок. Москва : АПН РСФСР, 1960. 204 с.
140. Люблінська Г. О. Дитяча психологія . Київ : Вища шк., 1974. 372 с.
141. Мазур Т. В. Развитие устойчивости внимания при восприятии устного вербального материала младшими школьниками : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / НИИ психологи УССР. Киев, 1985. 24 с.
142. Макаренко А. С. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. Москва : Педагогика, 1977. Т. 1. 397 с.
143. Макарчук Н. О., Хованова О.А. Методичні основи професійно-трудової реабілітації дітей з порушеннями розумового розвитку // Особлива дитина: навчання і виховання. 2014. Вип.1. С. 38 - 47.
144. Маклаков А. Г. Общая психология . Санкт-Петербург : Питер, 2002. 430 с.
145. Макагонова А. А. Распределение внимания в связи с особенностями нервной деятельности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.0. Москва, 1954. 14 с.
146. Мамічева О. В. Психологічні особливості формування навичок самообслуговування в учнів молодших класів допоміжної школи : автореф. дис.

... канд. психол. наук : спец. 19.00.08 / Ін-т дефектології АПН України. Київ, 2000. - 18 с.

147. Маркова А. К. Формирующий эксперимент в психологическом исследовании учебной деятельности // Формирование учебной деятельности школьников. Москва, 1982. С. 54 - 59.

148. Марютина Т. М. Особенности интеллекта у младших школьников с различным уровнем развития свойств внимания // Новые исследования в психологии. Москва, 1987. № 2. С. 28 - 32.

149. Марьянович А. Т. Методика исследования динамики внимания // Вопросы психологии. 1983. № 2. С. 129 - 132.

150. Матвеева М. П., С. П. Миронова. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський, 2005. 164 с.

151. Машталъ О. Лучшие методики развития внимания у детей : 1000 тестов, заданий и упражнений. Санкт-Петербург : Наука и Техника, 2008. 304 с.

152. Мерсиянова Г. Н. Выполнение практических заданий учащимися вспомогательной школы. Киев : Рад. шк., 1985. 81 с.

153. Мерсиянова Г. Н. О воспитании у учащихся вспомогательной школы умения самостоятельно работать в процессе профессионального трудового обучения // Специальная школа : сб. ст. Москва, 1961. Вып. 3. С. 64 - 72.

154. Методика діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників / Н.М. Стадненко [та ін.] Кам'янець-Подільський : Абетка, 1998. 144 с.

155. Методика навчання учнів 1-4 класів спеціальної школи : навч. посіб. / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, О. М. Ляшенко та ін. ; за заг. ред. О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. 312 с.

156. Мещерякова Н. В. Атенционные способности как критерий формирования внимания школьников : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Самар. гос. пед. ун-т. Самара, 1998. 23 с.

157. Микитин Б. П. Развивающие игры . Москва : Просвещение, 1981. 116 с.
158. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка Кам'янець-Подільський. 312 с.
159. Миронова С. П., О. В. Гаврилов, М. П. Матвєєва. Основы корекційної педагогіки : навч.-метод. посіб. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка Кам'янець-Подільський. Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 264 с.
160. Морозова Н. Г. Формирование познавательных интересов у аномальных детей. Москва : Просвещение, 1969. 142 с.
161. Мухина В. С. Возрастная психология. Москва : Владос, 2000. 453с.
162. Нейрофизиологические механизмы внимания : хрестоматия / под ред. Хомской Е. Д. Москва : Изд-во МГУ, 1979. 298 с.
163. Немов Р. С. Психология : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : в 3 кн. 4-е изд. Москва : Владос, 2001. Кн. 3 : Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. 640 с.
164. Нісімчук А. С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. 368 с..
165. Обухівська А. Г., Ілляшенко Т. Д., Жук Т. В. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі / Київ : Ред. загальнопед. газ., 2012. 128 с.
166. Обухова Л. Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. Москва : Просвещение, 1995. 390 с.
167. Обучение и воспитание детей во вспомогательной школе : пособие для учителей и студентов дефектол. ф-тов пед. ин-тов / под ред. В. В. Воронковой. Москва : Школа-Пресс, 1994. 416 с.
168. Общая психология / под. ред. А. В. Петровского. Москва : Просвещение 1986. 231с.

169. Орлов А. Б. Методы современной возрастной и педагогической психологии : метод. рекомендации в помощь лектору и методисту ин-тов усовершенствования учителей. Москва, 1982. 32 с.

170. Орманбаева О. К. Экспериментальное исследование работоспособности и внимания младших школьников и подростков : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Ташкент гос. пед. ин-т им. Низами. Ташкент, 1972. 27 с.

171. Освітні технології: Навчально-методичний посібник / За ред. О. М. Пехоти. - К., 2002. 251 с.

172. Осипова Н. Р. Опыт формирования внимания у умственно отсталых школьников // Управляемое формирование психических процессов : сборник / под ред. П. Я. Гальперина. Москва, 1977. С. 71 - 79.

173. Основи спеціальної дидактики / за ред. Єременко І. Г. Київ : Рад. шк., 1986. 199 с.

174. Основы психодиагностики : учеб. пособ. для студ. педвузов / под общ. ред. А. Г. Шмелева. Москва ; Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 544 с.

175. Основы специальной психологии : учеб. пособ. для студ. сред. пед. учеб. заведений / Л. В. Кузнецова [и др.] ; под ред. Л. В. Кузнецовой. Москва: Академия, 2002. 480 с.

176. Особенности познавательной деятельности учащихся вспомогательной школы / под ред. И. М. Соловьева. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1953. 188 с.

177. Петрова В. Г. Речь умственно отсталых школьников // Особенности умственного развития учащихся вспомогательной школы. Москва, 1965. С. 129 - 217.

178. Панушкина Л. А. Психологические особенности внимательности как свойства личности в школьном возрасте : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / МГПИ им. В. И. Ленина. Москва, 1991. 214 с.

179. Патрушев В. И., Дуков В. Г. К физиологии акта внимания // Вопросы психологии. 1962. № 5. С. 70 - 74.

180. Пахомова Н. А. Развитие произвольного внимания у первоклассников в зависимости от условий обучения : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Нижегород. гос. пед. ун-т. Нижний Новгород, 2002. 25 с.

181. Пахомова Н. Г. Методологічні основи та структурні компоненти педагогічних технологій корекційної роботи / Н. Г. Пахомова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Вип. XV. Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. С. 81–85.

182. Педагогика : педагогические теории, системы, технологии : учеб. для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / С. А. Смирнов [и др.]. 4-е изд., испр. Москва : Академия, 2000. 512 с.

183. Педагогика : учеб. пособ. для студ. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин [и др.]. Москва : Школа-Пресс, 1997. 512 с.

184. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. [та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища шк., 1997. 349 с.

185. Переслени Л. И. Механизмы нарушения восприятия у аномальных детей : психофизиологическое обследование / Москва : Педагогика, 1984. 151 с.

186. Пермякова В. А. Развитие младших школьников в норме и при отклонениях. Иркутск, 1975. 142 с.

187. Петрова В. Г. Психология умственно отсталого школьника. Москва : Академия, 2002. 160 с.

188. Петрова В. Г., Белякова І. П. Психологія розумово відсталого школяра (олігофренопсихологія). URL: http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ikpp_kkp_Spec%20psihologiya%202%20ch/100.html (дата звернення 29.06.2015).

189. Петрова В. Г. Развитие речи и познавательная деятельность умственно отсталых школьников : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.08 / Ин-т дефектологии. Москва, 1975. 42 с.

190. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. Москва : Политиздат, 1982. 255 с.
191. Петровский А. В., Ярошевский М. Т. Психология. Москва : Academia, 2000. 512с.
192. Петухова Г. В. Развитие произвольного внимания у детей дошкольного возраста : автореф. дис. ... канд психол. наук : спец. 19.00.07. Москва, 1961. 24 с.
193. Пинский Б. И. Психологические особенности деятельности умственно отсталых школьников. Москва : Изд-во АПН, 1962. 298 с.
194. Платонов К. К., Топорнина А.А. Исследования соотношения переключения и распределения внимания // Доклады АПН РСФСР. Москва, 1961. № 1. С. 87 - 88.
195. Платонов К. К. Психологический практикум. Москва : Высш. шк., 1980. 165 с.
196. Платонов К. К., Голубев Г.Г. Психология : учеб. для индустр.-пед. Техникумов. Москва : Высш. шк., 1977. 247 с.
197. Полякова И. В., Ходаковский Л.С. К вопросу о переключаемости внимания // Экспериментальное исследование внимания / под ред. Баскаковой И. Л. Москва, 1970. С. 170 - 183.
198. Прядко Л. О., Фурман О. О. Дидактичні основи навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : метод. посіб. Суми : РВВ СОІППО, 2015. 112 с.
199. Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе / под ред. Ж. И. Шиф, В. Г. Петровой, Т. Н. Головиной ; АПН СССР, НИИ дефектологии. Москва : Педагогика, 1980. 170 с.
200. Психологический словарь / под. ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. Москва : Просвещение, 1996. 502 с.
201. Психология аномального развития ребенка : хрестоматия : в 2 т. / под ред. В. В. Лебединского, М. К. Бардышевской. Москва, 2002. Т. I. 744 с.

202. Психология внимания / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : АСТ : Астрель, 2008. 704 с.

203. Психология детей с отклонениями и нарушениями психического развития / сост. и общ. ред. В. М. Астапова, Ю. В. Микадзе. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 384 с.

204. Психологічна енциклопедія / упоряд. О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.

205. Психологія : підруч. для пед. вузів освіти / за ред. Г. С. Костюка. Київ : Рад. шк., 1968. 571 с.

206. Психологія : підруч. для студ. вищ. закл. освіти / за ред. Ю. Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2001. 400 с.

207. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі : хрестоматія / за ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський, 2004. 220 с.

208. Раев А. И. Управление умственной деятельностью младших школьников. Ленинград : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1976. 134 с.

209. Рамуль К. А. Введение в методы экспериментальной психологи. Тарту, 1963. 329 с.

210. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (досвід особистісно центрованої систематизації категорійно-поняттєвого апарату). Київ : Ніка-Центр, 2003. 204 с.

211. Рогов Е. И. Настольна книга практического психолога в образовании : в 2 кн. Москва : ВЛАДОС, 2001. Кн. 1. 380 с.

212. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологи. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 713 с.

213. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника : учеб. Пособие. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Просвещение, 1986. 192 с.

214. Рутман Э. М. Исследования развития внимания в онтогенезе // Вопросы психологии. 1990. № 4. С. 161 - 164.

215. Савин Н. В. Педагогика. Москва : Просвещение, 1978. 265 с.

216. Савлущинська Л. Г. Формування природознавчої компетентності учнів початкових класів на уроках природознавства // Наука і освіта. 2013. № 6. С. 111-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2013_6_26 (дата звернення: 24.10.16).

217. Сайт практического психолога : [сайт практ. психолога МОУ СОШ № 19 г. Чебоксары Ивановой Елены Михайловны]. URL: <http://iemcko.ru/2131.html> (дата обращения 2.07.2015).

218. Сак Т. Особливості повідомлення навчального матеріалу на уроках природознавства у школі інтенсивної педагогічної корекції // Дефектологія. 2007. №2. С.19 - 22.

219. Сак Т. Проектна діяльність на уроках природознав // Учитель початкової шк. 2013. № 5. С. 49 - 491.

220. Сак Т. В. Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку в школі інтенсивної педагогічної корекції : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.08 / Ін-т спец. педагогіки АПН України. Київ, 2006 . 41 с.

221. Самущенко Е. М. Психометрика основных свойств внимания : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Ленинград, 1985.16 с.

222. Сасіна І. О. Особливості та корекція розвитку уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. – 19.00.08 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 20 с.

223. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. - М.: Народное образование, 1998

224. Селиванова Р. Г., Стрелкова И.Э. Закономерности развития и возрастные особенности школьников : лекции по педагогике. Саратов : Изд-во СГУ, 1967. 80 с.

225. Семенюк Л. М. Хрестоматия по возрастной психологии : учеб. пособие для студ. Изд. 2-е, доп. Москва : Ин-т практ. психологии, 1996. 304 с

226. Синьов В. М., Коберник Г. М. Основи дефектології : навч. посіб. для студ. пед. ін-тів. Київ : Вища шк., 1991. 143 с.

227. Синьов В. М. Матвеева М.П., О. П. Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини. Київ : Знання, 2008. 359 с.
228. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Загальна психологія. Київ : Либідь, 2005. 464 с
229. Словарь-справочник по возрастной и педагогической психологии / под ред. М. В. Гамезо. Москва : Пед. о-во России, 2001. 128 с.
230. Соловьев И. М. Психология познавательной деятельности нормальных и аномальных детей: сравнение и познание отношений и предметов. Москва : Просвещение, 1966. 224 с.
231. Солодухова О. Г. О переключении внимания учащихся в процессе усвоения ими нового материала // Возрастные особенности познавательной деятельности школьников и студентов : сб. науч. тр. Москва, 1979. С. 26 - 32.
232. Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / за ред. В. І. Бондаря. Луганськ : Альма-матер, 2003. 436 с.
233. Спичак С. Ф. Экспериментальное исследование переключения внимания в различных видах деятельности у школьников (4-8 классы) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / МГПИ им. В. И. Ленина. Москва, 1970. 27 с.
234. Стадненко Н. М., М. П. Матвеева М. П., А. Г. Обухівська А. Г. Нариси з олігофренопедагогіки . Кам'янець-Подільський : КПДУ, 2002. 200 с.
235. Страхов В. И. Внимание в структуре личности : (учеб.-метод. пособие). Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1969. 18 с.
236. Страхов В. И. Внимание школьников в процессе изобразительной деятельности. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1968. 136 с.
237. Страхов В. И. Воспитание внимания у школьников. Москва : Знание, 1958. 46 с.
238. Страхов И. В. Психология педагогического такта. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1966. 280 с.
239. Суворов Н. Ф., Таиров О. П. Психофизиологические механизмы избирательного внимания. Ленинград : Наука, 1985. 287 с.

240. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Рад. шк., 1976. Т. 2. 563 с.

241. Тараненко І. Г. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство / за ред. І. Єрмакова. Київ : Контекст, 2000. 336 с.

242. Терлецька Л. Шкільна психодіагностика. Київ : Ред. загальнопед. газ., 2003. 120 с.

243. Трикоз С. В. Корекційно-розвивальна спрямованість змісту курсу "Я і Україна" в загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей // Дефектологія. 2006. № 2. С. 14 - 16.

244. Трикоз С. В. Корекція сенсорного розвитку розумово відсталих дошкільників засобами дидактичних ігор та вправ : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.03 / Ін-т спец. педагогіки НАПН України. Київ, 2012. 19 с.

245. Трикоз С. В. Орієнтовне планування уроків навчального курсу "Я і Україна" (підготовчий, 1, 2 класи) // Дефектологія. 2007. № 3. С. 7 - 16.

246. Угарова Г. М. Возрастная динамика свойств внимания дошкольников и младших школьников : дис. ... канд. психол. наук : спец. возрастная и пед. психология / МПГУ. Москва, 1994. 220 с.

247. Узнадзе Д. Н. К проблеме сущности внимания // Труды института психологии АН Груз. ССР. Тбилиси, 1947. Т. IV. С. 158 - 163.

248. Умственное развитие учащихся вспомогательной школы / под ред. Ж. И. Шиф. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1961. 184 с.

249. Ушинский К. Д. Собрание сочинений : в 11 т. / Москва : Учпедгиз, 1948. Т. 2. 656 с.

250. Федоренко О. Ф. Особливості педагогічного супроводу молодших школярів зі зниженим слухом в умовах інклюзивного навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2015. 230 с.

251. Хохліна О. П. Корекційна спрямованість трудового навчання в допоміжній школі : навч.-метод. посіб. Київ : Імідж Прінт, 2006. 176 с.

252. Хохліна О. П. Методологічні й теоретичні основи психології : навч. посіб. / Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 232 с.

253. Хохліна О. П. Основи спеціальної психології : [курс лекцій] / Нац. акад. внутр. Справ. Київ, 2011. 104 с.

254. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. Київ : Педагогічна думка, 2000. 286 с.

255. Хрестоматия по вниманию / под ред. А. Н. Леонтьева. Москва : Изд-во МГУ, 1976. 305с.

256. Худик В. А. Диагностика детского развития : методы исследования. Киев : Освіта, 1992. 220 с.

257. Чеботарьова О. В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з трудового виховання, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). Київ, 2012. 212 с.

258. Чяпас В. Й. Детерминация основных свойств внимания : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / НИИ педагогики УССР. Киев, 1987. 18 с.

259. Шардаков М Н. К вопросу о воспитании внимания у школьников // Сов. педагогика. 1947. № 6. С. 78 - 87.

260. Экспериментальное исследование внимания / под ред. Баскаковой И. Л. Москва, 1970. 235 с.

261. Элькин Д. Г. Новая книга о внимании // Вопросы психологии. 1974. № 4. С. 165 - 166.

262. Эльконин Д. Б. Психологические вопросы формирования учебной деятельности в младшем школьном возрасте // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Москва, 1981. С. 85 - 90.

263. Эльконина Е. И. Возрастная динамика взаимоотношений школьного класса с новым учеником : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / НИИ общей пед. и психологии. Москва, 1991. 17 с.

264. Deutsch J., Deutsch D. Attention: some theoretical considerations // Psychological Review. 1963. V. 70, № 1. P. 80 - 90.
265. Allport D. A. Attention and performance // Cognitive Psychology: New Directions / G. Claxton (ed.). London, 1980. P. 112 - 153.
266. Broadbent D. E. Task combination and selective intake of information // Acta Psychologica. 1982. V. 50, № 3. P. 253 - 290.
267. Hutt M. L., Gibby R. W. The mentally retarded child. Boston: Allyn and Bacon, 1979. 334 p.
268. Moray N., Fitter M. A. theory and the measurement of attention // Attention and Performance / S. Kornblum (ed.). New York, 1973. Vol. 4. P. 3 - 19.
269. Neisser U. Cognitive Psychology . New York : Appleton, 1967. 351 p.
270. Norman D. A. Toward a theory of memory and attention // Psychological Review. 1968. V. 75, # 6. P. 522 - 536.
271. Posner M. I. Cumulative development of attentional theory // American Psychologist. 1982. Vol. 37, № 2. P. 168 - 179.
272. Treisman A., Gelade G. A feature integration theory of attention // Cognitive Psychology. 1980. Vol. 12, № 1. P. 97 - 136.

Додаток А.**Методика «Коректурна проба» (варіант1)**

Мета: дослідження стійкості уваги.

Інструкція.

-Діти, уважно подивіться на бланк, що лежить перед вами. Що на ньому зображено? А які саме літери? (Діти зачитують)

- Дуже добре, а зараз уважно послушайте завдання. За моєю командою «Почали» ви повинні переглядати по порядку літери та закреслювати «А» та «К». А коли я скажу «Лінія» ви повинні поставити вертикальну риску в тому місці бланку, де зупинились. Давайте спочатку спробуємо знайти літеру «А» та «К».

- Молодці! Коли я скажу «Лінія», що ви маєте поставити на місці, де ви зупинились?

- Так, вертикальну лінію. Подивіться уважно, як я це роблю на дошці. (Вчитель демонструє дітям зразок виконання завдання)

- Так ми зробимо 5 разів. Нагадую, щоразу, як я скажу «Лінія» ви маєте поставити вертикальну лінію.

- Зрозуміли? Отже, викреслюємо літери «А» та «К». Почали!

Бланк методики «Коректурна проба»

АКСНВСАНЄРКВСОАЄНВРАКОЄСАНРКВНЄОРАКСВОЄС
ОВРКАНВСАЄРНВКСОАНЄОСВНЄРКАОЄЄПРРКОАНКСА
КАНЄОСВРЄНАКСОЄНВРКСАРЄСВНЄСКАОЄНЄСВКРАЄО
ВРЄСОАКВНЄСАКВРЄІСОАКВРЄНСОКВРАНЄОКПРРНАС
НСАККПРРОСАРНЄАОСКВНАРЄНСОКВРЄАОКСНВРАКСОЄ
ПРРОЄСНАРКВOKPАНВОЄСВНЄАРОКВНЄСАОКРЄСЛВКН
ЄНРАЄРСКВOKCЄПРРОСАНОВРКАСОАРНЄОАРЄСВОЄПРР
ОСКВНЄРАОЄСНВСНРЛЄОКСАНРАЄСВРНВКСИАОЄРСН
ВКАБВСНЄРКОВНЄАНЄСВНОКВНРАЄОСВПРРОАНСКОКР
СЄНАОВКCЄАВНСКРАОВКCЄОКСВНРАКОКРЄСВКОЄНС
КОСНАКВНАЄCЄПРРНСКОАЄНСОВНПРРКОСНЄАКОВНСАЄ

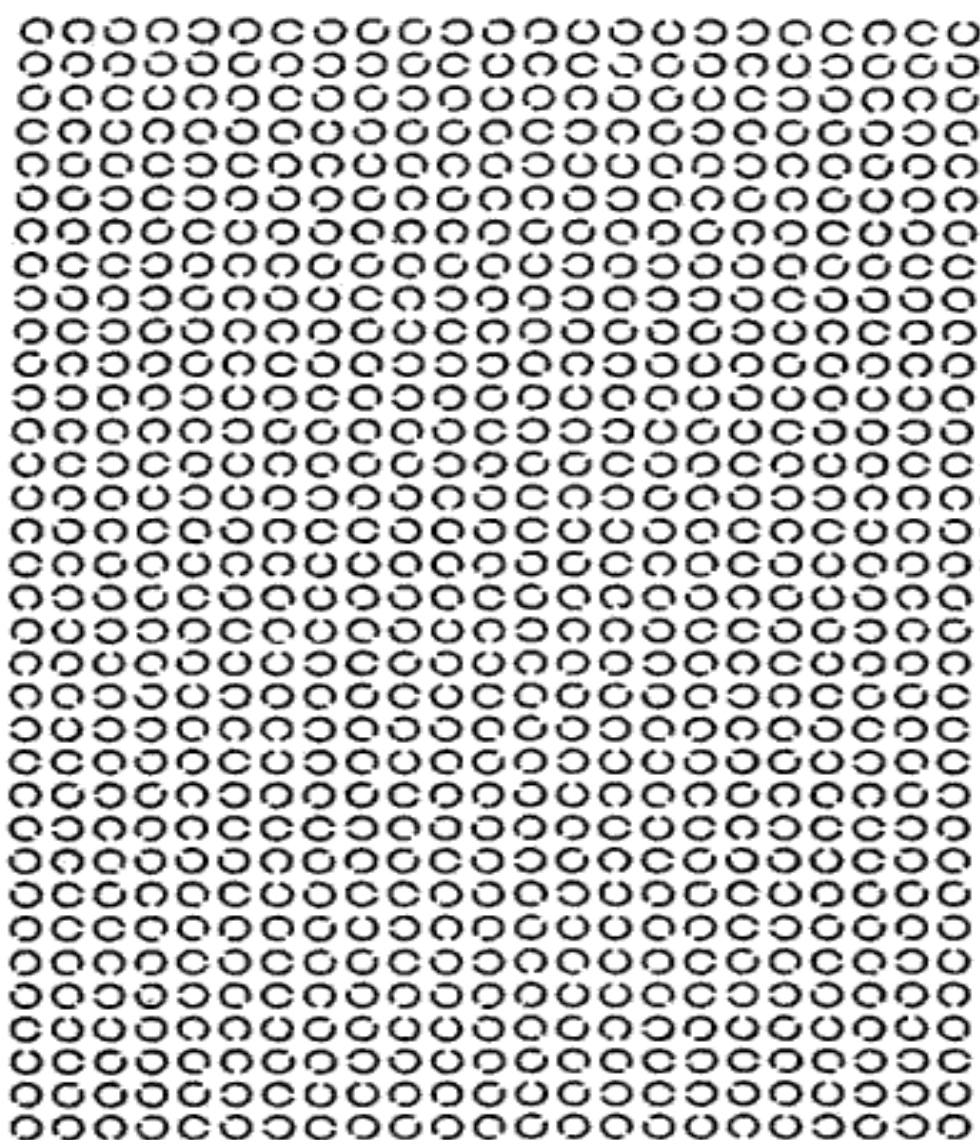
Додаток Б.**Методика «Кільця Ландольта» (варіант 1)**

Мета: дослідження стійкості уваги.

Інструкція.

- Діти, уважно подивіться на бланк, що лежить перед вами. Що на ньому зображено? (Діти відповідають)
- Так, тут зображені кільця, але зверніть увагу вони розіПРРані в різних місцях. Деякі розіПРРані зліва, давайте пригадаємо де ліво? Право? Низ? Верх?
- Пошукаємо такі (діти разом з вчителем шукають кільця розіПРРані зліва)
- А тепер пошукаємо ті, що розіПРРані справа, знизу, зверху.
- Дуже добре, а зараз уважно послухайте завдання. За моєю командою «Почали» ви повинні переглядати по порядку кільця та закреслювати ті, які розіПРРані зверху. А коли я скажу «Лінія» ви повинні поставити вертикальну риску в тому місці бланку, де зупинились. Давайте спочатку спробуємо знайти такі кільця. (Діти з допомогою педагога показують потрібні кільця)
- Молодці! Коли я скажу «Лінія», що ви маєте поставити на місці, де ви зупинились?
- Так, вертикальну лінію. Подивіться уважно, як я це роблю на дошці. (Вчитель демонструє дітям зразок виконання завдання)
- Так ми зробимо 5 разів. Нагадую, щоразу, як я скажу «Лінія» ви маєте поставити вертикальну лінію.
- Зрозуміли? Отже, викреслюємо кільця, що розіПРРані зверху. Почали!

Бланк методики «Кільця Ландольта»

Додаток В.**Методика «Кільця Ландольта» (варіант 2)**

Мета: дослідження переключення уваги.

Інструкція.

- Діти, уважно подивіться на бланк, що лежить перед вами. Що на ньому зображено? (Діти відповідають)
- Так, тут зображені кільця, але зверніть увагу вони розіПРРані в різних місцях. Деякі розіПРРані зліва, давайте пригадаємо де ліво? Право? Низ? Верх?
- Пошукаємо такі (діти разом з вчителем шукають кільця розіПРРані зліва)
- А тепер пошукаємо ті, що розіПРРані справа, знизу, зверху.
- Дуже добре, а зараз уважно послухайте завдання. За моєю командою «Почали» ви повинні переглядати по порядку кільця та закреслювати ті, які розіПРРані зліва та знизу - підкреслювати. А коли я скажу «Лінія» ви повинні поставити вертикальну риску в тому місці бланку, де зупинились. Давайте спочатку спробуємо знайти такі кільця. (Діти з допомогою педагога показують потрібні кільця)
- Молодці! Коли я скажу «Лінія», що ви маєте поставити на місці, де ви зупинились?
- Так, вертикальну лінію. Подивіться уважно, як я це роблю на дошці. (Вчитель демонструє дітям зразок виконання завдання)
- Так ми зробимо 5 разів. Нагадую, щоразу, як я скажу «Лінія» ви маєте поставити вертикальну лінію.
- Зрозуміли? Отже, викреслюємо кільця, що розіПРРані зліва, та знизу. Почали!

Бланк методики

Додаток Г.

Методика «Таблиці Шульте»

Мета: дослідити переключення уваги

Інструкція.

- Діти, уважно подивіться на бланки, що лежать перед вами. Що на ньому ви бачите?
- Так на бланку є 5 великих квадратів в яких загубились цифри. Ви вмієте рахувати? (Відповіді)
- А до скількох ви вмієте рахувати? Давайте разом порахуємо (Діти разом з педагогом рахують).
- Дуже добре, а тепер повертаємось до чисел, які знаходяться у квадраті. Ваше завдання як найшвидше знайти всі цифри від 1 до 25.. Тобто спочатку шукаємо «1», наступна яка цифра?
- Правильно «2», а наступна «3» і так далі. (Дослідник зазначає час для кожного квадрата, кількість помилок по кожній таблиці. Потім визначає середній час для пошуку цифр в одному квадраті. Робить висновок про переключення уваги)

Таблиці Шульте

21	12	7	1	20
6	15	17	3	18
19	4	8	25	13
24	2	22	10	5
9	14	11	23	16

9	5	11	23	20
14	25	17	19	13
3	21	7	16	1
18	12	6	24	4
8	15	10	2	22

14	18	7	24	21
22	1	10	9	6
16	5	8	20	11
23	2	25	3	15
19	13	17	12	4

22	25	7	21	11
6	2	10	3	23
17	12	16	5	18
1	15	20	9	24
19	13	4	14	8

5	14	12	23	2
16	25	7	24	13
11	3	20	4	18
8	10	19	22	1
21	15	9	17	6

Методика «Коректурна проба» (варіант2)

Мета: дослідження розподілу уваги.

Інструкція.

-Діти, уважно подивіться на бланк, що лежить перед вами. Що на ньому зображено? А які саме літери? (Діти зачитують)

- Дуже добре, а зараз уважно послухайте завдання. За моєю командою «Почали» ви повинні переглядати по порядку літери та закреслювати «А», а літеру «К» - підкреслити. А коли я скажу «Лінія» ви повинні поставити вертикальну риску в тому місці бланку, де зупинились. Давайте спочатку спробуємо знайти літеру «А» та «К».

- Молодці! Коли я скажу «Лінія», що ви маєте поставити на місці, де ви зупинились?

- Так, вертикальну лінію. Подивіться уважно, як я це роблю на дошці. (Вчитель демонструє дітям зразок виконання завдання)

- Так ми зробимо 5 разів. Нагадую, щоразу, як я скажу «Лінія» ви маєте поставити вертикальну лінію.

- Зрозуміли? Отже, викреслюємо літери «А» та «К» - підкреслюємо. Почали!

Бланк методики «Коректурна проба»

АКСНВСАНЄРКВСОАНВРАКОЄСАНРКВНЄСОРАКСВОЄС
ОВРКАНВСАЄРНВКСОАНЄОСВНЄРКАОЄСПРРКОАНКСА
КАНЄОСВРЄНАКСОЄНВРКСАРЄСВНЄСКАОЄНСВКРАЄО
ВРЄСОАКВНЄСАКВРЄЙСОАКВРЄНСОКВРАНЄОКПРРНАС
НСАККПРРОСАРНЄАОСКВНАРЄНСОКВРЄАОКСНВРАКСОЄ
ПРРОЄСНАРКВOKPАНВОЄСВНЄАРОКВНЄССАОКРЄСЛВКН
ЄНРАЄРСКВOKCЄПРРОСАНОВРКАСОАРНЄОАРЄСВОЄПРР
ОСКВНЄРАОЄСНВСНРЛЄОКСАНРАЄСВРНВКСИАОЄРСН
ВКАБВСНЄРКОВНЄАНЄСВНОКВНРАЄОСВПРРОАНСКОКР
СЄНАОВКСЄАВНСКРАОВКСЄОКСВНРАКОКРЄСВКОЄНС

Додаток Д.

Методика «П'єрона-Рузера»

Мета дослідження: визначити рівень розподілу уваги.

Інструкція.

- Діти, уважно подивіться на бланк, що лежить перед вами. Що ви там бачите? (Відповіді)

- Так, на бланку зображено квадрат, трикутник, коло і ромб. Давайте ще раз на них подивимось.

- Покажіть квадрат. Трикутник. Коло. Ромб.

- Дуже добре, а чи знаєте ви, що це за знаки? (плюс, мінус, крапка)

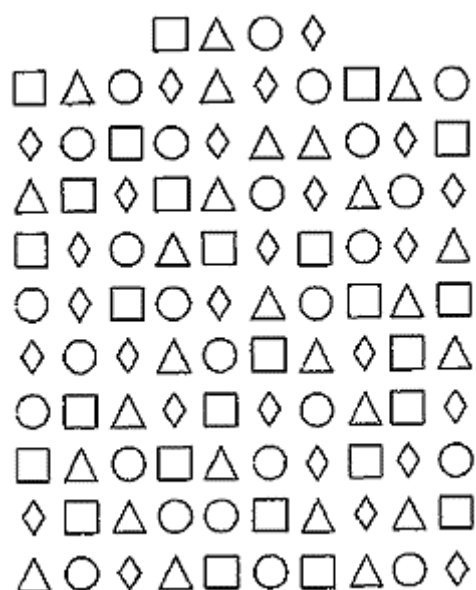
- Молодці, знаєте, що це плюс, мінус, крапка.

- Ваше завдання за сигналом “Почали” розставити якнайшвидше і без помилок геометричні фігури відповідні знаки, як зображено на дошці. у квадрат — плюс, у трикутник — мінус, у коло — нічого не ставити й у ромб — крапку.

За моїм сигналом “Стоп!” розставляти знаки припиняйте

- Отже, давайте ще раз пригадаємо, що ми поставимо у квадрат? Трикутник? Коло? Ромб?

- Зрозуміли? Почали!

Додаток Е.

Вправа : «Не пропусти слово».

Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, активізувати слухову увагу учнів, розвивати у них спостережливість.

Інструкція:

- Діти уважно послухайте, слова, які я буду вам зачитувати. Якщо серед них ви почуєте назви об'єктів живої природи, які ви бачили на малюнку, то повинні плеснути у долоні.

- Увага! Починаємо.

(Сонце, ялина, річка, сорока, конюшина, метелик, ромашка, хмаринка, трава, дерево, кущі)

Вправа «Де помилився художник» або «Знайди помилку художника»

Мета: розвивати уміння у дітей співвідносити зображені предмети з їх реальним змістом, виховувати у них спостережливість, активізувати їх зорову увагу.

Інструкція. (на прикладі теми: «Дерева, кущі, трави»)

- Дітки, давайте уважно подивимось на малюнок. Що ви там бачите?
- Давайте перерахуємо те, що знаходиться на дереві? (Відповіді)
- Як ви думаєте, що росте на дереві? (Відповіді)
- Як ви вважаєте кішка (батон, ананас, морква, малина, капуста, рукавиця, кавун, черпак, пташка) росте на дереві? (відповіді)
- А пташка може знаходитись на дереві? Вона росте, чи сидить на дереві?
- Так, вірно пташка сидить на дереві. Що росте на дереві? (листочки, яблуко, квіти).
- Як ви думаєте де росте малина? (Відповіді)

- То яку помилку допустив художник? (Відповіді)

Вправа»Хто тут заховався»

Мета: актуалізувати знання дітей з даної теми, виховувати спостережливість, активізувати їх зорову увагу, розвивати у них зорове сприймання та співвіднесення.

Інструкція. (на прикладі теми: «Комахи»)

- Діти уважно розгляньте малюнок. Що на ньому зображено?
- Дівчинка з кошиком, сонечко, дерево з листочками, так?
- А подивіться уважно, хто заховався між листками?
- Так, метелики. А давайте їх всі разом порахуємо. (перераховують метеликів)
- А метелики відносять до живої, чи не живої природи?
- Так до живої. Молодці!

Вправа «Знайди подібну пару»

Мета: виявити у дітей знання про подібні предмети, уміння їх співвідносити, виховувати у них уважність, активізувати їх зорову увагу та зорове сприймання.

Інструкція.

- Діти подивіться на малюнок, що тут зображено? (Відповіді)
- Так, їжачки. А що у них зачепилося на гілочках? (Відповіді)
- Уважно подивіться на їжачків та спробуйте знайти два абсолютно однакових їжачка. (Відповіді)
- Чому ви так думаєте? (Відповіді)

- Правильно, тому, що в обох їжачків на спинці грушечки.
- Молодці, дітки!

Вправа. «Знайди відмінності між предметами»

Мета: з'ясувати уміння у дітей виділяти деталі подібних предметів, порівнювати їх, виховувати у них уважність, розвивати їх зорову увагу.

Інструкція.

- Діти подивіться на малюнок, що тут зображено? (Відповідь)
- Що в них спільного? (Відповідь)
- Чим вони відрізняються? (Відповідь)
- Молодці! А ще чим? Подивіться уважно. (Відповіді, та при потребі допомога педагога)
- Молодці, ви дуже гарно справились з цим завданням.

Вправа. «Впіймай слово»

Мета: актуалізувати знання та налаштувати дітей на сприймання матеріалу з природничим змістом, виховувати у них спостережливість, активізувати їх слухову увагу.

Інструкція.

- Діти, я вам зараз буду читати слова, а вам потрібно уважно слухати і коли ви почуєте назву якогось дерева підняти руку.
- А тепер підніміть руку якщо почуєте назву квітки.
- Зараз я буду називати предмети, а вам потрібно уважно слухати і якщо ви почуєте назву предмету який виготовлений з дерева, то підніміть руку.

Вправа.»Знайди і викресли зображення» (варіант1).

Мета: корекція стійкості уваги, закріпити уявлення дітей про об'єкти природи з даної теми, виховувати допитливість, розвивати зосередженість та коригувати стійкість уваги.

Інструкція.

- Діти, подивіться уважно на малюнок, знайдіть серед зображень дерева і підкресліть їх.
- А тепер викресліть дерева тільки з зеленою кроною.

- Обведіть фруктові дерева.
- Молодці!

Вправа. «Відшукай потрібний напрямок»

Мета: розвивати зорово-просторову орієнтацію у дітей, уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією, виховувати у них спостережливість, коригувати стійкість уваги дітей.

Інструкція.

- Діти, подивіться уважно на малюнок на якому зображені квіточки, яких листочки спрямовані в гору, їх потрібно підкреслити.
- Молодці! А тепер подивіться уважно на малюнок з листочками, підкресліть ті листочки які направленні в право.

А зараз ви будете закреслювати і підкреслювати.

Вправа. «Відшукай потрібний напрямок».

Мета: розвивати зорово-просторову орієнтацію у дітей, уміння послідовно виконувати завдання за словесною інструкцією, виховувати у них витривалість, коригувати переключення уваги дітей.

Інструкція

- Діти підкресліть ті листочки які направленні вгору і вліво.
- Закресліть ті квіти в яких листочки направленні вниз і вправо.
- Молодці. Ви добре попрацювали.

Вправа. «Знайди від меншого до більшого»

Мета: розвиток та корекція переключення уваги, розвиток вміння порівнювати предмети за розміром.

Інструкція.

- Діти подивіться уважно на малюнок, з різними рослинами, знайдіть і назвіть зображення від меншого до більшого.
- А тепер так само зробіть з тваринами.
- Знайдіть найбільшу свійську і дику тварину.
- А тепер знайдіть найменшу дику тварину і найбільшу свійську.
- Зайдіть найменшу свійську тварину і найвище дерево.

- Знайдіть найменшу дику тварину і найменший кущ.

Вправа. «Знайди і викресли зображення» (варіант 2).

Мета: закріпити уявлення дітей про об'єкти природи з даної теми, виховувати допитливість, розвивати зосередженість та коригувати розподіл уваги.

Інструкція

- Діти, подивіться уважно на малюнок з різними рослинами, підкресліть найбільше дерево і викресліть зображення кущів.
- Підкресліть дерева з зеленою кроною.
- Викресліть тільки ті кущі на яких немає ягід.
- Молодці, ви дуже справні.

Вправа. «Що забув художник».

Мета: узагальнити, систематизувати та закріпити знання учнів з теми, виховувати у них спостережливість, розвивати операцію порівняння, формувати зорову увагу.

Інструкція.

- Діти, подивіться на малюнок і скажіть чого тут не вистачає?
- Молодці, а ще що відсутнє?
- Давайте допоможемо художнику і домалюємо ті частинки, яких не вистачає на малюнку.

Вправа. «Виправ мою помилку».

Мета: узагальнити, систематизувати та закріпити знання учнів з теми, виховувати у них уважність, розвивати мисленнєві операції (співставлення, порівняння), формувати слухову увагу.

Інструкція виконання.

- Діти, послухайте уважно речення, що я буду зачитувати і знайдіть у ньому помилку. (Відповіді)
- Молоці. А як правильно сказати?
- Давайте спробуємо ще раз.
- Дуже добре.

Додаток Є.

Зразки тренувальних вправ на розвиток властивостей уваги

1. Вправа на корекцію стійкості уваги «Знайди викресли».

- Інструкція. Уважно подивіться на ряди малюнків. Що ви бачите? Підкресліть однією прямою лінією тільки кущі.

2. Вправа на корекцію стійкості уваги «Викресли листочок».

- Інструкція: «Уважно подивіться на листочки. Їх корінці повернуті в різні сторони. Ваше завдання підкреслити прямою лінією листочок, корінець якого повернуто вгору та вліво. А коли я скажу слово «Лінія», ви повинні поставити у тому місці, де зупинились, вертикальну лінію.

- Усі зрозуміли?

- Можна починати?

3. Вправа на корекцію стійкості уваги «Знайди і викресли зображення»

Інструкція:

- Уважно подивіться на ряди малюнків, що тут зображено?
(Відповіді)

- Ваше завдання уважно переглядати рядки і підкреслювати лише культурні рослини. Давайте подумаємо, що із зображеного є культурними рослинами.

- Так, це помідор, кукурудза та буряк. Отже, за моєю командою «Почали» ви починаєте підкреслювати ці рослини, а коли я скажу «Стоп»,

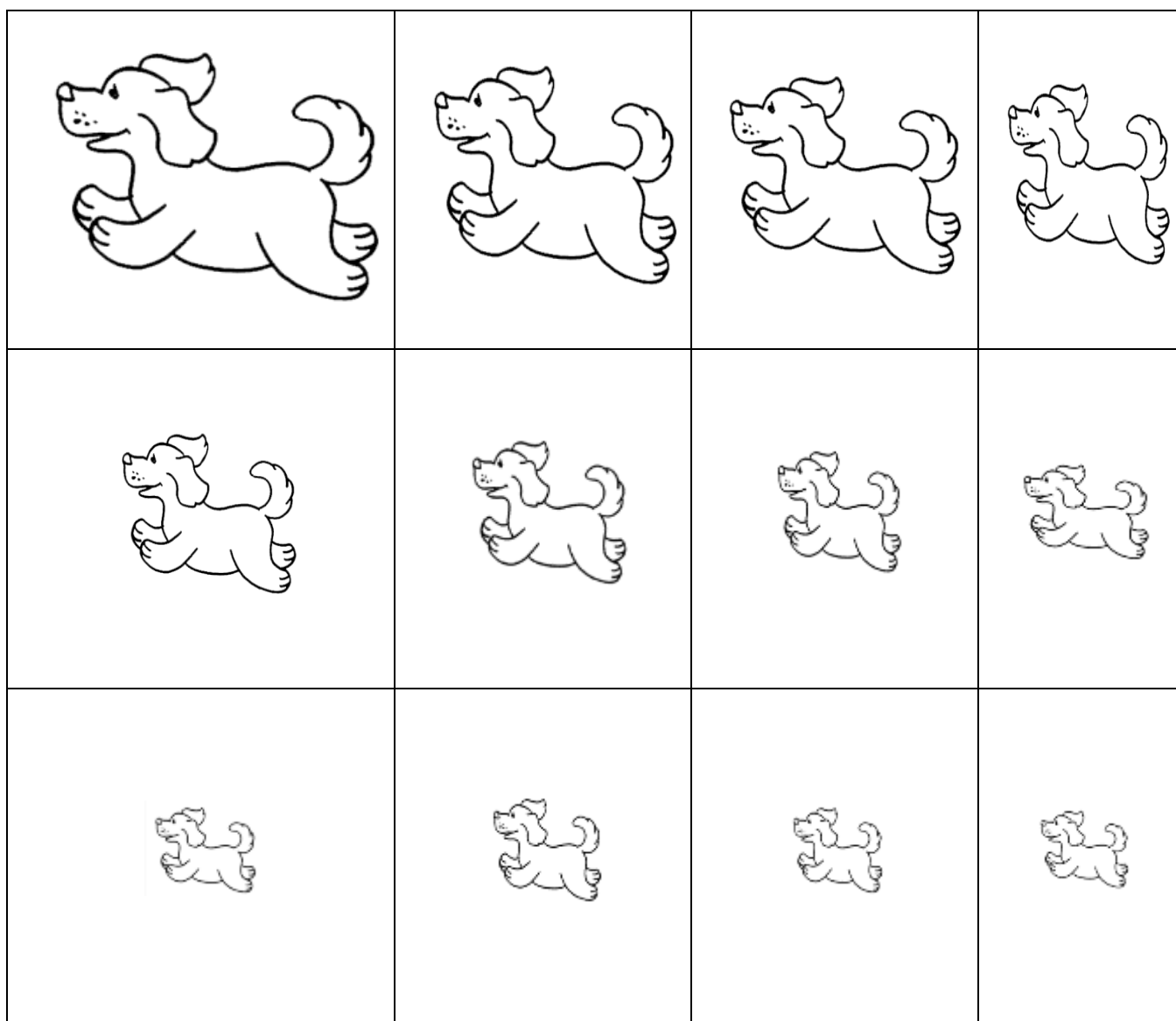
виповині поставити вертикальну лінію, там де зупинились. Так ми зробимо два рази.

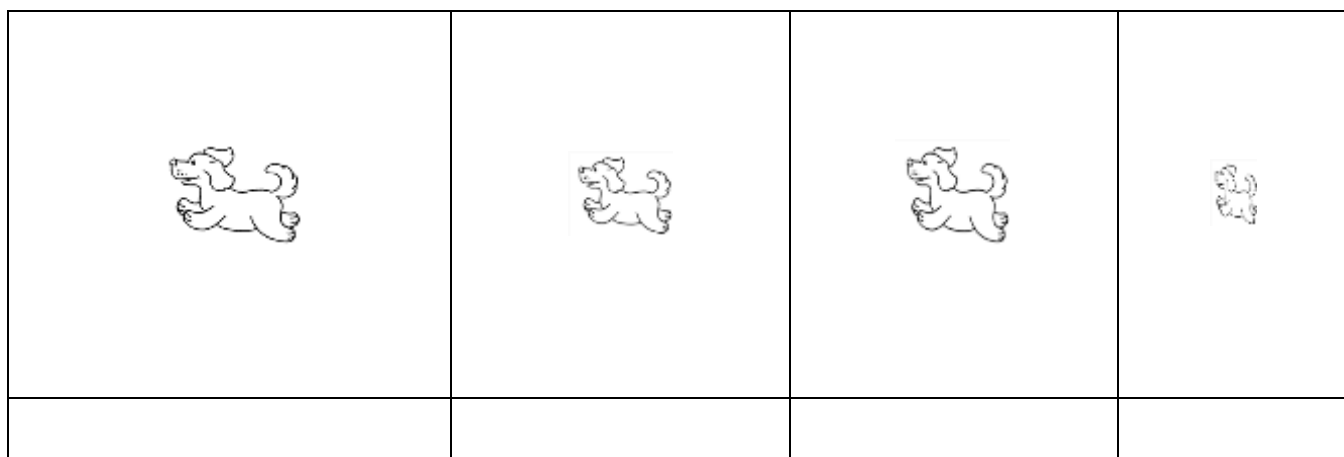
- Готові? Ви запам'ятали, що маєте підкреслювати лише культурні рослини? Почали!

4. Вправа на корекцію переключення уваги «Знайди від меншого до більшого»

- Інструкція.

- Діти, зараз я вам роздам бланки з зображенням тваринок. Скажіть, що за тваринка на малюнках? (Відповіді).

- Так, це собачка. Подивіться уважно, вона різного розміру. Ваше завдання якнайшвидше відшукати собачку від найменшої, до найбільшої. Спочатку шукаєте найменшу, далі трішки більшу, ще більшу і так до самої більшої.

- Давайте подивимось де найменше зображення? (Діти показують)

- А де найбільше? (Діти показують)

- Добре. Весь шлях ви повинні з'єднувати лініями. Ось так. (Вчитель показує зразок на малюнку)

5. Вправа на корекцію переключення уваги.

Інструкція:

- Діти уважно подивіться на малюнок і якнайшвидше знайдіть пташку від меншої до більшої.

(Зразок)

Система уроків

1 клас

Тема. Древа, кущі, трав'яністі рослини

Тип уроку: урок подачі нового матеріалу

Мета: ознайомити учнів із різноманітним світом рослин; учити диференціювати древа, кущі, трав'яністі рослини; виховувати допитливість, любов до природи рідного краю, коригувати стійкість та довільність уваги.

Обладнання: наочний матеріал до теми уроку, бланки адаптованих методик «Коректурна проба».

Хід уроку

I. Вступна частина.**1. Вступна бесіда вчителя:**

- Доброго дня, діти!
- Зараз у нас з вами починається урок «Я і Україна».
- Хто мені допоможе і скаже, що ми вивчаємо на цьому уроці? (Діти відповідають)
- Добре, на уроці «Я і Україна» ми вивчаємо природу рідного краю, традиції та культуру нашого народу.
- З попередніх уроків ми знаємо, що природа буває жива та нежива. Пригадайте, що ми відносимо до живої природи та неживої? (Відповіді дітей)
- Молодці! А зараз виконаємо наступне завдання.

2. Показ та аналіз малюнку:

- Уважно розгляньте картинку. Що на ній зображено?

- Що із зображеного належить до живої природи? (Відповіді дітей)
- А що до неживої?(Відповіді дітей)
- Дуже добре! А зараз ми з вами пограємо у таку гру. Ще раз уважно подивіться на картинку та спробуйте запам'ятати все, що на ній зображено. (Діти протягом 10 сек. дивляться на картинку, після чого вчитель її забирає)

3. Вправа на активізацію уваги «Не пропусти»

- Інструкція: «Діти, уважно послушайте слова, які я буду вам зачитувати. Якщо серед них ви почуєте назви об'єктів живої природи, які ви бачили на малюнку, то повинні плеснути в долоні».

- Зрозуміли? Увага, починаємо!

Дорога, річка, береза, літак, ялина, лялька, пташка, школа, ромашка, дім, машина, метелик, глечик, сонце, хмара, кошик, бджола, молоко, стіл, гарбуз, книжка, трава, черевики, дощ, кущі, дерева.

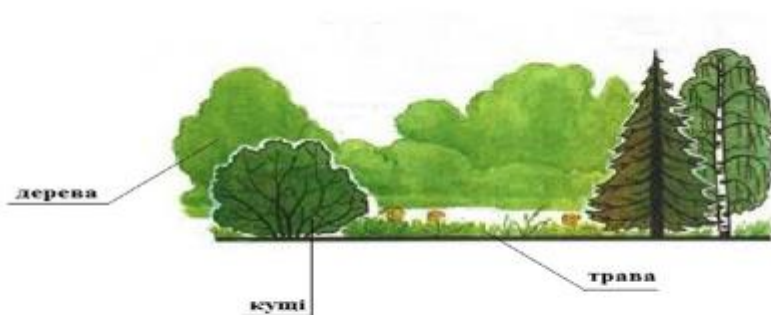
- Добре, молодці!

II. Основна частина.

1. Повідомленнями і мети уроку:

— Сьогодні ми будемо продовжувати вивчати живу природу. Ми з вами пригадали, що до живої природи належать рослини. Усі рослини навколо нас поділяються на дерева, кущі та трави.

2. Вивчення нового матеріалу. Бесіда з дітьми за малюнком та роздатковим матеріалом.

- Розгляньте малюнок. Що на ньому зображено? (Відповіді дітей)

- Ще раз уважно подивіться на малюнок. Що із зображеного на ньому є найвищим? (Відповіді дітей)
- Так, найвищими серед рослин є дерева.
- А що є нижче дерев, але дуже схоже на них? (Кущі)
- Де можна побачити кущі (В саду)
- Які кущі ростуть у вашому саду?(Демонстрація роздаткового матеріалу: кущі смородини, агрусу та малини)
- Гуляючи по саду, що ви бачите під ногами? (Траву).
- А що крім травички відноситься до трав? (Демонстрація наочного матеріалу: малюнки із зображенням конюшини, кульбаби, мати-й-мачухи).
- Отже, ми з вами з'ясували, що усі рослини поділяються на групи. На які? (Відповіді дітей)
- Які серед цих рослин є найвищим? (Відповіді)
- Які найнижчими? (Відповіді)
- А що вище трав та нижче дерев? (Відповіді)

3. Вправа на активізацію, узагальнення та систематизацію знань дітей про рослини «Знайди помилку художника»

Інструкція: «Дітки, давайте уважно подивимось на малюнок. Що ви там бачите? Давайте перерахуємо те, що знаходиться на дереві?(Відповіді). Як ви думаєте, що росте на дереві?(Відповіді). Як ви вважаєте кішка (батон, ананас, морква, малина, капуста, рукавиця, кавун, черпак, пташка) росте на дереві? А пташка може знаходитись на дереві? Вона росте, чи сидить на дереві? Що росте на дереві? (листочки, яблуко, квіти). Як ви думаєте де росте малина? То яку помилку допустив художник? Отже, крім дерев, до рослин можливо віднести кущі та трави».

4. Фізкультхвилинка на розвитку ваги «Дерева, кущі, трава».

- Інструкція: «Дітки я буду вам показувати різні картки з намальованими деревами, кущами та травами. Ваше завдання уважно слідкувати за картками, що я показую. Якщо побачите картку з намальованим деревом, то підніміть руки вгору та похитайте ними, ніби вітер хитає дерева. Якщо побачити картку з намальованим кущем, то присядьте і так само похитати руками, ніби вітер хитає кущі. Якщо побачите картку з намальованою травою, то потрібно присісти та нахилити голівку вбік».

5. Вправа на корекцію стійкості уваги «Знайди викресли».

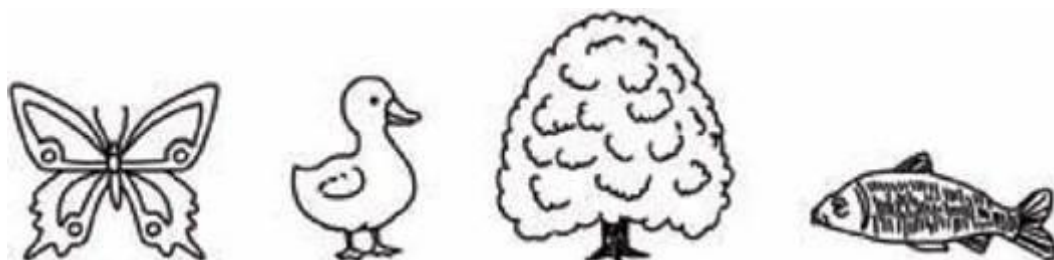
- Інструкція. Уважно подивіться на ряди малюнків. Що ви бачите? Підкресліть однією прямою лінією тільки кущі.

III. Заключна частина

1. Узагальнююча вправа «Який малюнок «зайвий»?»

- Інструкція: «Уважно подивіться на малюнок. Що ви бачите? Який малюнок зайвий, поясніть чому? (Зайве — дерево, оскільки решта зображених предметів належать до групи «тварини», а дерево — це рослина.)

2. Заключна бесіда з дітьми. Підведення підсумків.

- Що нового ви дізналися на уроці?

- Які групи рослин ви знаєте?
- Що відноситься до дерев? Кущів? Трав'янистих рослин?
- Діти, ви молодці, ви гарно сьогодні попрацювали.

2 клас

Тема: Дерев, кущі, трав'янисті рослини. Їх будова.

Мета: ознайомити дітей із будовою рослин; з'ясувати значущість кожної частини рослини; виховувати дбайливе ставлення до природи, допитливість; коригувати стійкість та довільність уваги.

Обладнання: наочний матеріал до теми уроку, бланки адаптованих методик «Коректурна проба» та «Кільця Ландольта»

Хід уроку

I. Вступна частина.

1. Вступна бесіда вчителя:

- Доброго дня, діти!
- Ми з вами починаємо урок «Я і Україна». Давайте пригадаємо, що саме ми з вами вивчаємо на цьому уроці. (Відповіді дітей)
- Так, на уроці «Я і Україна» ми вивчаємо природу рідного краю, традиції та культуру нашого народу.
- З попередніх уроків ви знаєте, що природа буває жива і нежива. Пригадайте, що відноситься до живої природи? (Відповіді дітей)
- Що до неживої? (Відповіді дітей).
- Отже до живої природи відноситься все те, що росте, живиться, розмножується, помирає, а до неживої – те, що не росте, не живиться, не розмножується, не помирає.

2. Показ та аналіз малюнку.

- Уважно розгляньте картинку, що на ній зображено?
- Як ви думаєте, що відноситься до живої природи, а що до неживої?

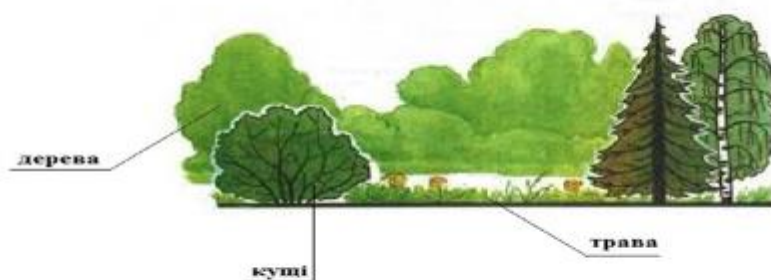
- А дерева відносяться до живої природи? Кущі? Трави?
- Правильно, вони всі відносяться до живої природи, оскільки ростуть, розмножуються, дихають, так?
- Пригадайте, як одним словом можна назвати дерева, кущі трави?
- Правильно, рослини. Отже, рослини — це жива природа!

II. Основна частина.

1. Повідомлення теми і мети уроку.

- Подивіться на картинку. Що на ній зображено? (Відповіді дітей)
- Чи схожі ці рослини між собою? (Відповіді дітей)

А чим вони відрізняються один від одного? (Відповіді дітей)

Правильно, вони відрізняються за розміром та за формою. Але крім того у них різна будова.

- Сьогодні на уроці ми говоритимемо про будову рослин, зокрема дерев, кущів та трав. Будемо вивчати, як відрізнити їх один від одного.

2. Вивчення нового матеріалу.

Бесіда з дітьми за малюнками та роздатковим матеріалом.

- Уважно подивіться на зображення. З чого складається дерево? (Відповіді)

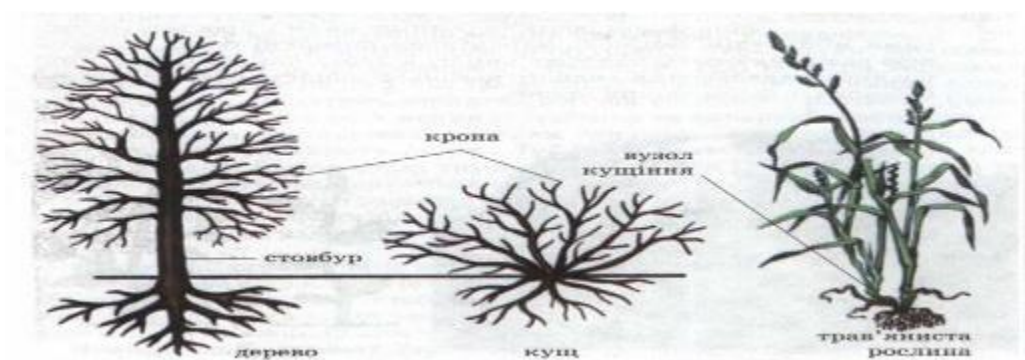
- Так, дерево складається з кореня, який знаходиться під землею (показати на малюнку), стовбура (показати на малюнку) та крони (показати на малюнку), а крона має гілки та листочки (показати на малюнки).

- А тепер давайте подивимось на кущ. З чого він складається? (Відповіді)

- Кущ також має крону на якій є гілки і листочки, має корінь, який знаходиться під землею, але у куща, на відміну від дерев, немає стовбура.
- Давайте ще раз подивимось на будову дерева та куща. Чим вони відрізняються?

- Пригадайте, що крім кущів та дерев відноситься до рослин? (Трави)
- Так, трав'янисті рослини або трави.
- Подивіться уважно на малюнок. З чого складаються трави? В них є стовбур? А крона?

- Вірно, не має, але в них також є корінь , стебло та листочки,.

3. Фізкультхвилинка на розвиток уваги «Дерева, кущі, трави».

- Інструкція: «Дітки, я буду вам показувати різні картки з: намальованими деревами, кущами, травами. Ваше завдання уважно слідкувати за картками, що я показую. Якщо побачите картку з намальованим деревом, то підніміть руки вгору та похитайте ними, ніби вітер хитає дерева. Якщо побачите картку з намальованим кущем, то маєте присісти і так само похитати руками, ніби вітер хитає кущі. Якщо побачите картку з намальованою травою, то потрібно присісти та нахилити голівку в бік».

4. Вправа на корекцію стійкості уваги «Викресли листочок».

- Інструкція: «Уважно подивіться на листочки. Їх корінці повернуті в різні сторони. Ваше завдання підкреслити прямою лінією листочок, корінець якого повернуто вгору та вліво. А коли я скажу слово «Лінія», ви повинні поставити у тому місці, де зупинились, вертикальну лінію.

- Усі зрозуміли?

- Можна починати?

III. Заключна частина.

1. Узагальнююча вправа «Що забув художник».

- Інструкція: «Уважно подивіться на малюнок. Подумайте, що забув намалювати художник?» (1- стовбур, 2- корінь, 3- крону)

2. . Заключна бесіда з дітьми. Підведення підсумків.

- Отже ми сьогодні вчилися розрізняти між собою рослини. Що нового ви дізнались на уроці? (Відповіді дітей)
- Яку будову мають дерева? Кущі? Трави?
- Дуже добре, ви гарно попрацювали сьогодні.

3 клас

Тема: Дикорослі та культурні рослини

Мета: ознайомити учнів із видами культурних рослин; учити групувати зображення дикорослих і культурних рослин; виховувати інтерес до природи; коригувати стійкість та довільність уваги.

Обладнання: зображення культурних та дикорослих рослин, бланки адаптованої методики «Знайди і викресли», роздатковий матеріал до вправ.

I. Вступна частина.

1. Вступна бесіда вчителя:

- Доброго дня, діти!
- Хто відповість, який у нас починається урок? (Відповіді).
- А що ми вивчаємо на уроці «Я і Україна»? (Відповіді).
- Так, ми вивчаємо природу рідного краю, а також його традиції та культуру.
- З попередніх уроків ви знаєте, що природа поділяється на живу природу та неживу. Пригадайте, рослини відносяться до живої, чи неживої природи? (Відповіді)
- Так, все вірно, рослини відносяться до живої природи. А як поділяються рослини? (Дерева, кущі, трави)

2. Вправа на активізацію уваги «Знайди пару»

Інструкція: «Зараз ми виконаємо з вами завдання. Я роздам вам картинки із зображенням листочків. Ваше завдання знайти для кожного листочка його пару, тобто однакові зображення і з'єднати їх лінією. Отже, за моєю командою можна починати. Один, два, три, почали!»

-Молодці, гарно впорались з завданням.

II. Основна частина.

1.Повідомлення теми і мети уроку

- Сьогодні ми продовжимо вивчати живу природу. Ви пригадали, рослини відносяться до живої природи і вони поділяються на дерева, кущі, трави. Усі дерева, кущі, трави, в свою чергу, поділяються на культурні та дикорослі.

2. Вивчення нового матеріалу. Бесіда з дітьми за малюнками.

- Уважно подивіться на малюнок (вчитель показує дітям малюнок із зображенням культурних рослин), що на ньому зображено? (Відповіді дітей)

- А помідор, кукурудза, пшениця, перець, морква, соняшник де можуть рости? (Відповіді)

Культурні рослини:

Дикорослі рослини:

- Так у саду, у полі, на городі. А вони ростуть самі по собі, чи їх потрібно саджати? (Відповіді).

- Так, ці рослини не можуть рости самі по собі, їх саджає та за ними доглядає людина. Тому їх називають культурними рослинами. А зараз уважно розгляньте наступний малюнок (вчитель показує дітям малюнок із зображенням дикорослих рослин). Які рослини зображені на ньому? (Відповіді дітей)

- Все вірно, а де можуть рости ці рослини? (Відповіді дітей)

- Саме так, вони можуть рости скрізь: у лісах, на полях, біля річок, озер, . А за ними доглядає людина?

- Ні, вони ростуть самі по собі, їх ніхто не саджає і ніхто за ними не доглядає. Ці рослини називають дикорослими, оскільки ростуть у природі самотійно, «дико».

- Отже, ми з'ясували, що дерева, кущі та трави бувають культурними та дикорослими. Які рослини називаються культурними? А які дикорослими?

3. Фізкультхвилинка на розвиток уваги «Дерева, кущі, трави»

- Інструкція: «Дітки, я буду вам показувати різні картки з: намальованими деревами, кущами та травами. Ваше завдання уважно слідкувати за картками, які я показую. Якщо побачите картку з намальованим деревом, то піднімають руки вгору та похитайте ними, ніби вітер хитає дерева. Якщо побачите картку з намальованим кущем, то присядьте і так само похитайте руками, ніби вітер хитає кущі. Якщо побачите картку з намальованою травою, то потрібно присісти та нахилити голівку вбік».

4. Вправа на корекцію стійкості уваги «Знайди і викресли зображення»

Інструкція:

- Уважно подивіться на ряди малюнків, що тут зображено? (Відповіді)

- Ваше завдання уважно переглядати рядки і підкреслювати лише культурні рослини. Давайте подумаємо, що із зображеного є культурними рослинами.

- Так, це помідор, кукурудза та буряк. Отже, за моєю командою «Почали» ви починаєте підкреслювати ці рослини, а коли я скажу «Стоп», виповині поставити вертикальну лінію, там де зупинились. Так ми зробимо два рази.

- Готові? Ви запам'ятали, що маєте підкреслювати лише культурні рослини?

- Почали!

III. Заключна частина.

1. Узагальнююча вправа «Знайди зайвий предмет»

Інструкція: «Уважно подивіться на малюнок. Що із зображеного на ньому є зайвим? Чому?»

2. Вправа на узагальнення знань та розвиток уваги «Виправ мою помилку».

Інструкція: «Діти, уважно слухайте те, що я буду зачитувати, якщо почувєте, що я помилилась, то виправте мене».

- Помідор, гарбуз, малина – це культурні рослини. Правильно?
 - Морква, жито, огірки – це дикорослі рослини. Правильно?
- (Відповіді)
- Подорожник і пшениця – це культурні рослини? (Відповіді)

- Молодці, дуже гарно працюєте.
- 3. Заклучна бесіда з дітьми. Підведення підсумків.
- Отже наш урок підходить до завершення. Що нового ви дізнались на ньому?
- На які дві групи розподілені всі рослини?
- Що таке культурні рослини?
- Що таке дикорослі рослини?
- Дуже добре. Молодці!

4 клас

Тема: Різноманітність культурних рослин

Мета: поглибити знання учнів про культурні рослини, їх походження, про значення культурних рослин в житті людини; розвивати пам'ять, логічне мислення; виховувати дбайливе ставлення до природи, коригувати стійкість уваги.

Обладнання: зображення культурних та дикорослих рослин, бланки методики «Знайди і викресли» та «Знайди напрямок», роздатковий матеріал до вправ.

Хід уроку

I. Вступна частина.

1. Вступна бесіда вчителя:

- Доброго дня,діти!
- У нас починається урок «Я і Україна». Що ми вивчаємо на цьому уроці?
(Відповіді)
- Так, все вірно, ми вивчаємо даний предмет, для того щоб знати, розуміти і оберігати рідну природу, адже вона є запорукою доброго здоров'я людини.
- Пригадайте, як поділяється природа? (Жива і нежива)
- А рослини відносяться до живої, чи до неживої природи?

- Так, до живої природи, адже вони народжуються, живляться, ростуть та помирають, що і є основною ознакою живої природи.
- Крім того, рослини поділяються на дерева, кущі, трав'янисті рослини, які бувають культурними та дикорослими.
- Пригадайте, чому які рослини називають культурними? Чому?(Відповіді)
- Правильно, їх називають культурними тому, що за ними доглядає людина. А чому рослини називають дикорослими? Які саме?
- Так, дикорослими називають рослини, які виростають самі по собі без допомоги людини.

2. Вправа на активізацію уваги «Впіймай потрібне слово»

- Інструкція. «Діти, уважно послухайте слова, які я буду зачитувати. Якщо серед них ви почуєте назви культурних рослин, то повинні плеснути в долоні, а якщо дикорослих, то мовчати. Зрозуміло? Увага, Починаємо»

(Соняшник, підсніжник, мак, пшениця, жито, кропива, кукурудза, ялина, полуниця, суниця, агрус, малина, волошка, кульбаба, смородина, яблуня)

- Добре, молодці, дітки!

II. Основна частина.

1. Повідомлення теми і мети уроку

- Сьогодні ми будемо продовжувати вивчати різноманітність культурних рослин. Ми з вами пригадали, що до культурних рослин відносяться ті рослини, за якими доглядає і які саджає людина. Роздивіться малюнки, де ви можете побачити ці рослини? (Відповіді)

2. Вивчення нового матеріалу.

- Дітки, а як ви думаєте для чого люди вирощують культурні рослини? (Відповіді)

- Отже, люди вирощують культурні рослини насамперед для того, щоб отримати продукти харчування. А ще з культурних рослин виготовляють волокна, лаки, фарби. Залежно від того, що отримують від культурних рослин, їх розподіляють на зернові, плодово-ягідні овочеві, технічні.

- Зернові — це трав'янисті рослини. Головна зернова культура, яку вирощують у нашій державі,— пшениця. Назвіть, що виготовляють з пшеничного борошна. (Відповіді)

- Так, із пшеничного борошна можна спекти запашний хліб і будь-яку іншу випічку.

- А, що із зернових культур в Україні вирощують? (Жито, ячмінь, овес, кукурудза).

- Уважно подивіться на технічні культури. Давайте назвемо їх.

- В Україні найпоширенішою технічною культурою є цукровий буряк. Із цукрового буряку виготовляють цукор. Важливою олійною культурою є соняшник. Із стебел льону, конопель люди з давніх часів одержують волокна. З них роблять нитки. З ниток виготовляють тканини, з яких шують одяг.

- А, що відноситься до овочевих культур? (Це капуста, цибуля, морква, помідори, огірки, редиска, баклажани, перець та багато інших)

- Рослини, які вирощують у садах, називають плодово-ягідними. У нашій державі найбільш поширена серед плодових культур яблуня.

3. Фізкультхвилинка: «Дерева, кущі, трави»

. Фізкультхвилинка на розвиток уваги «Дерева, кущі, трави»

- Інструкція: «Дітки, я буду вам показувати різні картки з: намальованими деревами, кущами та травами. Ваше завдання уважно слідкувати за картками, які я показую. Якщо побачите картку з намальованим деревом, то піднімають

руки вгору та похитайте ними, ніби вітер хитає дерева. Якщо побачите картку з намальованим кущем, то присядьте і так само похитайте руками, ніби вітер хитає кущі. Якщо побачите картку з намальованою травою, то потрібно присісти та нахилити голівку вбік».

4. Вправа на корекцію стійкості уваги «Знайди і викресли зображення»

Інструкція:

- Уважно подивіться на ряди малюнків, що тут зображено? (Відповіді)
- Ваше завдання уважно переглядати рядки і підкреслювати лише овочеві та зернові рослини. Давайте подумаємо, що із зображеного є овочевими рослинами? Зерновими?
- Так, це помідор, кукурудза та буряк. Отже, за моєю командою «Почали» ви починаєте підкреслювати ці рослини, а коли я скажу «Стоп», ви повинні поставити вертикальну лінію, там де зупинились. Так ми зробимо два рази.
- Готові? Ви запам'ятали, що маєте підкреслювати лише культурні рослини? Почали!

III. Заключна частина.

1. Узагальнююча вправа «Знайди зайвий предмет»

Інструкція: «Уважно послухайте назви рослин. Що із них є зайвим? Чому?»

- Квасоля, горох, смородина, соя.
 - Вишня, конюшина, суниця, груша.
 - Рис, просо, кукурудза
2. Заклучна бесіда з дітьми. Підведення підсумків
- Отже, ми з вами сьогодні вивчали різноманітність культурних рослин.
 - Що нового ви дізнались на уроці? (Відповіді)
 - Як людина використовує зернові рослини? (Відповіді)
 - Що виготовляють з технічних культур? (Відповіді)
 - Які овочеві культури вирощують у нашій місцевості?
 - Які рослини називають плодово-ягідними?
 - Дуже, добре! Молодці, дітки!

1 клас

Тема. Різноманітність тваринного світу: звірі, птахи.

Мета: уточнити уявлення учнів про тварин; ознайомити з ознаками тварин; виховувати інтерес до природи, любов до рідного краю, коригувати переключення уваги.

Обладнання: зображення свійських та диких тварин, бланки методики «Знайди від меншого до більшого», роздатковий матеріал до вправ.

Хід уроку

III. Вступна частина.

2. Вступна бесіда вчителя:

- Доброго дня, діти!
- Зараз у нас з вами починається урок «Я і Україна».
- Хто мені допоможе і скаже, що ми вивчаємо на цьому уроці? (Діти відповідають).
- Так, на уроці «Я і Україна» ми вивчаємо природу, а саме живу і неживу природу.

2. Показ та аналіз малюнку:

- Уважно подивіться на малюнок. Допоможіть хлопчику розібратися, що відноситься до живої природи, а, що до неживої. (Відповіді)

- Так, до живої природи відносяться рослини, тварини. Все, що народжується, росте, розмножується та помирає.
- А, що ж відноситься до неживої природи?

- Так, до неживої природи відносяться: сонце, хмари, моря, океани, крічки тощо. Тобто все те, що не народжується, не росте, не розмножується та не помирає.

- Дуже добре! А зараз виконаємо наступне завдання.

3. Вправа на активізацію уваги «Впіймай потрібне слово»

- Ми пригадали, що відноситься до живої природи. А зараз, я буду зачитувати слова. Ви їх уважно слухайте, а коли почуєте слово, яке що відноситься до живої природи, то повинні плеснути у долоні. Як ми це робили на минулому уроці.

Зрозуміли? Значить ми виділяємо слова, що відносяться до живої природи. Починаємо.

Заєць, дерево, річка, ведмідь, каміння, сонце, квіти, книга, птах, корова, літак, кошик, хмара, ялина, ромашка.

- Молодці, діти!

IV. Основна частина.

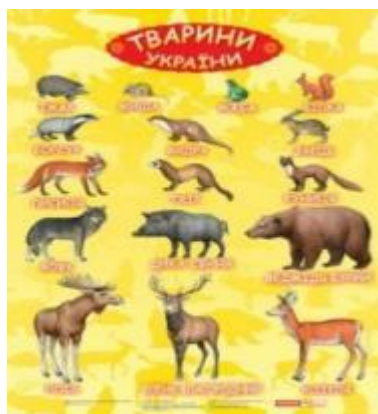
1. Повідомлення теми і мети уроку:

- Сьогодні ми будемо продовжувати вивчати живу природу. Ми з вами пригадали, що до живої природи належать рослини та тварини. На сьогоднішньому уроці ми поговоримо про тварин.

2. Вивчення нового матеріалу.

- А чи знаєте ви, що у нашій країні дуже багатий тваринний світ?

- Тваринний світ включає тварини, птахи, комахи.

- Подивіться уважно на дошку. Тут зображено тварини, які живуть у нашій державі. Давайте спробуємо впізнати їх. Кого із цих тварин ви бачили? (Відповіді)

- Хто це? (Вчитель показує на тварину, а діти називають її).

- Усі тварини можна поділити на свійські та дикі тварини. Свійським називають тих тварини, які живуть поруч з людиною, що доглядає за ними. Пригадайте, що це за тварини? (Відповіді дітей)

- Так, все вірно до свійських тварин відноситься собака, корова, свиня, кіт, кінь, вівця. Ми сказали, що тваринного світу належать птахи. Птахи також бувають свійськими та дикими. Подивіться на картинку.

- Які птахи належить до свійських?

- Добре, молодці! А, як ви думаєте, де живуть дикі тварини? (Відповіді)

- Так, у лісах, горах. А які тварини можна віднести до диких? (Відповіді)

3. Вправа на активізацію, узагальнення та систематизацію знань дітей про тварини «Що переплутав художник?»

- Інструкція: «Діти, уважно подивіться на картинку. Художник все переплутав. Допоможіть йому розібратись, що він не так намалював? (Відповіді)

- Як ви думаєте на першому малюнку чия голова? А хвіст? (Відповіді)

- А на другому? (Відповіді). І т.д.

4. Фізкультхвилинка.

-Інструкція: «Дітки я буду вам зачитувати вірш. Ви його уважно слухайте і повторюйте за мною відповідні рухи. Давайте, спробуєм.

Вчитель зачитує слова:

У Милочки й Наталочки

Є кізоньки-брикалочки.

В них гостренькі ріжки. (Діти показують на собі, де ріжки.)

І тоненькі ніжки. (Діти тупають ніжками.)

Кізоньки брикали, (Діти тупочуть.)

Грядки потоптали.

— Батіжок, батіжок, (Беруть в руки уявний «батіжок» та махають ним)

Жени кізок на лужок!

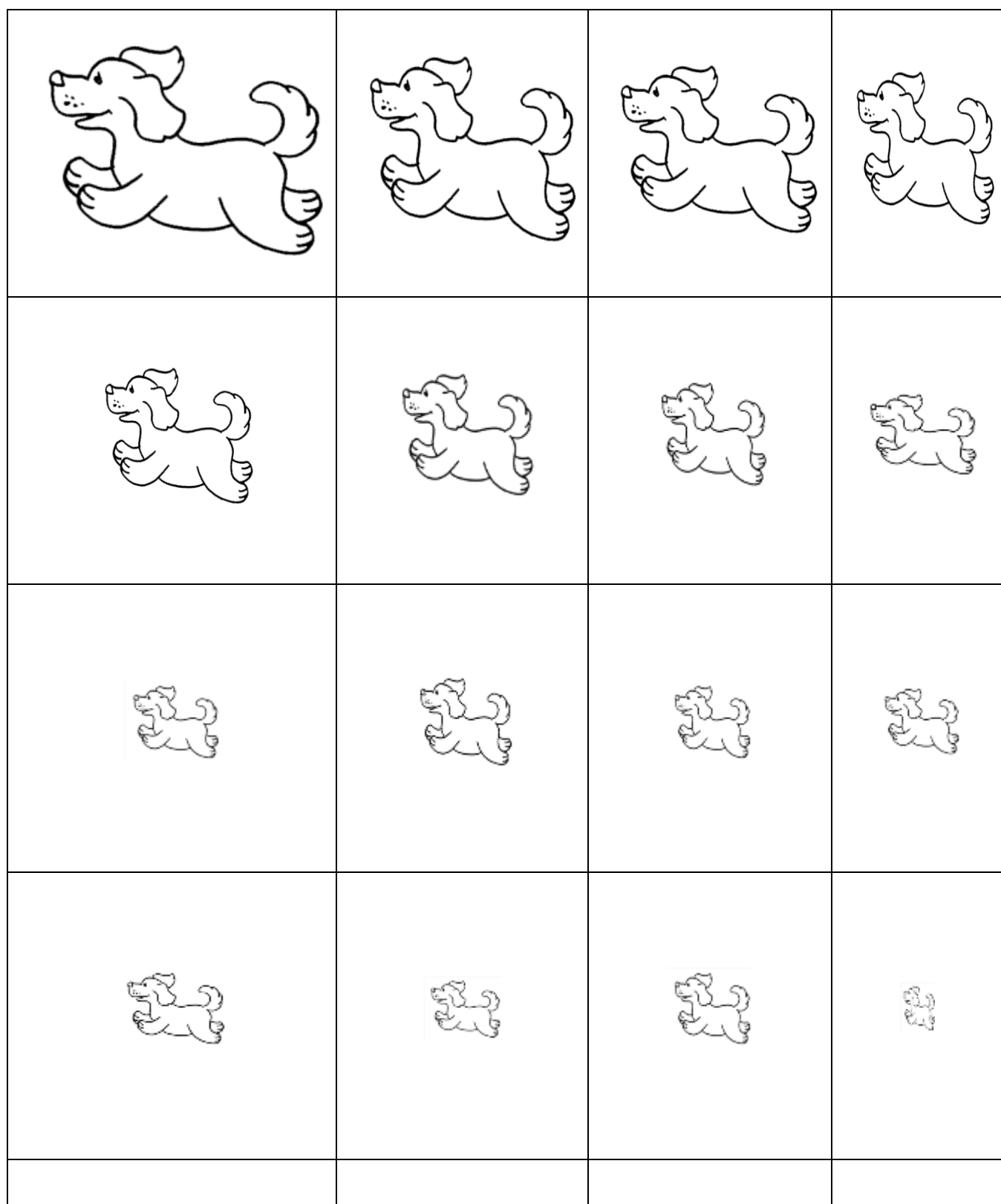
- Давайте повторимо ще раз.

- Молодці! Відпочили, а зараз виконаємо наступну вправу.

5. Вправа на корекцію переключення уваги «Знайди від меншого до більшого»

- Інструкція.

- Діти, зараз я вам роздам бланки з зображенням тваринок. Скажіть, що за тваринка на малюнках? (Відповіді).

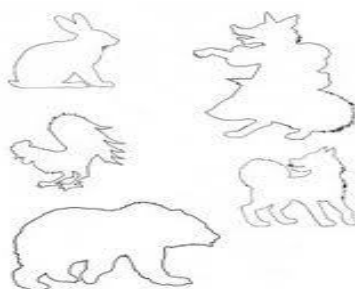
- Так, це собачка. Подивіться уважно, вона різного розміру. Ваше завдання якнайшвидше відшукати собачку від найменшої, до найбільшої. Спочатку шукаєте найменшу, далі трішки більшу, ще більшу і так до самої більшої.
- Давайте подивимось де найменше зображення? (Діти показують)

- А де найбільше? (Діти показують)
- Добре. Весь шлях ви повинні з'єднувати лініями. Ось так. (Вчитель показує зразок на малюнку)

III. Заключна частина

1. Узагальнююча вправа «Який малюнок зайвий?»

- Інструкція: «Уважно подивіться на малюнок. Що на ньому зображено? (Відповіді)
- А як ви думаєте, який малюнок зайвий, поясніть чому? (Зайвий – півень, оскільки решта зображень належить до диких тварин)

2. Заключна бесіда з дітьми. Підведення підсумків.

- Що нового ви дізналися на уроці? (Відповіді)
- Які групи тварин ви знаєте? (Відповіді)
- Хто відноситься до свійських тварин? (Відповіді)
- Кого можна віднести до диких тварин? (Відповіді)
- Дітки, ви гарно попрацювали. Молодці!

2 клас

Тема. Звірі. Їх будова.

Мета: уточнити уявлення учнів про тварин та про різноманітність тваринного світу; учити класифікувати зображення птахів, тварин, розвивати мислення; виховувати інтерес до природи; коригувати переключення уваги

Обладнання: зображення культурних та дикорослих рослин, бланки методики «Знайди від меншого до більшого», роздатковий матеріал до вправ.

Хід уроку

V. Вступна частина.

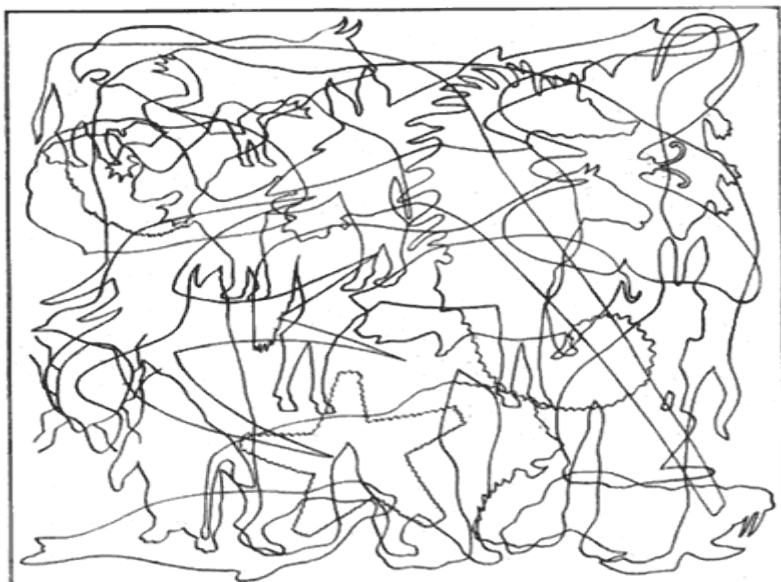
3. Вступна бесіда вчителя:

- Доброго дня, діти!
- У нас з починається урок «Я і Україна».
- Хто мені допоможе і скаже, що ми вивчаємо на цьому уроці? (Діти відповідають).
- Добре, на уроці «Я і Україна» ми вивчаємо природу рідного краю.
- Сьогодні ми з вами продовжимо вивчати тваринний світ. Давайте пригадаємо, яких звірів і птахів ви знаєте?

2. Вправа на активізацію уваги «Переплутані лінії»

Інструкція.

- Діти, подивіться уважно на цей малюнок.

- Ви бачите переплутані лінії. Але якщо уважно подивитись, то можна побачити, різних тварин. Давайте спробуємо їх знайти. Кого ви тут бачите? (Відповіді дітей, називання та показ ними захованих тварин)
- Молодці! Давайте обведем їх іншим кольором, щоб краще було видно захованих тваринок.
- Дуже добре, а тепер ще раз подивіться на зображення, ми нікого не забули назвати? (Відповіді дітей)
- А до якої групи відносяться названі тварини? (Дикі чи свійські?) (Відповіді дітей)

II. Основна частина.

1. Повідомлення теми і мети уроку.

- Сьогодні ми продовжимо вивчати диких тварин. А саме, познайомимось з будовою тварин. Будемо вчитись відрізняти їх серед інших представників тваринного світу.

4. Вивчення нового матеріалу. Бесіда з дітьми за малюнком малюнком.

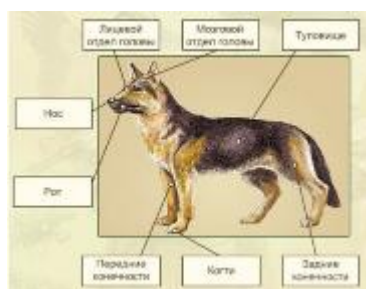
- Уважно, розгляньте малюнок. Що на ньому зображено? (Відповіді)

- Так, правильно. А до якої групи їх всіх можна віднести?
- Так, до диких тварин. Пригадайте де можуть жити дикі тварини?
- Правильно, у лісі. Подивіться уважно на цих тваринок. Як їх можна описати? (Відповіді)
- Подивіться на зображення собаки. В неї є вуха? Очі? Голова? А ще що можна виділити у тварини? (Наприклад собаки?)
- Так, у собаки можна виділити голову, тулуб, хвіст, лапи (ноги), ніс, рот.

- Давайте ще раз повторимо будову собаки? (Відповіді дітей?)
- А собака це свійська чи дика тварина?
- Так, правильно це свійська тварина. Подумайте, на кого із диких тварин схожа собака?
- Правильно на вовка. Давайте спробуємо визначити будову вовка (Відповіді дітей)

- Молодці! А зараз трішки відпочинемо.
-

3.. Фізкультхвилинка.

Інструкція.

- Дітки, я буду зачитувати вам віршик, а ви уважно слухайте і повторюйте за мною. Домовились? Починаємо.

Лапки вгору, вгору вушка, (Діти потягуються)

Скачуть білочки – подружки.

1-2 – пострибаєм, (Підстрибують)

3- 4 – рівно стали.

Лапки вліво, лапки – вправо, (Повернулись вліво, вправо)

Лапки – вгору підняли. (Піднімають руки)

Всі тихесенько присіли. (Присідають)

Потім знову піднялись. (Піднялись)

Усміхнулись! (Посміхнулись один одному)

За науку знов взялись.

4. Вправа на корекцію переключення уваги «Знайди від меншого до більшого»

- Інструкція.

- Діти, зараз я вам роздам бланки з зображенням тваринок. Скажіть, що за тваринка на малюнках? (Відповіді).

- Так, це їжачки. А чим вони відрізняються? (Відповіді)

- справді, вони прямують у різні напрямки та у них на спинках.

- Давайте, покажемо їжачка з яблуком на спині, а тепер їжачка з вишнею і т.д. (Діти показують відповідне зображення)

Молодці» А, тепер увага, вам потрібно підкреслити прямою лінією їжачка, що прямує вправо, а обвести їжачка з грушою на спині. Давайте знайдем такі зображення. Так ми зробимо 3 рази. Зрозуміли

-Почали!

-Молодці

III. Заключна частина.

1 Узагальнення й систематизація знань та вмінь учнів

1. Узагальнююча вправа «Який малюнок зайвий?»

- Інструкція: «Уважно подивіться на малюнок. Що на ньому зображено? (Відповіді)

- А як ви думаєте, який малюнок зайвий, поясніть чому?

2 Підсумок уроку.

До якої природи належать тварини?

-Як вони поділяються?

-Що найбільше запам'яталось під час уроку?

3 клас

Тема. Дикі тварини

Мета: ознайомлювати учнів ознаками диких тварин; розвивати вміння порівнювати групи предметів, виховувати дбайливе ставлення до тварин, стережливість; коригувати переключення уваги.

Обладнання: зображення культурних та дикорослих рослин, бланки методики «Знайди від меншого до більшого», роздатковий матеріал до вправ

Хід уроку

I. Організаційний момент

5. Вступна бесіда вчителя:

- Доброго дня, діти!
- Зараз у нас з вами починається урок «Я і Україна».
- Давайте пригадаємо, що ми вчимо на цьому уроці (Діти відповідають).

- Так, на уроці «Я і Україна» ми вивчаємо живу і неживу природу, традиції та культуру нашого народу тощо.

- Давайте пригадаємо яких тварин ми можемо зустріти на лісовій полянці?

- Як називають тварин, які живуть у лісі? (Відповіді)

- Правильно, їх називають диким тваринами. Як називають тварин, які живуть поруч із людиною? (Відповіді)

2. Вправа на активізацію уваги «Знайди зайвий предмет»

Інструкція.

- Дітки, подивіться уважно на малюнок. Що на ньому зображено?

- Правильно, на ньому зображені риба, заєць, їжак, вовк. Як ви думаєте, що із зображеного є зайвим? (Відповіді)

- Так, зайвою є риба. А чому ви так думаєте? (Відповіді)

- Все вірно. Пригадайте, до якої групи тварин можна віднести цих тварин? (Відповіді)

- Це є дикі тварини і вони живуть, де?

- У лісі. Дуже добре, молодці!

II. Основна частина

1. Повідомлення теми і мети уроку

Сьогодні на уроці ми дізнаємося про зовнішній вигляд диких тварин.

2. Вивчення нового матеріалу. Бесіда з дітьми за малюнком та роздатковим матеріалом.

- Уважно подивіться на малюнок Хто тут зображений? (Відповіді)
- Так, тут зображені білка, ведмідь, вовк, заєць, олень. Де живуть всі ці тварини і як їх називають? (Відповіді)
- Правильно, живуть - у лісі. Називають – дикими тваринами.
- А давайте спробуємо описати всіх цих тварин. Пригадайте, ми вивчали будову тварин. Давайте спробуємо визначити будову цих тварин.
- Почнемо з білки. Що можна побачити у білки? (відповіді)
- Правильно, голова, тулуб, лапи (передні і задні), пухнастий хвіст, вуха. А чим вкрити тіло білки? А якого вона кольору? (Відповіді)
- Добре, а тепер подивимось на лисичку. (Зайця,вовка, ведмедя, оленя, їжака) (Відповіді)
- А подивіться уважно на це зображення. Хто це?

- Так, це їжак. А чим він відрізняється від інших тварин? (Відповіді)
- Чим вкрите тіло їжака? Як ви думаєте, чому? (Відповіді)
- Правильно, для захисту від хижих звірів.

3. Фізкультхвилинка.

Інструкція.

- Дітки, я буду зачитувати вам віршик, а ви уважно слухайте і повторюйте за мною. Домовились? Починаємо.

Лапки вгору, вгору вушка, (Діти потягуються)

Скачуть білочки – подружки.

1-2 – пострибаєм, (Підстрибують)

3- 4 – рівно стали.

Лапки вліво, лапки – вправо, (Повернулись вліво, вправо)

Лапки – вгору підняли. (Піднімають руки)

Всі тихесенько присіли. (Присідають)

Потім знову піднялись. (Піднялись)

Усміхнулись! (Посміхнулись один одному)

За науку знов взялись.

4. Вправа на корекцію переключення уваги «Знайди від меншого до більшого»

- Інструкція.

- Діти, зараз я вам роздам бланки з зображенням тваринок. Скажіть, що за тваринка на малюнках? (Відповіді).

- Так, це їжачки. А чим вони відрізняються? (Відповіді)

- справді, вони прямують у різні напрямки та у них на спинках.

- Давайте, покажемо їжачка з яблуком на спині, а тепер їжачка з вишнею і т.д. (Діти показують відповідне зображення)

Молодці» А, тепер увага, вам потрібно підкреслити прямою лінією їжачка, що прямує вправо, а обвести їжачка з грушою на спині. Давайте знайдем такі зображення. Так ми зробимо 3 рази. Зрозуміли

-Почали!

-Молодці

V. Узагальнення й систематизація знань та вмінь учнів

1. Вправа «Хто тут заховався?»

Какие животные спрятались на картинке?

Інструкція.

- Дітки, уважно подивіться на картинку. Що тут зображено?
- Давайте спробуємо знайти всіх, хто тут заховався. До якої природи належать тварини? Ці тварини.
- Молодці, дуже добре!

2 Підсумок уроку.

- Що найбільше запам'яталось під час уроку? (Відповіді)
- Яких тварин називають дикими? (Відповіді)
- Назвіть ознаки диких тварин. (Відповіді)
- Молодці, дітки! Гарно попрацювали!

4 клас

Тема: Дикі птахи. Синиця: спосіб життя та зовнішній вигляд.

Мета: вчити учнів виділяти птахів серед інших тварин, розрізняти їх за зовнішнім виглядом, формувати знання та уявлення про синичку, спосіб її існування та зовнішній вигляд; розвивати смислову та образну пам'ять, мислення зв'язне мовлення, неточні знання учнів про свійських та диких тварин, птахів; виховувати почуття колективізму та любов до природи, коригувати переключення уваги.

Обладнання: зображення культурних та дикорослих рослин, бланки методики «Знайди від меншого до більшого», роздатковий матеріал до вправ

Хід уроку

I. Вступна частина

1. Вступна бесіда вчителя:

- Доброго дня, діти.
- Пригадайте, що ми вивчаємо на цьому уроці?
- Правильно, ми вивчаємо живу і неживу природу.
- Як визначити живу і неживу природу? (Відповіді дітей)
- Так, представники живої природи народжуються, ростуть, живляться, розмножуються і помирають.
- А що відноситься до живої природи? (Відповіді)
- Так, тварини і рослини.
- А які бувають тварини? (Відповіді)
- Так, дикі та свійські.
- А, що включає тваринний світ? (Відповіді)
- Вірно, птахи, комахи, звірі. А птахи можуть бути свійські і дикі?
- Так, бувають.

II Основна частина

1. Повідомлення теми уроку.

- Сьогодні до вас прилетіла на урок Синичка. Важко їй узимку жити, але вона хоче з вами дружити. Допоможемо Синичці? А синичка за це розкаже нам про своїх подружок.

2. Вивчення нового матеріалу. Робота із загадками

- Як ви думаєте синичка відноситься до свійських чи диких птахів?
- Діти, давайте познайомимось з першою подружкою, але для цього відгадаємо загадку.
- Біла латка, чорна латка по дереву скаче. (Сорока)

- По дворах стрибає, крихти збирає,
Ростом він маленький, сірий,
Справжній молодець. Хто він? (Горобець)

- - Послухайте ще одну загадку
Що воно за дивна птиця?
Світла денного боїться. ..
Дзюб крючком, великі очі,
і не спиться їй щоночі.
У- ху –ху,- кричить вона.
Відгадали? Хто вона? (Сова)

- А тепер послухайте наступну загадку. В мені є векай хист – я співаю, як артист. Спів мій радісний усюди, дуже люблять слухать люди. (Соловей)

- Всі ці птахи відносяться до дикої природи. А ще які птахи можна віднести до диких птахів?
- -Уважно подивіться на малюнок. Які з цих птахів ви бачили?
- Ви вивчали будову тварин, а як ви вважаєте птахи відрізняються?
- Так, птахи дуже різноманітні. Вони вкриті пір'ям, мають крила, відкладають яйця. Є птахи осілі та перелітні. Птахи мають у природі велике значення: вони знищують шкідливих комах та прикрашають довкілля. Полюбляють гусінь, комашок, чеп'яків та насіння рослин.

3. Фізкультхвилинка (текст)
 4. Вправа на корекцію переключення уваги.
- Інструкція.

- Діти уважно подивіться на малюнок і якнайшвидше знайдіть пташку від меншої до більшої.

(Зразок)

III. Заклучна частина

1. Узагальнююча вправа «Що забув художник».

- Інструкція.

- Діти, розгляньте малюнок. Подумайте, що переплутав художник?

2. Підсумок уроку

- Яких пташок ми сьогодні вивчали?

- Де вони живуть, чим харчуються?

- Молодці гарно сьогодні попрацювали.

1 клас

Тема: Різноманітність свійських тварин

Мета: Дати поняття про тварин, як частиною живої природи. Розширити і уточнити уявлення дітей про різноманітність тваринного світу, середовище їхнього існування. Знайомити учнів із назвами тварин. Розвивати спостережливість, вміння порівнювати зовнішній вигляд тварин та групувати їх за способом пересування, середовищем існування. Виховувати турботливе ставлення до тварин; коригувати розподіл уваги.

Обладнання: Ілюстрації тварин.

Хід уроку:

VI. Вступна частина.

1. Вступне слово вчителя.

Доброго дня, діти!

Уже пролунав дзвінок.

Починається урок.

Будем працювать старанно,

Щоб почути у кінці,

що у нашій класі –

дітки – просто молодці.

- Хто мені допоможе і скаже, що ми вивчаємо на цьому уроці? (Діти відповідають)

- Добре, на уроці «Я і Україна» ми вивчаємо різноманітність свійських тварин.

- Молодці. А зараз ми з вами будемо виконувати наступні завдання.

2. Показ та аналіз малюнку.

- Уважно розгляньте картинку. Що на ній зображено?

- Що із зображеного належить до свійських тварин? (Відповіді дітей)

- А що до диких?(Відповіді дітей)

- Дуже добре! А зараз ми з вами пограємо у таку гру. Ще раз уважно подивіться на картинку та спробуйте запам'ятати все, що на ній зображено. (Діти протягом 10 сек. дивляться на картинку, після чого вчитель її забирає)

4. Вправа на активізацію уваги «Не пропусти»

- Інструкція: «Діти, уважно послушайте слова, які я буду вам зачитувати. Якщо серед них ви почуєте назви свійських тварин, які ви бачили на малюнку, то повинні плеснути в долоні».

- Зрозуміли? Увага, починаємо!

Корова, лисиця, кінь, собака, вовк, заєць, кролик, корова, свиня, коза.

- Молодці, гарно справились із завданням.

VII. Основна частина.

1. Повідомлення теми і мети уроку:

- Сьогодні ми будемо вивчати свійські тварини. Усі тварини навколо нас поділяються на свійські та дикі.

2. Вивчення нового матеріалу.

Бесіда з дітьми за малюнком.

- Розгляньте малюнок. Що на ньому зображено? (Відповіді дітей)
- Ще раз уважно подивіться на малюнок. Які тварини зображені на ньому? (Відповіді дітей)
- А які з них є найбільшими? (коні, корова)
- А які найменшими? (вівця, каченя та ін..)
- Отже, ми з вами з'ясували, що усі тварини поділяються на свійські та дикі. А які у нас на картинці? (Відповіді дітей)

2. Гра «Хто уважніший»

Інструкція: Якщо я показую свійську тваринку, ви піднімаєте зелений колір, а якщо тварина дика – то червоний.

3. Фізкультхвилинка.

Діти роблять відповідні рухи.

У Милочки й Наталочки

Є кізоньки-брикалки.

В них гостренькі ріжки

(Діти показали на собі, де ріжки.)

І тоненькі ніжки.

(Потупали ніжками.)

Кізоньки брикали,

(Діти тупочуть.)

Грядки потоптали.

— Батіжок, батіжок,

(Беруть в руки уявний «батіжок» та махають ним.)

Жени кізок на лужок!

4. Розповідь вчителя.

- З давніх – давен люди почали полювати на тварин, а потім навчилися приручати їх. Тварини, яких люди розводять і вирощують у своєму господарстві, називаються (або домашні). Вони самі не можуть знайти в природі їжу , житло , бо звикли до умов, які створила їм людина.

- Отже, як називають тварин, яких приручила людина?

Назвіть свійські тварини...

- А як називають тварин, які самі добувають собі їжу, живуть не біля людини?

III. Заключна частина.

1. Узагальнююча вправа «Який малюнок «зайвий»?»

- Інструкція: «Уважно подивіться на малюнки. Що ви бачите? Які малюнки є зайвими і не відносяться до свійських, поясніть чому?

2. Заклучна бесіда з дітьми. Підведення підсумків.

- Що нового ви дізналися на уроці?
- Як поділяються тварини?
- Які відносяться до свійських?
- Які до диких?
- Діти, ви молодці, ви гарно сьогодні попрацювали.

2 клас

Тема: Свійські тварини. Зовнішній вигляд

Мета: розширити уявлення учнів про природу рідного краю ; формувати уявлення про свійських тварин, які розводять у рідному краї та їх значення; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, описувати та розпізнавати тварин; розвивати мислення, спостережливість, бажання пізнавати рідний край; виховувати любов до рідного краю, коригувати розподіл увагу,

Обладнання: ілюстрації із зображенням свійських тварин.

Хід уроку

I. Організація класу.

Працюватимем старанно

Щоб почути у кінці,
Що у нашій першій класі
Діти – просто молодці.

- Подивіться один на одного і посміхніться, посміхніться мені. Нехай настрої, який у вас зараз, супроводжує вас весь день.

1. Вступна бесіда.

- Сьогодні на уроці ви продовжите знайомство з природою рідного краю.

- На які дві групи можна розділити цих тварин? (відповідь дітей)

Щоб дізнатися, про що йтиметься на уроці, потрібно переглянути картинки із тваринами.

- Яку загальну назву можна дібрати до назв цих тварин ?

- Яких тварин називають свійськими?

- Де люди утримують свійських тварин?

- Яких ще свійських тварин ви знаєте?

II. Основна частина.

1. Повідомлення теми і мети уроку.

- Тема сьогоднішнього уроку: «Свійські тварини. Зовнішній вигляд».

- У нашому краї вирощують різних свійських тварин. Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, яких свійських тварин вирощують у рідному краї. Ви навчитеся описувати і розпізнавати свійських тварин свого краю, розповідати про їх використання людиною.

2. Вивчення нового матеріалу.

- Які умови потрібні для розведення свійських тварин? (Для розведення свійських тварин головною умовою є можливість забезпечити їх кормом.)

- Чим живляться свійські тварини: корови, вівці, кури? (Свійські тварини живляться рослинною їжею.)

Отже, там, де вирощують культурні рослини, розводять свійських тварин. Свійських тварин необхідно ретельно доглядати. Тому їх утримують у спеціально пристосованих приміщеннях – хлівах та на фермах. На молочних фермах за допомогою спеціальних механізмів доять корів, роздають тваринам корм і напувають їх.

Улітку корів, коней, овець випасають на луках. Щоб було чим годувати тварин узимку, господарі та фермери заздалегідь заготовляють корми.

Свійських птахів, переважно курей, вирощують на птахофабриках. Птахи сидять у клітках. Годують і напувають птахів за допомогою спеціальних механізмів.

- Яких свійських тварин і для чого розводять у вашій місцевості?

Я загадуватиму вам загадки про свійських тварин. Ваше завдання — відгадати загадку, знайти цю тварину на малюнку і розповісти, що вам про неї відомо.

Йшов із ріжками стіжок,

Пригощав малих діток

Молочком таким смачним,

І поживним, й запашним.

Корова — тварина надзвичайно цінна для людей. Недарма її називають годувальницею. Корова забезпечує людей молоком, з якого виготовляють сир, сметану, кефір, масло; м'ясо, з якого роблять консеПРРи, ковбасу; а також шкірою, з якої виробляють взуття, сумки, гаманці. Від корови люди отримують багато цінного добрива, яке робить ґрунт родючим.

По лужку та полонині

Все мандрує в кожушині.

Навіть влітку одяганку

Не лиша вона на ганку. (Вівця)

Вівці — дуже невибагливі тварини, їх розводять там, де для корів не вистачає кормів, де на пасовищах мало трави. У степах, на гірських полонинах

випасають великі отари овець, за якими доглядають чабани за допомогою спеціально навчених собак.

Від овець отримують багато різних продуктів. З них стрижуть тонку і м'яку вовну, з якої прядуть нитки. З ниток виробляють тканини, в'яжуть різні речі. Шкірки вівці надзвичайно гарні, з них шиють цигейкові і каракулеві шуби, дублянки, шапки.

Вівця дає людям також продукти харчування: молоко, м'ясо, жир.

Дивиться на землю, як зерно клює.

Дивиться на небо, як водичку п'є. *(Курка)*

Курей вирощують на птахофабриках, де птахів утримують у клітках. Годування та напування курей повністю механізоване. Курка дає яйця, м'ясо, маленьких курчаток.

Замість носа — п'ятачок,

Замість хвостика — крючок.

Вмить калюжу віднайде,

Ще й сімейство приведе. *(Свиня)*

Свиня дуже швидко росте і дає смачне м'ясо. Свиня дуже вигідна тварина, тому що вона всеїдна. Шкіра свині — цінна сировина для виготовлення взуття.

Утримують свиней у хлівах та на свинофермах.

Поле мчить, копитом б'є,

Вітер в гриві виграє.

Він і сильний, і прудкий.

Здогадались, хто такий? *(Кінь)*

Коні — надзвичайно корисні тварини, їх використовують як робочу силу для перевезення вантажів і людей, для роботи на полях. Спеціально виведені породи коней використовують на спортивних змаганнях, в армії. Утримують коней у стайнях та конюшнях.

Куций хвостик, тепла шубка,

Прудкі ноги, довгі вушка.

Сірий зайчик його братик,

Хто це, як же його звати? *(Кріль)*

Від кролів люди отримують смачне і корисне м'ясо та хутро, з якого шиють шапки і шуби. Годують кролів травою, сіном, зерном, морквою, картоплею та буряками. Утримують кролів у клітках.

По квітучих садах я літаю,

Солодкі дарунки збираю. *(Бджола)*

Від бджіл люди отримують мед, віск, прополіс, який використовують у медицині як лікарський засіб. Для утримання бджіл люди будують спеціальні будиночки — вулики. Навесні, коли цвітуть рослини, вулики виносять на луки, поля, у сади, де бджоли збирають із квітів солодкий нектар, який переробляють на мед.

3. Фізкультхвилинка.

Діти роблять відповідні рухи.

У Милочки й Наталочки

Є кізоньки-брикалочки.

В них гостренькі ріжки (Діти показали на собі, де ріжки.)

І тоненькі ніжки. (Потупали ніжками.)

Кізоньки брикали, (Діти тупочуть.)

Грядки потоптали.

— Батіжок, батіжок, (Беруть в руки уявний «батіжок» та махають ним.)

Жени кізок на лужок!

4. Вправа на корекцію розподілу уваги «Знайди від меншого до більшого».

Інструкція.

- Діти ви бачите перед собою картинку. Ваше завдання паралельно знайти найменшу дику і найбільшу свійську тварину.
- Давайте пригадаємо, що із зображеного відноситься до свійських тварин?

- Що до диких?

5. Робота з роздатковим матеріалом.

- Утворіть пари

III. Заключна частина

- Що нового ви дізналися сьогодні на уроці?
- Які завдання сподобалось виконувати ?
- Які свійські тварини є у вас удома? Що вони їдять?
- Як ви допомагаєте доглядати тварин ?

3 клас

Тема: Утримування свійських тварин.

Мета: розширити уявлення учнів про природу рідного краю ; формувати уявлення про свійських тварин, які розводять у рідному краї та їх значення; розвивати вміння аналізувати, порівнювати, висловлювати судження, описувати та розпізнавати тварин; розвивати мислення, спостережливість, бажання пізнавати рідний край; виховувати любов до рідного краю; коригувати розподіл уваги.

Обладнання: ілюстрації із зображенням свійських тварин.

Хід уроку:

I. Організація класу.

Всі почули ви дзвінок –

Він покликав па урок.

Кожен з вас приготувався -

На переПРРі постарався.

Зараз сядуть лиш дівчатка,

А за ними і хлоп'ятка.

1. - Сьогодні на уроці ви продовжите знайомство з природою рідного краю.

- На які дві групи можна розділити цих тварин?

- Яких тварин називають свійськими?

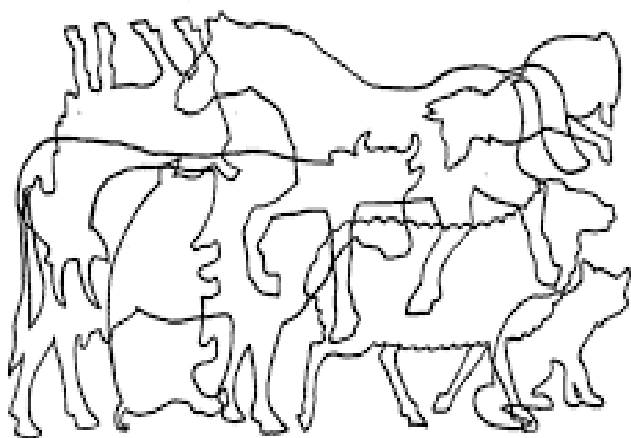
- Яких ще свійських тварин ви знаєте?

Роздивіться і розкажіть! – У які групи можна об'єднати цих тварин?

3. Вправа на активізацію «Хто тут заховався».

Інструкція виконання: дітям пропонується уважно розглянути малюнок та виділити із загального фону об'єкти з визначеної теми.

II. Основна частина.

1. Повідомлення теми і мети уроку.

Тема сьогоднішнього уроку: «Утримування свійських тварин».

- У нашому краї вирощують різних свійських тварин. Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся, яких свійських тварин вирощують у рідному краї. Ви навчитеся описувати і розпізнавати свійських тварин свого краю, розповідати про їх використання людиною та утримування.

Які умови потрібні для розведення свійських тварин? (Для розведення свійських тварин головною умовою є можливість забезпечити їх кормом.)

2. Бесіда з елементами розповіді.

- Яких свійських тварин і для чого розводять у вашій місцевості?

Я загадуватиму вам загадки про свійських тварин. Ваше завдання — відгадати загадку, знайти цю тварину на малюнку і розповісти, що вам про неї відомо.

Йшов із ріжками стіжок,

Пригощав малих діток

Молочком таким смачним,

І поживним, й запашним.

Корова — тварина надзвичайно цінна для людей. Недарма її називають годувальницею. Корова забезпечує людей молоком, з якого виготовляють сир, сметану, кефір, масло; м'ясо, з якого роблять консерви, ковбасу; а також шкірою, з якої виробляють взуття, сумки, гаманці. Від корови люди отримують багато цінного добрива, яке робить ґрунт родючим.

По лужку та полонині

Все мандрує в кожушині.

Навіть влітку одяганку

Не лиша вона на ганку. (Вівця)

Вівці — дуже невибагливі тварини, їх розводять там, де для корів не вистачає кормів, де на пасовищах мало трави. У степах, на гірських полонинах випасають великі отари овець, за якими доглядають чабани за допомогою спеціально навчених собак.

Від овець отримують багато різних продуктів. З них стрижуть тонку і м'яку вовну, з якої прядуть нитки. З ниток виробляють тканини, в'яжуть різні речі. Шкірки вівці надзвичайно гарні, з них шиють цигейкові і каракулеві шуби, дублянки, шапки.

Вівця дає людям також продукти харчування: молоко, м'ясо, жир.

Дивиться на землю, як зерно клює.

Дивиться на небо, як водичку п'є. (Курка)

Курей вирощують на птахофабриках, де птахів утримують у клітках. Годування та напування курей повністю механізоване. Курка дає яйця, м'ясо, маленьких курчаток .

Замість носа — п'ятачок,

Замість хвостика — крючок.

Вмить калюжу віднайде,

Ще й сімейство приведе. (Свиня)

Свиня дуже швидко росте і дає смачне м'ясо. Свиня дуже вигідна тварина, тому що вона всеїдна. Шкіра свині — цінна сировина для виготовлення взуття.

Утримують свиней у хлівах та на свинофермах.

Поле мчить, копитом б'є,

Вітер в гриві вирає.

Він і сильний, і прудкий.

Здогадались, хто такий? (*Кінь*)

Коні — надзвичайно корисні тварини, їх використовують як робочу силу для перевезення вантажів і людей, для роботи на полях. Спеціально виведені породи коней використовують на спортивних змаганнях, в армії. Утримують коней у стайнях та конюшнях.

Куций хвостик , тепла шубка,

Прудкі ноги, довгі вушка.

Сірий зайчик його братик,

Хто це, як же його звати? (*Кріль*)

Від кролів люди отримують смачне і корисне м'ясо та хутро, з якого шиють шапки і шуби. Годують кролів травою, сіном, зерном, морквою, картоплею та буряками. Утримують кролів у клітках.

По квітучих садах я літаю,

Солодкі дарунки збираю. (*Бджола*)

Від бджіл люди отримують мед, віск, прополіс, який використовують у медицині як лікарський засіб. Для утримання бджіл люди будують спеціальні будиночки — вулики. Навесні, коли цвітуть рослини, вулики виносять на луки,

поля, у сади, де бджоли збирають із квітів солодкий нектар, який переробляють на мед.

3. Яка тварина зайва?

На дошці малюнки: собака, кіт, миша, гуска, корова. Поясніть, чому миша не свійська тварина?

4. Гра «Поеднай у пари». ТВАРИНИ

Корова	яйця
Кури	молоко
Вівці	мед
Бджоли	шерсть

5. Фізкультхвилинка.

Лапки в боки, вгору вушка,
 Скачуть білочки-подружки.
 Раз, два, три, чотири, п'ять,
 По гілках білки летять...
 Кожен ранок на галяві
 Спритно роблять вільні вправи.
 Раз, два, три, чотири, п'ять,
 Люблять білочки стрибать,
 Добре те, що сонце світить!
 Добре те, що вітер віє!
 Добре те, що цей ось ліс
 Разом з нами ріс і ріс!

Добре те, що в нашій річці

Синя, не брудна вода!

І мене матуся рідна

На уроки проводжа

6. Робота за малюнками.

Назвіть дорослих тварин та їх дитинчат.

Засць – зайчєня;

курка – курча;

ведмідь – ведмежа;

корова – тєля;

свиня – поросєя;

вівця – ягня;

гуска – гусєня.

III.Заключна частина.

1. Узагальнююча вправа «Знайди дім для тварини»

2. Заключна бесіда з дітьми. Підведення підсумків.

- Отже наш урок підходить до завершення. Що нового ви дізнались на ньому?
- Які є тварини?
- Як їх необхідно утримувати?
- Де утримують тварин?
- Дуже добре. Молодці!

4 клас

Тема: Свійські птахи.

Мета: Уточнити і розширити уявлення учнів про домашніх птахів; вивчити особливості цих птахів. виховувати почуття відповідальності; коригувати розподіл уваги.

Обладнання: картини із зображенням тварин.

Хід уроку:

I. Вступна частина.

1. Вступна бесіда.

-Доброго дня, діти!

- Сьогодні на уроці ви продовжите знайомство з природою рідного краю.
- На які дві групи можна розділити цих тварин? (відповідь дітей)
- Які тварини відносяться до свійських?
- Які відносяться до диких?
- Як необхідно доглядати за ними?

2. Вправа на активізацію уваги «Впіймай потрібне слово»

- Інструкція. «Діти, уважно послушайте слова, які я буду зачитувати. Якщо серед них ви почуєте назви свійських тварин, то повинні плеснути в долоні, а якщо диких, то мовчати. Зрозуміло? Увага, Починаємо»

(корова, лисиця, свиня, кінь, вовк, ведмідь, кролик, собака, білочка, кіт).

- Добре, молодці, дітки!

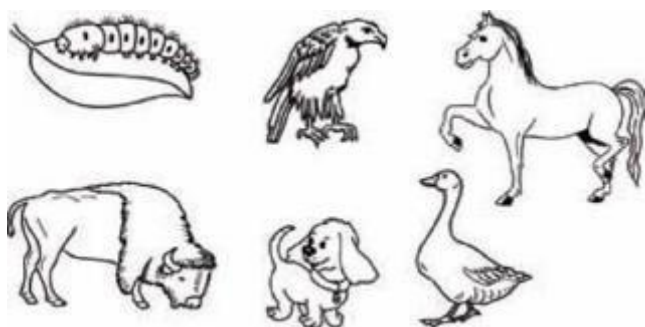
II. Основна частина.

1. Повідомлення теми і мети уроку

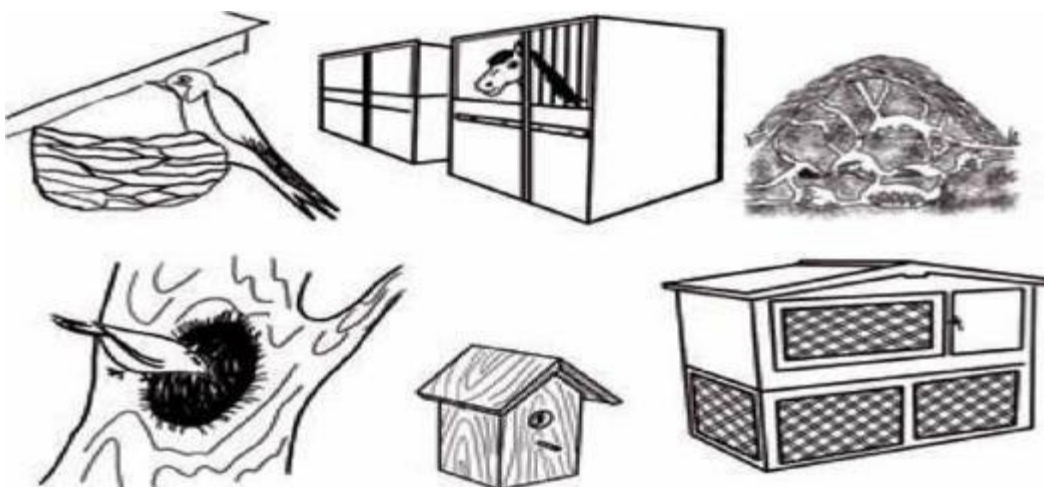
- Яких тварин ми можемо зустріти на лісовій полянці?
- Як називають тварин, які живуть у лісі?
- Як називають тварин, які живуть поруч із людиною?
- Сьогодні на уроці ми дізнаємося про життя диких і свійських тварин, уточнимо і перевіримо наші знання про свійських і диких тварин та птахів.

2. Робота за малюнками

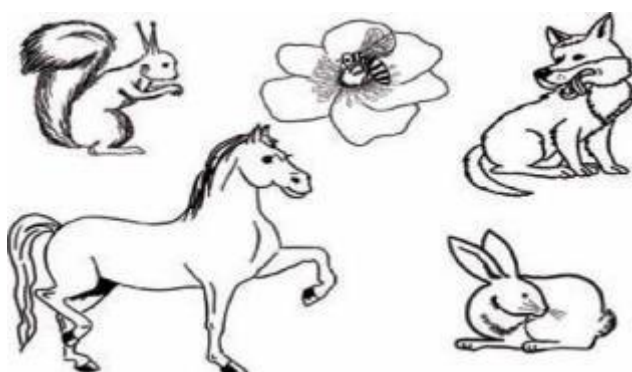
- 1) Розподіліть тварин за групами.

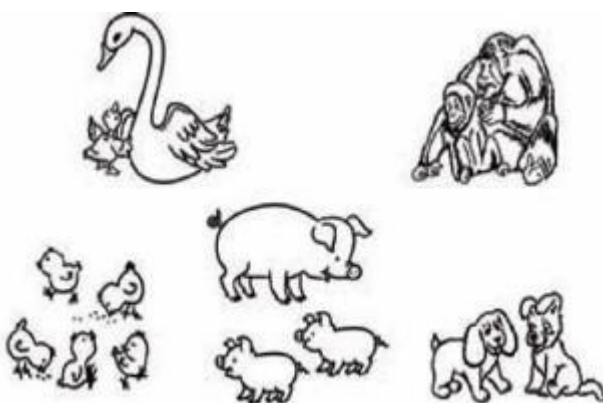
2) Хто буде житло?

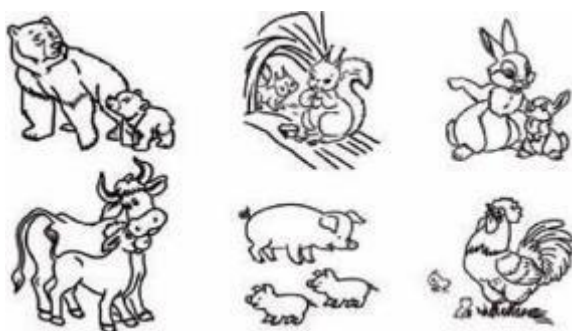
3) Хто їх годує?

4) Хто піклується про потомство?

5. Розгляньте малюнки. Назвіть дорослих тварин та їх дитинчат.

— Що спільного у ведмедя, білки, зайця? (Це дикі тварини, тому що вони самі добувають собі їжу, знаходять або будують собі житло, піклуються про своє потомство.)

— Чим відрізняються від диких тварин корова, курка, свиня? (Ці тварини живуть поряд із людиною. Вона піклується про їх їжу, житло, здоров'я.)

— Як назвати одним словом цих тварин? (Це свійські тварини.)

— Яких ще свійських тварин ви знаєте?

- Молодці!

3. Гра «Знайди зайву тварину».

Інструкція: Знайти зайву тварину, яка не відноситься до світських птахів.

4. Фізкультхвилинка.

Діти роблять відповідні рухи.

У Милочки й Наталочки

Є кізоньки-брикалки.

В них гостренькі ріжки

(Діти показали на собі, де ріжки.)

І тоненькі ніжки.

(Потупали ніжками.)

Кізоньки брикали,

(Діти тупочуть.)

Грядки потоптали.

— Батіжок, батіжок,

(Беруть в руки уявний «батіжок» та махають ним.)

Жени кізок на лужок!

5. Вправа «Знайди від меншого до більшого»

Інструкція виконання. Дітям пред'являються таблиці з зображеннями тварин пропонується послідовно знайти зображення від найменшого до найбільшого. Надалі педагог пропонує виконати ускладнений варіант даної вправи, а саме, учню пропонується паралельно знайти найменшу дику і найбільшу свійську тварину тощо.

III.Заклучна частина.

1. Заклучна бесіда з дítьми. Підведення підсумків
- Отже, ми з вами сьогодні вивчили свійські тварини.
 - Що нового ви дізнались на уроці? (Відповіді)
 - Як люди доглядають за тваринами? (Відповіді)
 - Які є свійські птахи? (Відповіді)
 - Дуже, добре! Молодці, дітки!

Додаток Ж

Анкета

Поставте позначку «V» в графі, яка характеризує Вашу відповідь.

№	Питання	Відповіді			
		високий	достатній	середній,	низький
1.	Як Ви оцінюєте рівень сформованості стійкості уваги у молодших школярів (за умовною шкалою: а)високий, достатній, середній, низький)?				
2.	Як Ви оцінюєте рівень сформованості розподілу уваги у молодших школярів (за умовною шкалою: високий, достатній, середній, низький)?				
3.	Як Ви оцінюєте рівень сформованості переключення уваги у молодших школярів (за умовною шкалою: високий, достатній, середній, низький)?				
4.	При формуванні яких властивостей уваги у дітей спостерігається найбільше труднощів?	стійкості	переключення	розподілу	
5.	Охарактеризуйте стійкість уваги учнів під час уроку: а) учні довільно (цілеспрямовано) втримують увагу від початку до кінця виконання будь-якого завдання; б) учні в основному довільно втримують увагу на виконанні нескладного завдання; в) учні спрямовують увагу на завдання з допомогою вчителя; г) учні потребують постійної активізації уваги з боку вчителя.	А)	Б)	В)	Г)
6.	Охарактеризуйте здатність утримувати увагу під час навчального завдання і доводити його до завершення: а) учні не відволікаються під час виконання навчального завдання, доводять його до завершення; б) учні рідко відволікаються під час виконання навчального завдання і доводять його до завершення; в) учні відволікаються під час виконання навчального завдання, доводять його до завершення з допомогою вчителя; г) учні часто відволікаються, в більшості випадків не завершують завдання.	А)	Б)	В)	Г)
7.	Охарактеризуйте процес переключення уваги учнів під час уроку: а) учні успішно переносять увагу на інший об'єкт, іншу діяльність; б) учні мають незначні труднощі при довільному перенесенні уваги з одного виду діяльності на інший на інший об'єкт, іншу діяльність, якщо вони є відомими і не складними; в) учні переносять увагу на інший об'єкт, іншу діяльність за допомогою вчителя; г) учні мають значні труднощі при перенесенні уваги з на інший об'єкт, іншу діяльність навіть з допомогою педагога	А)	Б)	В)	Г)

8.	Як відбувається процес включення учнів в новий вид роботи? а) учні швидко включаються в новий вид роботи; б) учні мають незначні труднощі при включенні в новий вид роботи; в) учні включаються в новий вид роботи за допомогою вчителя; г) учні мають значні труднощі при включенні в нескладний, новий вид роботи.	А)	Б)	В)	Г)
9.	Чи утримують учні в полі зору декілька об'єктів одночасно? а) учні утримують в полі зору одночасно два (і більше) об'єкта не пов'язаних за змістом; б) учні утримують в полі зору одночасно два (і більше) об'єкта пов'язаних за змістом; в) учні утримують в полі зору, за допомогою педагога, одночасно два (і більше) об'єкта пов'язаних за змістом; г) учні не можуть, навіть за допомогою вчителя, утримати в полі зору два (і більше) об'єкта пов'язаних за змістом.	А)	Б)	В)	Г)
10.	Чи виконують учні одночасно декілька завдань? а) учні успішно виконують одночасно декілька завдань; б) учні виконують одночасно декілька завдань з незначними труднощами; в) учні виконують одночасно декілька завдань з допомогою вчителя; г) учні не можуть виконувати одночасно декілька нескладних завдань, навіть з допомогою вчителя	А)	Б)	В)	Г)

Додаток 3

КАРТА СПОСТЕРЕЖЕННЯ №1

Клас _____ Навчальний предмет _____

Загальна кількість учнів в класі _____

№	Завдання	Показники	Примітки
	Встановлення факторів, які сприяють (заважають) мобілізації уваги учнів під час уроку	оформлення кабінету	
		підготовка обладнання;	
		підготовка технічних засобів навчання;	
		підготовка наочних посібників;	
		організація вчителя до роботи в класі (зовнішній вигляд педагога, стиль його спілкування)	
2.	Спостереження за способами організації та використання педагогом педагогічного забезпечення на різних етапах уроку	організація змісту (тема, мета, завдання уроку, постановка завдання перед класом, встановлення зв'язку з раніше пройденим матеріалом, підкреслення значущості теми для життя і практики)	
		методів (словесних, наочних, практичних)	
		організаційні форми (фронтальні, групові, індивідуальні).	
3.	Виявлення залежності між особливостями прояву властивостей уваги дітей і використанням вчителем відповідного навчально-методичного забезпечення та особливості прояву властивостей уваги у дітей під час уроку за відповідними показниками	Стійкість	
		Переключення	
		Розподіл	

Додаток Й

Анкета №2

Поставте позначку «V» в графі, яка характеризує Вашу відповідь.

№	Питання	Відповіді			
1.	Які методи, засоби та методичні прийоми Ви застосовуєте для активізації уваги учнів на уроці?				
2.	Дотримання яких психолого-педагогічних умов та принципів сприяє більш ефективному розвитку уваги у молодших школярів? а) правильна організація учнів на уроці; б) правильна та чітка організація уроку; в) використання додаткових вправ з розвитку різних властивостей уваги	А)	Б)	В)	Інша відповідь
3.	Чи передбачає програма з навчального предмету «Я і Україна» розвиток властивостей уваги? Яких саме?	стійкості	розподілу	переключення	Інша відповідь
4.	Як відбувається розвиток властивостей уваги під час уроків (систематично, епізодично)?	систематично		епізодично	Інша відповідь
5.	Чи даються в програмі з навчального предмету «Я і Україна» конкретні рекомендації щодо використання педагогічних прийомів для розвитку уваги у школярів?	так		ні	Інша відповідь
6.	Чи спрямоване навчально-методичне забезпечення (підручники та посібники), яке ви використовуєте навчального предмету «Я і Україна», на розвиток властивостей уваги у молодших школярів?	Так		Ні	Інша відповідь
7.	Як використовуються педагогічні засоби (змісту, методи, організаційні форми) для розвитку властивостей уваги на уроках «Я і Україна» (використовуються у взаємозв'язку, використовуються лише окремі складові педагогічного процесу)?	у взаємозв'язку		окремі складові	Інша відповідь
8.	Чи використовуєте Ви спеціальну психолого-педагогічну літературу щодо розвитку властивостей уваги у молодших школярів із порушеннями розумового розвитку на уроках «Я і Україна»	так		ні	Інша відповідь
9.	Які педагогічні прийоми використовуються для формування властивостей уваги на уроках «Я і Україна»?				

